

METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS

SOCIAL SCIENCES JOURNAL

VOL. 14 (2025) No. 1

ISSN 2063-6415

DOI 10.18392/METSZ/

METSZETEK
Társadalomtudományi Folyóirat
Vol. 14 (2025) No. 1

Főszerkesztő:

Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztők:

Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka, Dr. Huszti Éva,
Dr. Mohácsi Márta, Dr. Nagy Levente, Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Szerkesztőbizottság:

KATZ, Katalin – The Hebrew University of Jerusalem
KOLOZSVÁRI, Orsolya – College of Coastal Georgia
NISTOR, Laura – Sapiientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Italy
URIZ, Maria Jesús – Public University of Navarre, Pamplona
VIRTO, Lucia Martínez – Public University of Navarre, Pamplona
WOODS, Ronald – University of Technology Sydney, Australia

Tanácsadó testület:

BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University, Hungary
WIKTORSKA-ŚWIEĆKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Szerkesztőségi munkatársak:

Dr. Béres-Áfra Zsuzsa
Krabák Attila Adrián
Papp Kitti Mária

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

ISSN 2063-6415

Kiadja: Debreceni Egyetemi Kiadó
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
Webcím: ojs.lib.unideb.hu/metszetek
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

SCHUMANN RÓBERT – ZATYKÓ JUDIT: Az ukrajnai menekültek lakhatási életútjai Magyarországon	5
SUSÁNSZKY PÁL: Tiltakozások eredményessége nem-demokratikus rendszerekben. <i>Az oktatási tiltakozások Magyarországon</i>	36
EGEDY GERGELY: Asbóth a „birtokos osztály” hanyatlásáról	60

NÉZŐPONT

SZERLETICS ANTAL: Globális egyetemi rangsorok. <i>Lehetőségek és kihívások</i>	79
Abstracts	101

Contents

CLOSE-UP – STUDIES

RÓBERT SCHUMANN – JUDIT ZATYKÓ: Housing trajectories of Ukrainian refugees in Hungary	5
PÁL SUSÁNSZKY: Protest outcomes in non-democratic regimes. <i>Educational protests in Hungary</i>	36
GERGELY EGEDY: Asbóth on the decline of the „landowning class”	60

POINT OF VIEW

ANTAL SZERLETICS: Global University Rankings. <i>Challenges and Prospects</i>	79
Abstracts	101

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Az ukrajnai menekültek lakhatási életútjai Magyarországon

SCHUMANN RÓBERT¹ – ZATYKÓ JUDIT²

ABSZTRAKT

Elemzésünkben az ukrajnai menekültek szövevényes és töredezett magyarországi lakhatási életútjait követjük nyomon. Kiindulópontunk, hogy az orosz-ukrán háború elől menekülők némileg különböző összetételű csoportot alkotnak Magyarországon, mint az EU más tagországaiban, mely akár eltérő menekültellátási stratégia kialakítását is igazolhatná az érintett országokban. A jelenség hazai vetületét az ukrajnai menekültekkel folytatott vegyes módszertanú kutatásunk (interjúk – N=11, kvantitatív online vizsgálat – N=460 fő) alapján rajzoljuk meg. A terepmunka nem csupán a 2023. decemberi lakhatási pillanatfelvétellel szolgál, hanem visszatekint a menekülők érkezés utáni első lakhatásáig, és nyomon követi a további költözközéseket is. Az írás igyekszik a lakhatási életutak, a közel két évet felölelő időszak lakhatási átrendeződései mögé nézni, és támpontokat adni az ukrajnai menekültek lakhatását meghatározó egyéb tényezők vonatkozásában is. E tényezők közül kiemelten foglalkozunk a hazai menekültellátási stratégiába nem illeszkedő, állampolgári szolidaritást kifejező lakhatási felajánlások hatásával. Vonatkozó eredményeink részletesen taglalják a magánszállás alapú szolidáris lakhatás hozzáadott értékét, de arra is rávilágítanak, hogy megfelelő támogatás nélkül ez a lakhatási forma kockázatot is jelenthet és kevésbé fenntartható.

KULCSSZAVAK: ukrajnai menekültek, menekültellátás, lakhatási életutak, lakhatási átrendeződés, szolidáris lakhatás, szállásadó – befogadott viszony

ABSTRACT

Housing trajectories of Ukrainian refugees in Hungary

Our analysis traces the complex and fragmented housing trajectories of Ukrainian refugees in Hungary. Our starting point is that the refugees fleeing the Russian-Ukrainian war form a group with somewhat different composition in Hungary than in other EU member states, which could justify the development of a different refugee care strategy in the countries concerned. We draw the domestic aspect of the phenomenon based on our mixed-methodology research with Ukrainian refugees (interviews - N=11, quantitative online survey - N=460). The fieldwork not only provides a snapshot of housing in December 2023 but also looks back to the refugees' first housing after arrival and traces their subsequent moves. The paper tries to look behind the housing trajectories, the housing rearrangements over a period of almost two years, and to

¹ Szociológus, Szociometrum Kft.; e-mail: robert.schumann@szociometrum.hu

² Szociológus, Szociometrum Kft.; e-mail: zatyko.judit@szociometrum.hu

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

provide clues regarding other factors determining the housing impact of Ukrainian refugees. Among these factors, we focus on the impact of the offer of solidarity housing by citizens that is not part of the national refugee assistance strategy. Our related results detail the added value of private solidarity housing but also highlight that it can be risky and unsustainable without adequate support.

KEYWORDS: *Ukrainian refugees, refugee care, housing trajectories, housing reallocation, solidarity housing, host – hosted relationship*

Bevezetés

Három év telt el azóta, hogy 2022 februárjában Oroszország megtámadta Ukrajnát. Az agresszió következtében eddig legkevesebb 8 millió ember volt kénytelen elhagyni lakóhelyét, közülük 6 millió főt meghaladóan menekültek Európába; az unión belül pedig több mint 4,3 millió ukrán állampolgár kapott ideiglenes menekült státuszt.³ Az ukránok e jelentős, folyamatos országelhagyása a második világháború óta az egyik legnagyobb menekültmozgást jelenti Európában.

Az, hogy az országukat elhagyni kényszerülő ukránok elsődlegesen az Európai Unió tagállamai felé vették az irányt, több kulcsfontosságú tényezővel is összefügg: így például a földrajzi közelséggel, a menekülést megkönnyítő ingyenes közlekedési lehetőségekkel, a már meglévő diaszpóra jelenlétével (pl. Lengyelország), a gazdasági érvényesülés lehetőségével-ígéretével, méltó elszállásolási lehetőségekkel, vagy akár – a már korábban érvényes – az EU tagállamain belüli szabad mozgás és az ideiglenes tartózkodás lehetőségével.⁴

Magyarország a menekültek szempontjából tranzitországnak számít: mind Ukrajna, mind Románia felől érkezve milliók vándoroltak keresztül az országon. A hosszabb ideje Magyarországon tartózkodó ukrainai menekültek (azon kisebbség, akik nem utaztak tovább) száma folyamatosan változik a háború kezdete óta. E számosságot, különböző nehezítő tényezők miatt, pontosan megadni nem, csak becsülni lehet, mely alapján csoportjuk nagysága elérheti a 100-120 ezer főt (menedékesek, kettős állampolgárok, 2022. február 24. után érkezett regisztráció nélküli ukrán állampolgárok).⁵

³ <https://www.statista.com/statistics/1312584/ukrainian-refugees-by-country/>
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

2022. március 4-től (visszamenőleg is) az Ukrajnából a háború miatt menekülőket ideiglenes védelemben részesítik az Európai Unió tagállamaiban.

⁴ 2001/55/EK tanácsi irányelv és a Tanács (EU) 2022/382 végrehajtási határozata, 2022. március 4.

⁵ Az Eurostat adatai szerint 2024. július végéig 40 600-an kaptak Magyarországon ideiglenes védelmet (más források szerint, ennél kevesebben, 36 600-an) – a legtöbben 2022. április-júliusi periódusban, 22 600-an. Ehhez képest az országban tartózkodó, 2022. február 24. után érkező ellátásra jogosult, de formálisan nem menedékes kettős (ukrán-magyar) állampolgárok számáról nincs publikált adat, de részletes becslés sem látott napvilágot. Számuk vélhetőleg eléri a menedékesek számát. (2021-ben körülbelül

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Európa óriási támogatást és szolidaritást tanúsított az elüldözött emberek iránt, az Európai Unió gyorsan reagált és aktiválta az EU átmeneti védelemről szóló irányelvét. Ez lehetővé tette, hogy a konfliktus elől menekülő emberek gyorsan letelepedhessenek, dolgozhassanak, utazhassanak és szolgáltatásokat vehessenek igénybe az EU-ban. A nagyszámú menekült ellátását az érintett országok eltérő tapasztalati, jogi, szervezeti, civil részvételi és ellátó-rendszerbeli háttér- és infrastrukturális keretek között igyekeztek megoldani. Minden érintett országban a menekültellátás része a – tágan értelmezett – lakhatási segítségnyújtás.⁶ E feladatra az országok többsége a létező strukturális kereteik között, a korábbi tapasztalataik alapján, minél több alternatíva mentén keresett megoldásokat.⁷ Az ukrainai menekülthullámban érintett fogadóországok szinte mindegyikében a korábbi gyakorlatokat kiegészítve (a 2015-ös menekülthullámmal kapcsolatos tapasztalataik bázisán), a menekültek elhelyezésére állampolgári közreműködéssel megvalósuló úgynevezett szolidáris szállásbiztosítási („hosting”) programokat⁸ is indítottak, melyek keretében ukrainai menekültek kerültek magánszállás alapú befogadásra.

Magyarország az érintett európai országoknál e tekintetben nagyobb kihívásokkal volt kénytelen szembesülni. A fő nehézség abból fakadt, hogy a magyarországi menekültellátási rendszer a háború kitörését megelőző években leépítésre került.⁹

130-150 ezren rendelkeztek magyar-ukrán kettős állampolgársággal, a háború kezdete után legfeljebb 60-80 ezren maradhattak Kárpátalján – ők jöttek először – és nagy tömegben – Magyarországra menekültként.) Ahogy nincs adat a kettős állampolgárokról, úgy nincs publikált adat azokról sem, akik ukrán állampolgárok, de regisztráció nélkül tartózkodnak az országban: például biometrikus útlevéllel léptek be; családtagok, akik regisztráció nélkül a már korábban munka miatt itt tartózkodókhoz csatlakoztak; „időszakos” keresőtevékenységet folytatók. (A biometrikus útlevéllal rendelkező ukrán állampolgárok 2017 óta vízummentesen léphetnek be az uniós és nem uniós schengeni országokba. Bármely 180 napos időszakon belül legfeljebb 90 napig tartózkodhatnak adott országban.)

Az Ukrán Nagykövetség például 200 ezer főre becsüli a Magyarországon tartózkodó ukránok számát, azonban vélhetőleg beleszámolják ebbe a február 24. előtt már itt lévőket is (tartózkodási engedélyesek) – 40 ezer fő.

⁶ A 2001/55/EK irányelve alapján a tagállamok biztosítják a védelmi minimumokat: a munkavégzés lehetőségét, a megfelelő szálláshelyet, a sürgős és alapvető egészségügyi ellátást, a 18 év alatti személyek részére az oktatást.

⁷ A menekültek nagy száma miatt az egyes, különösen érintett településeknek (országoknak) olyan ad hoc megoldásokra is támaszkodniuk kellett kezdetben, mint például sátrak, tornatermek, szállodák ideiglenes használatra, konténer falvak létrehozása és a magánszálláshelyek beemelése. (Lakševics et al, 2024)

⁸ A hosting tágabb értelemben véve nem újkeletű, számos nyugat-európai nagyváros szociális ellátó-rendszere évtizedek óta alkalmazza (leszakadó csoportok tagjai, valamilyen ok miatt lakhatási segítségre szoruló, avagy menekült esetében). A modell azon a felismerésen alapszik, hogy a nagyvárosokban hiányoznak a megfizethető lakások, és ezzel összefüggésben nehezített a beilleszkedés folyamata; növekszik a leszakadó csoportok társadalmi kirekesztődésének kockázata (pl. hajléktalanság).

⁹ A kormány az állami hivatalok hatáskörét és a hozzájuk rendelt pénzügyi, intézményes, emberi erőforrásokat jelentősen csökkentette, a menekülteket befogadó állomásokat és a menekülteket segítő integrációs forrásokat szinte teljesen megszüntette. Leépítésre kerültek emellett – többek között – a nemzetközi védelem alatt állók számára biztosított célzott elszállásolási megoldások is. A hiányzó menekültellátási lakhatási infrastruktúrát a lakhatási célú támogatások sem tudták ellensúlyozni, hiszen azok csupán eseti jelleggel, projektalapon voltak elérhetők (Tóth – Bernát 2022; Zatykó – Schumann 2024).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Az állam felkészületlenségét tetézte, hogy az ország tranzitjellege miatt a befogadó országok többségéhez képest eltérő elszállásolási stratégiára volt szükség, elsődlegesen rövidtávú, akár százezrek ellátására képes, tranzit elszállásolásra. A késlekedő állami szerepvállalás, az intézmények hiánya a háború első hónapjaiban egyfelől a karitatív szervezeteket és az érintett önkormányzatokat hozta helyzetbe, akik igyekeztek megtenni, amit csak tudtak; másfelől állampolgárok tízezreit mobilizálta, és indította el a szolidaritás alulról induló szerveződéseit. Noha az állam – eltérően az érintett európai országok szállás-elhelyezési gyakorlatától –, kizárólag intézményes elhelyezést biztosított (dotált) és nem tekintett alternatívaként az ukrainai menekültek magánszállás alapú elhelyezésére; az állampolgárok jelentős számban spon-tán módon váltak szolidáris szállásadóvá.¹⁰

A 2024. augusztus 21. óta hatályos Kormányrendelet¹¹ tovább szűkíti az Ukrajná-ból érkező menekültek magyarországi elszállásolásának lehetőségét. Ezentúl csak bizonyos ukrainai régiókból – „Ukrajna katonai műveletekkel közvetlenül érintett közigazgatási egységei” – érkezve (regisztrált ukrainai lakóhely felmutatásával) lehet állami segítséget kapni Magyarországon. Így Nyugat-Ukrajna és Kárpátalja me-nekültjei kiesnek a magyar állami menekültrendszerből. Ez különösen komoly ki-hívást jelent annak fényében, hogy a közösségi szállásokon élők körében domináns csoportot alkotnak a kárpátaljai magyar roma családok, akik éppen azért kerültek/ maradtak az állami szálláshelyezés rendszerében, mert súlyos társadalmi-gazda-sági hátrányokkal érkeztek, amit tetézett az is, hogy a kollektív szálláshelyen eltöl-tött idő (számos ok miatt), nem járult hozzá a magyarországi beilleszkedésükhöz. Az új kritériumoknak nem megfelelő több ezer menekült semmiféle alternatív szállásra nem jogosult.¹²

Az adatfelvétel jellemzői

Vizsgálatunk célcsoportját azon felnőtt lakosok jelentették, akik a szomszédban zajló háború elől 2022. február 24-ét követően Magyarországra menekültek, s kö-zép- vagy hosszútávon életvitelszerűen Magyarországon tartózkodnak és legalább

¹⁰ Magyarország kormánya a többi EU-s országhoz képest valamelyest eltérően értelmezte az Európai Unió Alapjogi Chartája 34. cikkének (3) bekezdését – a rendelkezés védi a szociális lakhatáshoz és a lak-hatási támogatáshoz való jogot – azzal, hogy csak a kollektív elhelyezésre fókuszált. A rendelkezés célja a méltó megélhetés biztosítása mindazok számára, akik nem rendelkeznek elegendő forrással. Az Európai Bizottság 2022. márciusi közleménye kiemeli, hogy a tagállamoknak több tartós megoldást kell beépíte-niük szélesebb körű lakáspolitikájukba.

¹¹ 337/2023. (VII. 24.) Kormányrendelet. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/ab28d10305f-46b9e880b338de3cad423be887748/megtekintes>

¹² Az UNHCR becslése szerint a módosítások miatt két-háromezer menekült veszíthette el támogatott lakhelyét, köztük veszélyeztetett családok, terhes nők, krónikus betegséggel élő idősek és nagycsaládok is. (UNHCR 2024) <https://www.unhcr.org/hu/14339-az-unhcr-aggodik-az-ukrajnabol-erkezo-menekul-tek-magyarorszag-i-elszallasolasaval-kapcsolatos-jogszabalyi-valtozasok-miatt.html>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

egyszer szállást találtak/kaptak (vagy az érkezésük után elfoglalt szállásukon laktak vagy – egyszer, vagy többször – tovább költözve másutt élnek). A fegyveres konfliktus elől menekülők közül a merítésünkbe bárki bekerülhetett az említett feltételek mellett: így az ideiglenes védelemben részesült ukrán állampolgárok, a kettős, magyar–ukrán állampolgársággal rendelkezők, avagy akár olyan harmadik országbeli állampolgárok is, akik a háború elől menekülve Magyarországon találtak menedéket.

Kutatásunk vegyes módszertani alapokon nyugszik: ukrainai menekültekkel folytatott interjúk (N = 11) valamint kvantitatív online kérdőíves mérés keretében (N = 460 fő).¹³ Az interjúk magyar, angol vagy ukrán nyelven folytak 2023 szeptemberében és novemberében között. A kvantitatív kutatás kérdőíve a kvalitatív kutatási fázis után, arra épülve készült el két nyelven (magyarul és ukránul). A kvantitatív online adatgyűjtés 2023 novemberében és decemberében zajlott.

A kvalitatív adatgyűjtés személyeit különböző segítő szervezeteken, valamint saját- és korábbi interjúalanyok kapcsolati hálóján keresztül értük el. A személyes, szóbeliségen alapuló interjú műfaja lehetővé tette, hogy a leghátrányosabb helyzetűek is megoszthatták a tapasztalataikat – így a korlátozott írás- és olvasáskészséggel rendelkezők is.¹⁴

Kvantitatív mérésünk online linkjét az ukrainai menekültek által látogatott weboldalakon, közösségi médiafelületeken osztottuk meg, így elhelyeztük azt a legfontosabbá vált Facebook-csoport felületén is (Segítségnyújtás MOST – Menekültek Online Segítő Társasága csoportja) – a legtöbb kitöltő ezekről az oldalakról származott. Emellett több szervezettől is nagyon értékes segítséget kaptunk a célcsoport elérésében (Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, Evangélikus Diakónia, Utcáról Lakásba Egyesület, Katolikus Karitás, Jezsuita Menekültszolgálat). Itt meg kell említenünk, hogy a választott módszertan miatt, a célcsoport szinte egészére jellemző online, közösségi média jelenlét ellenére, a korlátozott írás- és olvasáskészséggel rendelkező menekültek nem tudtak a mintánkba kerülni.

Kvantitatív adatfelvételünk a mintavételi lehetőségek, a választott kutatási módszertan miatt nem tekinthető reprezentatívnak, a belőle nyert társadalmi-demográfiai megoszlások, egyes eredmények tájékoztató jellegűek: lévén a mintavételhez semmilyen előzetes egzakt adattal nem rendelkezünk a Magyarországon közép- vagy hosszútávon maradó, az ukrán háború elől menekülők pontos számáról, kü-

¹³ Az ukrainai menekültek körében lefolytatott vizsgálat egy összetett kutatás részhalmazát képviseli. A teljes kutatás feltáró szekunder adatelemzésekre, kvalitatív szakértői interjúkra (24) és fókuszcsoportra, kvalitatív interjúkra befogadottakkal (11), kvalitatív interjúkra befogadókcal (6), kérdőíves online kvantitatív mérésre szolidáris szállásadókkal (N=151) és kérdőíves online kvantitatív mérésre elszállásolt ukrainai menekültekkel (N=460) épült. A kutatást végző szervezet a Szociometrum volt.

¹⁴ Az elemzés során interjúinkból idézeteket közlünk az eredmények alátámasztására, árnyalására. Az anonimitás kívánalmait szem előtt tartva az idézetek végén zárójelben jelezzük, hogy hányadik interjúból származik az adott részlet.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

lönösen a magyar–ukrán kettős állampolgárokéről, így a társadalom-demográfiai struktúrájukról sem.¹⁵

A MERÍTÉSEKBE KERÜLTEK JELLEMZŐI

Kvalitatív mérésünkben a 11 női interjúalany közül

- nyolcan Kárpátaljáról és hárman Kelet-Ukrajnából érkeztek;
- egy kivétellel mindannyian családosok és gyerekekkel jöttek;
- többségük férje már korábban Magyarországon dolgozott;
- mindenki a háború első hónapjaiban (2022. február vége – március vége) érkezett;
- részben barát, rokon vagy munkáltató nyújtott (szolidáris) lakhatást, részben szervezeti támogatással kerültek befogadásra (Segítségnyújtás FB csoport, Migration Aid, ULE, MÖSZ).

Kvantitatív merítésünkbe, a fenti megkötések mellett, mindazon 18 évnél idősebb ukrán állampolgárok, uniós (így például kettős magyar–ukrán) állampolgárok vagy harmadik országbeli állampolgárok is bekerülhettek, akik életvitelszerűen 2022. február 24. előtt állandó jelleggel Ukrajnában tartózkodtak. Az e dátumnál korábban érkezettek és/vagy a munkavállalási engedéllyel tartózkodást szerzők nem kerülhettek be az adatgyűjtésbe. Mintánkban az ukrán állampolgárok 71 százalékkal, a kettős – magyar–ukrán – állampolgársággal rendelkezők pedig 29 százalékkal képviseltetik magukat. A válaszadók kétharmada 2022. február–márciusban érkezett Magyarországra (tehát a mérés idején 20–21 hónapja már az országban tartózkodott), 20 százalékuk 2022 áprilisa és szeptembere között jött, a fennmaradó egytizednyi hányaduk pedig 2022 szeptembere után.¹⁶

A migrációs szakirodalmakból közismert megállapítás, hogy a gazdasági migrációban és a kényszmigrációban érintettek nem a származási országuk népességének véletlenszerű mintáját képviselik. Kogan és szerzőtársai egy 2022-es, kilenc

¹⁵ Az ideiglenes menekültstátussal (menedékes) rendelkezők földrajzi eloszlása ugyan nem nyilvános, de az egyébként is legfeljebb részinformációkat hordozott volna kutatásunk szempontjából, mert nem tartalmazza a biometrikus útlevelel az országban lévő, de be nem jelentkezetteket, és a kettős állampolgárokat. Szintén nem adhattak támpontot a kollektív szállásokon lévő területi eloszlásai, ahogy a BOK csarnokban megjelentekkel kapcsolatos statisztikai adatok sem, mert a tartósan itt maradó menekülteknek csak a töredéke került kollektív szállásokon elhelyezésre.

A kutatásunkkal nagyjából egy időben zajlott az UNHCR adatfelvétele (a TÁRKI közreműködésével), melynek szintén az ukrainai menekültek jelentették az elsődleges célcsoportját – N = 682 fő; azonban a felvétel sem volt reprezentatív az említett tényezők miatt, az abból megismerhető struktúrák legfeljebb óvatos összevetésre alkalmasak; eredményei esetünkben utólagos statisztikai korrekció (súlyozás) kivitelerésére nem voltak használhatók (Hungary: Multi-Sector Needs Assessment (December 2023) – UNHCR (<https://data.unhcr.org/en/documents/details/105324>)).

¹⁶ A Zaporizzsai területéről a mintába kerültek 7 százaléka, a Dnyipropetrovszki területéről pedig 6 százaléka menekült Magyarországra. A többi területről érkezők aránya 1–4 százalék között szóródott.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

különböző országban lakó, az ukrajnai háború elől menekülők részvételével lezajlott online kutatás eredményei alapján úgy találták,¹⁷ hogy az Unió területére kényszerből érkezettek körében felülreprezentáltak (nagyobb valószínűséggel hagyták el otthonukat) a háború által sújtottabb területekről származók, a kisgyermek nélküli fiatalok, az egyedülállók, a 26–35 évesek, a magasabb iskolai végzettségűek, a nagyobb anyagi forrásokkal rendelkezők és az angolul jól beszélők.

Kvantitatív kutatásunk alanyainak 37 százaléka Kárpátaljáról, a minta nagyobb része pedig a háború által közvetlenül érintett területekről származik. A válaszadók legmarkánsabb hányada a 30-39 éves korosztályba tartozik [összefüggést mutatva Koganék (2022) megállapításával], a 18-29 és a 40-49 évesek pedig nagyjából hasonló arányban képviseltetik magukat (22% és 23%). Szinte minden válaszadónk nő volt (95%).¹⁸ Esetünkben a kérdezettek 23 százaléka alapfokú vagy azt nem meghaladó végzettséggel bír, érettségi nélküli középfokkal 8 százalék, érettségivel 33 százalék rendelkezik, a felsőfokú végzettségűek aránya pedig 36 százalék.¹⁹ Ez azt jelenti, hogy a menekültek körében mind a felsőfokú végzettségűek, mind a legalacsonyabb végzettségi kategóriába tartozók felülreprezentáltságot mutatnak. Válaszadóink negyede valamilyen szinten beszél angolul (a többségi társadalom nyelvét, a magyart, 47 százalék beszéli). Továbbá a merítésbe kerültek háromnegyede nyilatkozott úgy, hogy nem élnek túl jó anyagi körülmények között.²⁰

A Magyarországra érkezett menekültek családi összetételét meghatározza az anya és gyermeke/gyermekei kombinációk: a válaszadók több mint 80 százaléka tartozik e körbe. Mindössze a kérdezettek 6 százaléka érkezett egyedül. A gyermekek körében 45 százaléknak egy, 34 százaléknak kettő, 31 százaléknak három vagy több gyermeke van.

A fenti adatok Magyarországon, az EU más tagországaiban tapasztalhatótól különböző, eltérő összetételű menekült csoport jelenlétét támasztják alá. Az eltérés különösen a diplomás végzettségi mutatónál,²¹ valamint a gyermekes anyák arányá-

¹⁷ A felmérésben (OneUA projekt) több mint 24 000, kilenc országban élő ukrán nő vett részt: Ukrajna, Lengyelország, Németország, Csehország, Olaszország, Hollandia, Románia, Magyarország és Moldova. A felmérésbe azok a menekültek kerültek be, akik e nyolc európai ország valamelyikébe vándoroltak, illetve azok, akik Ukrajnában maradtak és vagy Ukrajna más területeire menekültek (belső menekültek) vagy maradtak a lakóhelyükön. (<https://osf.io/tmgcd/>)

¹⁸ Az ukrán kormány statáriumot és általános mozgósítást hirdetett, amely megtiltja a 18–60 év közötti férfiaknak, hogy legálisan elhagyják az országot. Ezért a fogadó országokba érkező ukránok túlnyomó többsége nő és gyermek (lásd Eurostat – https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics).

¹⁹ Összefüggéseket keresve a származási területekkel az látszik, hogy a Kárpátaljaiak körében a diplomások súlya szignifikánsan alacsonyabb (29%), az aluliskolázottaké pedig magasabb (27%).

²⁰ Nélkülöznek (3%), hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak (33%), éppen kijönnek a havi bevételükből (38%).

²¹ Nyugat-Európában a menedékesek körében országonként nem ritka a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 60-70 százalékot meghaladó aránya (például Németországban – legnagyobb befogadó – 76 százalék – Brücker et al. 2023).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

nál szembeötlő, de tetten érhető a jobb anyagi háttérrel élők számossága esetén is. A magasabb kvalifikáltságú, és jobb érdekérvényesítő-képességgel rendelkezők az országokat célozták meg, melyek vonzóbb és biztonságosabb alternatívát jelentettek számukra. Az eltérő összetételű menekült-csoportok ennek megfelelően eltérő feladatokat és kihívásokat is jelentettek a hazai és a nyugat-európai országok menekültügyi ellátórendszerei számára.

1. táblázat. A válaszadók általános jellemzői²²

Érkezés időpontja	2022 február	27%
	2022 március	41%
	2022 április-szeptember	20%
	2022 szeptember után	12%
Ahonnan érkezett	Kárpátontúli terület (Kárpátalja)	37%
	Kijevi terület	12%
	Harkivi terület	12%
	Zaporizzsai terület	7%
	Dnyipropetrovszki terület	6%
	Egyéb terület összesen	26%
Életkor	18–29 éves	22%
	30–39 éves	43%
	40–49 éves	23%
	50–59 éves	8%
	60 éves és idősebb	4%

²² Összehasonlításként az UNHCR felmérésében szintén 60 évnél fiatalabb volt a kérdezettek zöme (92%; ebből 18–34 évesek 41%, 35–59 évesek 51%). Válaszadók jelentős része közel egyező arányban azon ukrainai területekről menekült Magyarországra, ahogy azt mi is mértük (Kárpátaljáról 36%, Kijevi és a Harkivi területről 10–10%, Dnyipropetrovszki területről 6%). Felmérésünkben úgy tapasztalták, hogy válaszadók negyztizede rendelkezik felsőfokú végzettséggel, 45 százaléka pedig valamilyen középfokú végzettséggel – előbbi megoszlás egyezik az általunk megismerttel. A mérítésükbe kerültek 72 százaléka vélhetőleg 2022 szeptembere előtt jött Magyarországra – az eltérő adatfelvételi időpontok és eredmény-közlési mód miatt ezt becsülni tudjuk csak. Az ukrán, illetve az ukrán-magyar állampolgársággal rendelkezők szóródását adatfelvételük esetében szintén csak becsülni tudjuk (lévén válaszadók körébe bekerülhettek munkavállalási és egyéb engedéllyel itt tartózkodó személyek is): előbbieik aránya 76–82 százalék, utóbbiaké 18–24 százalékos lehet; mely értékek nem állnak távol mérésünk eredményeitől. A két mérés válaszadójának magyarországi területi szóródásait érdemben nem lehet összevetni az eltérő mintavételi stratégiák miatt.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Legmagasabb iskolai végzettség	Alapfok vagy kevesebb	23%
	Középfok érettségi nélkül	8%
	Középfok érettségivel	33%
	Felsőfok	36%
Település típusa, ahol él	Budapest	59%
	Megyeszékhely, megyei jogú város	19%
	Egyéb város	10%
	Község	12%

Forrás: saját mérésünk, 2023

A Magyarországon közép- vagy hosszútávon maradni szándékozó menekültek lakhatása

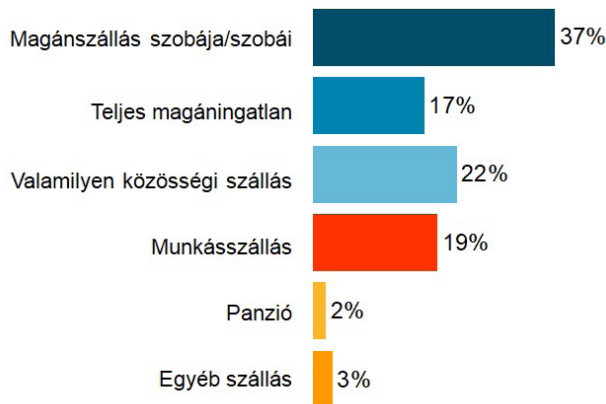
LAKHATÁS-ELSZÁLLÁSOLÁS A MAGYARORSZÁGRA ÉRKEZÉSKOR

Az Ukrajnából Magyarországra menekült, kutatásunk során megkérdezettek több mint fele érkezése után magáningatlanban talált szállást (egy lakáshoz/házhoz tartozó szobában/szobákban, önálló lakásban vagy házban). A válaszadók hozzávetőlegesen további egy-egyötöde pedig valamilyen kollektív szállásra, illetve munkásszállásra került. Mindez azt is jelenti, hogy a mintába kerültek négyötödének kezdeti elszállásolásában kevésbé beszélhetünk állami közreműködésről.

A kezdetben magáningatlanokban szállást találók körében a közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők mutattak felülreprezentáltságot (az érkezésük időpontjától függetlenül), a munkásszállásokra beköltözők esetében a 2022 februárjában érkezők és a középfokú végzettséggel bírók voltak többségben, a kollektív szállásokra kerültek körét pedig a 2022 márciusában érkezők és az alapfokú- vagy az alatti végzettséggel rendelkezők, azaz a leghátrányosabb helyzetűek dominálták.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

1. ábra. Lakhatás-elszállásolás a Magyarországra érkezéskor
Forrás: saját mérés, 2023

Az elszállásoltak fele úgy nyilatkozott, hogy semmit nem kellett költeni első magyarországi lakhatásukra (magáningatlanokban szolidárisan elszállásoltak, közösségi szállások²³ és munkásszállások lakói²⁴), s további egytizede jelezte, hogy a szállásukért csak részben kellett fizetniük. Azonban a válaszadók 40 százaléka saját maga állta első szállásának költségeit Magyarországon.²⁵

A Magyarországra érkezés utáni első lakhatás megteremtésében a kapcsolati háló kiemelt szerepe mellett (34%), jelentősnek tűnik az albérleti hirdetések (25%) és a közösségi média felületek szerepe (16%). S ezzel közel azonos súllyal (16%) járulhattak hozzá a segítő szervezetek, egyházak a kérdezettek lakhatásának biztosításához. A BOK csarnokot viszont csupán a válaszadók 3 százaléka azonosította szállásselhelyezése vonatkozásában.

²³ A magyarországi szállással nem rendelkező, azt biztosítani nem tudó ukrainai menekültek számára a menekültügyi hatóság jelölt ki szállást. A Kormány 104/2022. (III. 12.) rendeletében szabályozta, hogy támogatást nyújt azon önkormányzatoknak, és egyéb magánszálláshelyeknek (20 fő fölött), akik az arra jogosultak elhelyezést biztosítják.

²⁴ A munkásszállásokon az érintettek fele költségmentesen került elszállásolásra – köszönhetően a már itt lévő családtagoknak, a munkáltatóknak és a 2022. márciusban meghozott törvényi rendelkezéseknek.

²⁵ Az eredmények nem tekinthetők reprezentatívnak, mert a kutatás céljainak megfelelően igyekeztünk minél több szolidárisan elszállásolt válaszadóhoz eljutni.

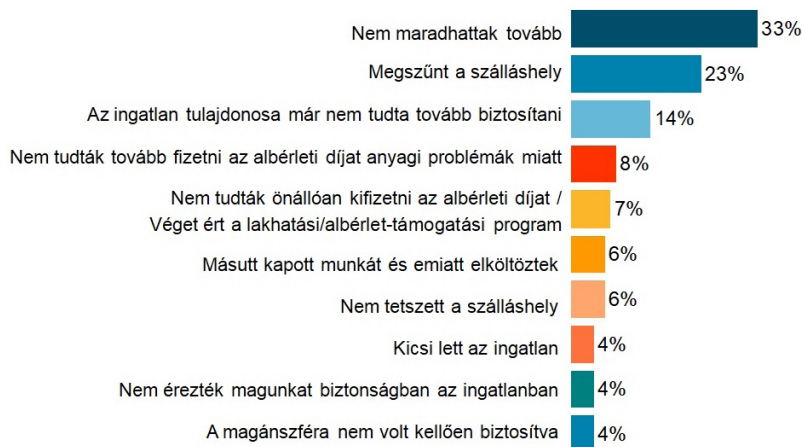

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

TOVÁBBKÖLTÖZÉS

Az érkezéskor elfoglalt szálláshelyről a válaszadók 74 százaléka előbb-utóbb továbbköltözött. A továbbköltözés e nagy súlya összefüggésbe hozható azzal, hogy kezdetben az érintettek jelentős része meg volt arról győződve, hogy a háború néhány hónap alatt befejeződik, és hazatérhetnek. A továbbköltözők egyharmadának már egy hónapon belül, egynegyedüknek 2-3, s egyötödüknek 4-6 hónap után kellett új lakhatást találnia magának. (Leghamarabb a lakások-házak szobáiban élők költöztek tovább – az ő körükben a rövid és középtávon szolidárisan elszállásoltak marokáns többséget alkottak, amit egy külön fejezetben részletezünk.)

A válaszok alapján úgy tűnik, hogy a kiköltözések legfőbb mozgatója az volt, hogy a menekültek nem tudtak tovább maradni az adott ingatlanban (például szükség lett az ingatlanokra különböző okok miatt; vagy a tulajdonos már nem tudott tovább szolidárisan segíteni) – összességében az esetek közel 50 százalékában. További háttér okot jelentett, hogy megszűnt a szálláshely (23%). Mindezek mellett az anyagai problémák is jelentős szerepet játszottak a továbbköltözések során (15%). A továbbköltözések mögött természetesen egyéb okok is meghúzódhattak – ahogy az alábbi ábra mutatja –, beleértve a biztonságérzet hiányát, ami elsősorban a munkásszállókon élőknel jelenthetett problémát (egyötödük vonatkozásában).

2. ábra. A továbbköltözés háttere
Forrás: saját mérés, 2023

Kutatásunk alapján az mutatkozott meg, hogy a valamilyen albérletbe továbbköltöző menekülteknek komoly nehézséget okozott az új bérlemény megtalálása: mindössze háromtizedük volt két héten belül sikeres e téren, 3-8 hétig tartott a keresés folyamata négytizedüknel, további háromtizedük esetében pedig ez a 8 hetet is megha-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

ladta. Az interjúk az albérletkeresési nehézségek vonatkozásában azt is feltárták, hogy menekültként, különösen gyermekkel sokkal nehezebb albérletet találni, mint a többségi társadalom tagjainak. A kihívásokat jól mutatják az alábbi idézetek, melyek egy kárpátaljai és egy ukrán anyával készült interjúnkából származnak:

„Nagyon nehéz volt nekünk is albérletet találni, mert volt, hogy megállapodtunk szóban és jöttem volna este a szerződést is megkötni, és küldött egy üzenetet, hogy mégsem adja ki. Akkor ott nagyon összetörtem, nem is gondoltam, hogy ilyen előfordulhat. És akkor még ezután is hosszan kerestük.” (4)

„Magyarországon senki nem akar albérletet kiadni neked, ha gyerekekkel költözöl, mert a jogszabály szerint, ha nem tudsz fizetni, akkor sem tehet az utcára. Az ukrán menekült ismerőseim hasonló paraméterű lakásért kb. 300 ezer forintot fizetnek. Csak mert 2 gyerekük van, és senki nem akarja őket bérlőnek.” (7)

A LAKHATÁS ÁTSTRUKTURÁLÓDÁSA – LAKHATÁSI UTAK

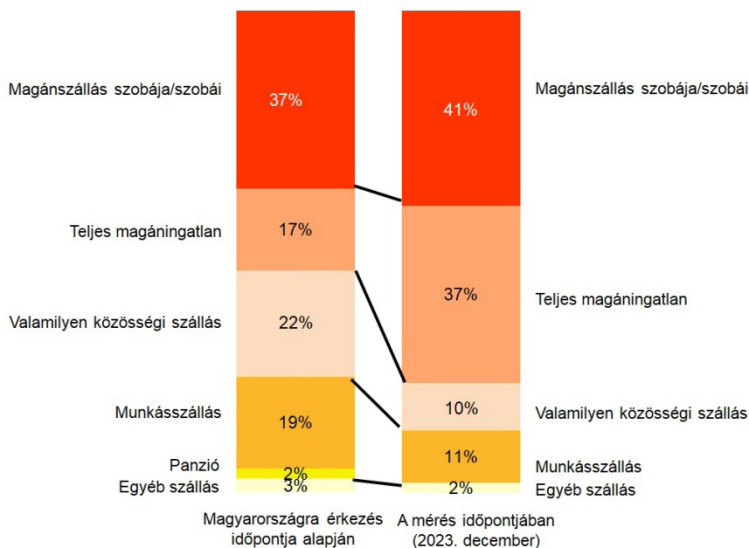
Mint az előbb láttuk, az Ukrajnából Magyarországra menekült válaszadók hozzávetőlegesen 50 százaléka érkezése után magáningatlanban talált szállást. Ez az arány a kérdezés időpontjára (2023. december) meghaladta a 75 százalékot.²⁶ E nagymérvű átrendeződésben jelentős szerepe volt a közösségi szállásokról és a munkásszállásokról való kiköltözéseknek: felmérésünk idején mindkét helyen feleannyian laktak, mint korábban, aminek fő mozgatója a vonatkozó törvényi rendelkezésekben kere-

²⁶ Az FRA (European Union Agency for Fundamental Rights) 2022. augusztus-szeptember között nyílt online felmérést végzett 10 európai országban (Magyarország, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Bulgária, Csehország, Németország, Olaszország, Spanyolország, Észtország). A felmérés nem volt reprezentatív – eredményei inkább jelzésértékűek (ahogy az UNHCR-é és a miénk is), alapvetően 18–64 évesek alkották a teljes mintát; összesen N=14 685 főt (a válaszadók túlnyomó többsége nő volt – 87%). Magyarországról 310 fő töltötte ki a kutatás kérdőívét. A nők aránya 82 százalék volt körükben. E kutatás magyar vetülete azért is érdekes a számunkra, mert a felmérés során a 16 év feletti válaszadókat arról is kérdezték, hogy „jelenleg” (2022) milyen típusú szálláson élnek. A magyar válaszadók 55 százaléka lakott önálló ingatlanban (teljesben vagy egy részében). Ez az arány nincs távol az általunk, a kérdezett érkezésére – tehát a 2022-es viszonyokra – vonatkozó arányoktól. Közösségi szálláson 11 százalék lakott, illetve 24 százaléku „hotelekben, nyaralókban, fizető-vendéglátó helyen” kapott szállást. A magyar eredményeket esetlegesen torzíthatja, hogy a válaszadóknak nem volt lehetőségük munkásszállásokat szállásként megjelölni a kategória hiánya miatt. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cffb984f-b71d-11ed-8912-01aa75ed71a1>

²⁷ Jelentős hatása lehetett a 2023. augusztus 1-től hatályba lépő rendeletnek, ami az állami elszállásolásra jogosultak után igényelhető támogatás szabályaiban bekövetkező változásokra vonatkozott. Ezek közül a leglényegesebb, a lakhatásra kiható változást egyfelől az elszállásolási-étkezési fejpénzek csökkenése (napi 7 ezerről 5 ezer forintra), másfelől a hivatalosan nem dolgozó munkaképesek után járó állami támogatások (pl. kollektív szálláshelyre való jogosultság) megszüntése jelentették (337/2023. (VII. 24.) Kormányrendelet – e rendelet módosította a 104/2022. (III. 12.) Kormányrendeletet).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

3. ábra. A lakhatás átstrukturálódása
Forrás: saját mérés, 2023

Amennyiben nemcsak az általános átrendeződést nézzük, hanem azt is, hogy az egyes szálláskategóriák felől hova mozdultak vagy nem mozdultak tovább a kérdezettek, akkor az átstrukturálódásról árnyaltabb képet kapunk:

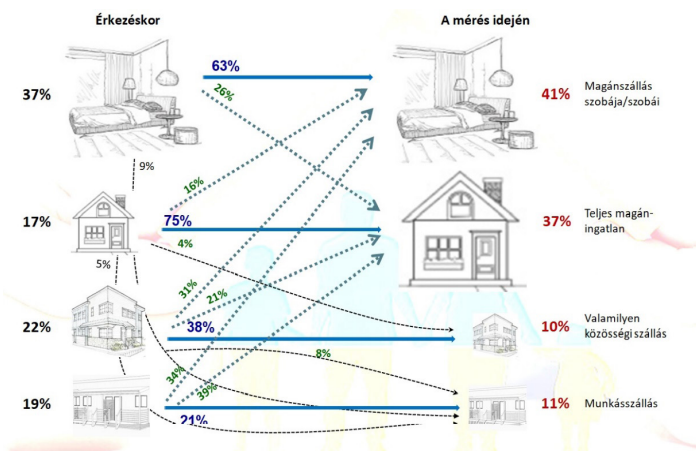
- A magáningatlanokban szállást találók többsége hosszútávon is meg tudta őrizni lakhatási státuszát (kilenctizedük a kategórián belül maradt).
- A közösségi szállásokon élők fele – belső, illetve külső kényszer hatására – szignifikánsan a magáningatlanok felé (ezen belül inkább a részingatlanok felé) mozdult. Feltételezhető, hogy ebben jelentős szerepe lehetett – munkavállalásuk vonzataként – a munkáltatón keresztül érvényesíthető állami lakhatási támogatásnak.²⁸ A közösségi szállások kérdezett lakóinak négytizede maradt – maradhatott szálláshelyén 2023. decemberig.

²⁸ A lakhatási támogatás a munkáltató és munkavállaló részére akkor jár 2023. augusztus 1-től (337/2023. (VII. 24.) Korm. rendelet. „3/A. §), ha a menedékest vagy kettős állampolgárt Magyarországon foglalkoztatják, határozott vagy határozatlan idejű munkaviszonyban, minimum 20 órában. A szállásadónak és a munkáltatónak a munkavállaló elszállásolásáról szóló szerződést kell kötnie. A támogatás azt követően jár, hogy megkötötték a munkaszerződést, az elszállásolási szerződést, valamint a munkaadó benyújtotta a szükséges kérelmet és mellékleteket. A támogatást a munkaadó havonta kapja, a támogatás összege alapesetben az elszállásolási szerződés szerinti havi szállásdíj összegével egyenértékű (a munkáltató által igényelhető lakbértámogatás már 2022. március után járt, ami a fenti időpontig legfeljebb a bérleti díj 50 százaléka vagy 30-60 ezer forint volt).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Az érkezéskor munkásszállásokon elszállásoltak háromnegyede továbbköltözött valamilyen magáningatlanba. Az érintettek jelentős része feltehetően ebben az esetben is a munkáltatónak járó lakhatási támogatások növekedése révén részesülhetett magánszállás-alapú lakhatásban.

4. ábra. Lakhatási utak
Forrás: saját mérés, 2023

A kérdezettek hattizede teljes egészében maga fizette a lakhatását a felvétel idejében (érkezéskor még csak alig négytizedük tartozott e kategóriába), nem fizetett érte negyedük (a szolidárisan lakók és a kollektív szállásokon élők), 14 százalékuk esetében pedig egy szervezet vagy egyház állta részben vagy egészében a költségeket.

A lakhatásukat saját maguk finanszírozók döntő többsége (70%) is időről időre arra kényszerült, hogy eseti albérlettámogatásért folyamodjon egy-egy segítő szervezethez (pl. Evangélikus Diakónia, Katolikus Karitás). A támogatást elnyerők, jellemzően alkalmanként 40-100 ezer forint hozzájárulást kaptak albérleti díjuk kiegyenlítésére (általában egy-két alkalommal részesültek albérlettámogatásban a kérdezettek, de egyes érintettek 5 alkalmat meghaladóan kaptak ilyen segítséget). A segítőszervezetek közül kiemelendő az Utcáról Lakásba Egyesület, amely hosszútávon fedezte az albérleti költségek meghatározó részét.

A 2022-ben újra nyíló Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alap jelentős forrásokat biztosított komplex lakhatási programok lebonyolítására, melyek az albérleti költségeket teljeskörűen fedezték. Az első ilyen – egy-másfél éves – projekt a Magyar Máltai Szeretetszolgálathoz kötődött.²⁹

²⁹ 2023 augusztusától ugyanez az Alap (MMIA) támogatta a Magyar Vöröskereszt által koordinált projektet is, mely a korábbihoz hasonlóan, a kiválasztott programrésztvevők lakhatási költségeit fél éven át teljes egészében állta.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Szolidáris lakhatás

Ahogy bevezetőnkben írtuk, kutatásunkban kiemelt jelentőséggel bírt a szolidáris lakhatás jellemzőinek és tapasztalatainak feltárása. A terepmunka során szolidárisan elszállásoltnak azt tekintettük, aki olyan ingatlanban lakott vagy lakik a 2022. február 24. utáni időponttól számítva, amit állampolgárok, szervezetek, egyházak vagy gazdasági társaságok önként, alapvetően anyagi ellentételezés nélkül (legfeljebb jelképes összegért, pl. rezsiköltség) ajánlottak fel. A szolidárisan felajánlott ingatlan lehetett egy lakás vagy ház szobája-szobái, de akár egy önálló lakás vagy ház is. A szolidáris lakhatás lehetett rövidtávú (azaz 1-2 naptól legfeljebb 2 hétig) vagy közép- és hosszútávú.

Ahogy korábban kiemeltük, Magyarországon a késlekedő állami szerepvállalás, a menekültügyi ellátórendszer hiánya és az országon áthaladó százazrek igényei határozták meg leginkább a kezdeti, azonnali segítségnyújtás formáit, amiben egyfelől kiemelt szerep jutott a segítő szervezeteknek (ideértve az alulról szerveződő mozgalmakat, csakúgy mint a karitatív szervezeteket) és az önkormányzatoknak, másfelől pedig az állampolgároknak.³⁰ A tömeges igényre válaszolva a magyar állampolgárok tízezrei váltak rövidtávú szolidáris szállásadóvá.³¹

Míg a befogadásban érintett európai országokban az állampolgári szolidáris szállásadás úgynevezett hosting programok keretében, általában több szervezet együttműködésével, és a szállásadók anyagi támogatása mellett valósult meg,³² addig Magyarországon az állam nem tekintett alternatívaként az ukrainai menekültek magánszállás alapú befogadására.³³ Továbbá a civil szervezetek erőforrás-hiányosak

³⁰ Az állami kezdeményezések 2022 márciusától voltak tetten érhetőek, előbb rendeleti szinten, majd az úgynevezett intézményi szálláslehetőségek (kollektív szállások) támogatásában-megnyitásában. A kollektív szállások átmeneti szállásoknak indultak, azonban az idő előrehaladtával ez megváltozott, a hosszútávú lakhatás biztosítása felé tolódva.

³¹ A rövidtávú szolidáris szálláslehetőségeket igénybevevők többsége néhány napot követően továbbutazott Magyarországról (az ebbe a körbe tartozókat kutatásunknak nem volt lehetősége megszólítani). Természetesen a mintánknak szerepelnek olyan személyek, akik részesültek rövidtávú szolidáris szálláselhelyezésben (áranyuk 15 százalék alatt van). Azonban írásunk elsősorban a hosszabb távú szolidáris lakhatásra fókuszál, annak az integráció szempontjából meghatározó szerepe okán.

³² A szolidáris lakhatási megoldás egyes nyugat-európai országokban már több éve a menekült-el-látás része, ahol a felajánlók számukra idegen embereknek biztosítanak lakhatást hosszabb-rövidebb időre, ingyenesen vagy valamekkora támogatás ellenében. Ezt a gyakorlatot adaptálták az Unió érintett tagországai az ukrainai menekültek elhelyezése vonatkozásában. A megvalósított hosting programok között számos eltérés mutatkozik: egy részük mindenfajta dotáció nélkül indult, és csak menetközben, a változó körülmények (egyrészt az előzetesen tervezettnél hosszabbra nyúló befogadások, másrészt az elszabaduló infláció nyomán növekedő megélhetési költségek) következtében lett a befogadásnak anyagi vonatkozása. Az anyagi támogatásokra vonatkozó további különbség például, hogy az anyagi támogatás közvetlenül vagy közvetve (a befogadottakon keresztül) jut el a szállásadókhoz.

³³ Itthon a magánszálláson való szállásadás csupán abban az esetben élvezhetett állami támogatást, ha legalább 20 fő egyidejű elhelyezéséről gondoskodik a befogadó, ami azt is jelenti, hogy ilyen létszám mellett éppen a befogadó és befogadott kapcsolatának személyessége, és a kapcsolódásból fakadó támogatás egyénre szabottsága vész el.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

és tapasztalatlanok voltak az ilyen jellegű programok megvalósítására,³⁴ és legfeljebb egy-egy rövid életű példát találunk civil szervezetek által működtetett szolidáris szállásadási programra.³⁵

Mindezek ellenére, az állampolgárok szolidáris lakhatási felajánlásai mindenféle támogatástól függetlenül – beleértve a szervezeti koordinációt és egyéb segítséget, valamint az anyagi jellegű kompenzáció hiányát – kitartottak, és hosszú hónapokig nyújtottak humánus megoldást az otthonukat elvesztőknek. Időközben, a spontán rövidtávú szállásadás helyét kezdték átvenni a hosszabb távú, a szállásadó oldaláról is újragondolást igénylő befogadások. Reprezentatív felmérésekből tudjuk,³⁶ hogy a lakosság 2-3 százaléka segített szolidáris szállásadással a háború kitörése óta valamilyen időtávon, ami nagyságrendileg százezer háztartás mély együttérzését, elköteleződését, és segítőkészségét feltételezi.

A mintánkba került kérdezettek összességében mintegy harmada részesült szolidáris elszállásolásban vagy az országba érkezésekor, vagy a későbbiekben (például kezdetben nem szolidáris alapon lakott, de menetközben úgy alakultak a körülményei-lehetőségei, hogy szolidárisan felajánlott ingatlanba költözött). Ez alapján az országba érkezéskor a válaszadók 25 százaléka talált magának szolidáris lakhatást, mely érték az adatfelvétel időpontjára 17 százalékra csökkent. Fontos itt megjegyeznünk, hogy az országba érkezés idejének kiemelt szerepe volt: minél korábban érkezett valaki, annál nagyobb eséllyel részesülhetett szolidáris lakhatásban (a kezdeti felfutás után a befogadási hajlandóság fokozatosan csökkent, fél éven belül minimálisra esett vissza). Ezt jelzik adataink is: a szolidárisan elszállásolt kérdezettek négyötöde 2022. február-márciusban érkezett Magyarországra.

„Az egyik barátunk felajánlott egy szívességi lakást, hogy addig maradhatunk a lakásban, amíg vége lesz ennek a háborúsdinak, mert akkor azt gondoltuk, hogy egy hónap, vagy talán kettő. Ehhez képest még mindig itt vagyunk, és tavaly augusztusban, félév után lejárt a szívességi lakás lehetőség.” (1)

³⁴ Anélkül, hogy részletesen foglalkoznánk a magánszállás alapú szolidáris szállásadás szervezeti hátterével, annyit mindenképpen fontosnak tartunk kiemelni, hogy a háború kitörésének első évében az érintett szervezetek mindannyian erőforrás- és kompetenciahiánnyal küzdöttek. Mivel nem voltak ilyen irányú korábbi tapasztalatok, hiányoztak az állampolgári szolidáris szállásadásra vonatkozó protokollok és struktúrák, amik bizonyítottan hatékonyan támogatták volna az úgynevezett hosting programok működtetését. Továbbá a segítő szervezetek egy része, a várható kockázatok miatt, egyáltalán nem vállalt szerepet az állampolgári szolidáris szállásadás működtetésében.

³⁵ A kevés kivétel közül kiemelendő az a leginkább programszerű kezdeményezés, amit az Utcáról Lakásba Egyesület és a Habitat közös megvalósítása jelentett: a 2022. március és június között harminc felajánlott ingatlan bevonásával működő szolidáris szállásadási program a megváltozó körülményekre válaszul, 2022 nyarától albérléttámogatási programmá alakult át.

³⁶ Tárki, 2022. április: 2% (N=1000, személyes adatfelvétel); Társadalomtudományi Kutatóközpont – CEU Demokrácia Intézete és Medián, 2022. június: 2,3% (N=1000, telefonos adatfelvétel); Szociometrum, 2023. december: 3,1% (N=700, online).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A következőkben a szolidárisan elszállásoltak vonatkozásában feltártakat mutatjuk be kvantitatív és a kvalitatív mérésünk segítségével. A szolidáris lakhatásban részesültek esetében (n = 149 fő a teljes mintán belül) négy egymástól jól elkülönülő utat bejáró csoportot találtunk, amelyek a módszertani korlátokat figyelembe véve, megfellelthetők a kvalitatív adatfelvétel tapasztalatával is.

A négy csoport közül a legmarkánsabba azok tartoznak (a kvalitatív és kvantitatív mintában egyaránt), akik érkezükkor szolidáris szállásban részesültek, majd annak időközbeni megszűnése után önállóan finanszírozták tovább lakhatásukat.

ÖNÁLLÓSULÓK

A legnagyobb csoportba tartozók esetében a szolidáris lakhatás mintegy az önálló lakhatás megteremtésének alapját képezte (ahogy ezt például az Európa-szerte működtetett hosting programokkal célozzák) – 46 százalék.

Az e klaszterbe tartozók hattizede Kárpátaljáról származik. Körükben a 18–29 és a 30–39 évesek, a középfokú, valamint az alapfokú vagy annál alacsonyabb végzettségűek számítanak felülreprezentáltak; és a csoportot alkotó személyek fele-fele arányban ukrán, illetve ukrán–magyar kettős állampolgár.

E csoportra jellemző lakhatási út jellegzetességei visszatükröződnek és árnyalódnak a kvalitatív fázis tapasztalataiban, melyek azt példázzák, hogy a szolidáris lakhatás miképpen biztosította a befogadottak testi-lelki nyugalma, beleértve többek között az anyagi erőgyűjtés lehetőségét is, megalapozva önálló lakhatásukat.

„Nagyon sokat jelentett nekünk, hogy ez az idős úr minket befogadott, mert Csernyihovban 22 napon keresztül óvóhelyen tartózkodtunk. Itt visszanyertem a belső nyugalmaimat és a biztonságérzetet.” (10)

„Az első 3 hónapban nem kellett a lakhatásért fizetni, szívességből kaptuk, amíg nem találunk saját lakást magunknak. Nem volt berendezve, de konyhabútor volt, meg mindenki kapott egy-egy ágyat (...). De nem volt semmilyen probléma, fürdőszobánk volt, konyha, meg egy picike szoba. És rezsit sem kellett fizetni. Az a 3 hónap abban tudott segíteni, hogy összeszedjük a 2 havi kauciót és az első havi bérleti díjat.” (6)

EGYMÁSRA TALÁLÓK

Egy következő csoportot alkotnak a „szerencsésen egymásra találók”: ők Magyarországra érkezésük óta folyamatosan ugyanabban a szolidárisan felajánlott ingatlanban vagy annak részében élnek – 19 százalék. Körükben olyan kapcsolatokról lehet

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

szó, amelyek az idők során elmélyültek. Természetesen e személyek között lehetnek olyanok is, akik rokoni vagy baráti szálak alapján kerültek befogadásra.

Az előző csoporthoz képest alig vannak Kárpátaljaiak e szegmensben – a kutatás merítésébe kerültek alapján. A csoport tagjai többnyire felsőfokú végzettségűek, s ukrán állampolgárságúak.

A kvantitatív módon körvonalazott klaszter az interjúkban megosztottak nyomán válik életszerűvé, szállásadók és befogadottak egymásra találásának érzékletes tapasztalatát nyújtva:

„Az elején nem tudtam, hogy csak 2 hónapig tud befogadni egy operáció miatt. (...) végül csak egy pár napig volt távol, és amikor hazajött, akkor segített nekem mindenben, mert nem nagyon mozoghatott. (...) És elkezdtünk egymásról gondoskodni. És tényleg olyanná váltunk, mint egy család. Azt hiszem, hogy ezután az epizód után nem akarta, hogy elköltözzek. Azt mondta, hogy olyan vagyok neki, mintha a lánya lennék, és hogy szeretne nekem segíteni abban, hogy belenőjek a felnőtt életbe.” (11)

TÚLÉLŐK

A legkisebb csoportot alkotják azok a „túlélőknek” tekinthetők – 11 százaléknyan kerültek e szegmensbe, akik – töredezett lakhatási útjuk során – Magyarországra érkezésükkor szolidáris szálláshoz tudtak jutni, majd onnan továbbköltözni kényszerültek. Ugyan az ezt követő időszakban nem szolidárisan laktak, azonban jelenleg ismét szolidáris szállásban részesülnek.³⁷

Statisztikai értelemben vett kisebb súlya ellenére a klaszter egzakt módon elkülönül a másik háromtól, amit az idevágó interjúk is alátámasztanak. A „túlélők” alcsoportjába soroltuk azokat az interjúalanyokat, akik a fent leírthoz hasonló lakhatási utat jártak be, és társadalmi hátrányaik (pl. korlátozott olvasás-, és íráskészség) okán az önálló lakhatás megteremtésére és megtartására nem látszik reális esélyük.

A következő interjúrészlet jól szemlélteti egy „túlélő” esetében a kirajzolódó széttöredezett lakhatási úton meg tapasztalt rendszerszintű egyenlőtlenségeket és esetlegességeket. Az interjúalany lakhatási útjának ívnélküliségét három különböző szálláshelye feszíti, amelyek a „Dankó” – közösségi szükségsszállás, a „Málta” – lakhatási program, mely a résztvevők mindennemű lakhatási költségét fedezte 1 éven keresztül – által bérelt ingatlan,³⁸ és a „barátnő lakása” voltak:

³⁷ Jelzésértékkel a szegmens kutatásba került tagjai a 30-39 évesek korcsoportjába tartoznak, 50-50 százalékuk ukrán, illetve ukrán–magyar kettős állampolgár (Kárpátaljaiak).

³⁸ Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy azok a lakhatási támogatási formák bizonyultak hatékonyak, amelyek helyzetbe hozzák a kedvezményezettet, és egy megtartó környezetet teremtenek ahhoz, hogy tudatosan építkezve egyre közelebb kerüljön a támogatott egyén/család az önálló lakhatásának megteremtéséhez, illetve annak hosszútávú megtartásához. Anélkül, hogy belemennénk az egyes lakhatási formák/

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„És akkor visszajöttünk a Dankóba, hogy visszasegítsen valamit, hogy valahol lakhassunk. (...) A barátnőm akkor felajánlotta, hogy legyünk nála egy pár hónapot, amíg nem találok valamit. De még azóta sem találtunk semmit, 2 hónapja ott vagyunk már, mióta kiestünk a Máltaitól. Ez a barátnőm is kárpát-aljai, csak neki sikerült albérletet találni, dolgozik, fenn tudja tartani, és nem lökött ki minket.” (8)

LECSÚSZÓK

Az anyagi szempontból „lecsúszók” csoportját azok alkotják, akik Magyarországra való érkezés után csak bizonyos ideig tudták megtartani az önálló lakhatásukat, és vélhetőleg anyagi nehézségek miatt szolidáris elszállásolásba kerültek – 24 százalék.

A „lecsúszók” esetében, mérésünk alapján, úgy tűnik, hogy a szegmensben felülreprezentáltak lehetnek az ukrán állampolgárságúak, a 30-39 évesek, végzettség alapján pedig a középfokkal és felsőfokkal bírók.

A „lecsúszók” csoportjának jellegzetességei ugyan nem jelennek meg direkt módon a kvalitatív adatfelvétel eredményei között,³⁹ vagyis nem volt olyan interjúalanyunk, aki miután önálló lakhatását feladta, szolidáris szállásban részesült; az anyagi értelemben vett lecsúszás jelensége mégis erős lenyomatot hagyott az interjúalanyok lakhatási élettörténeteiben. A kvalitatív merítésben a saját albérletben élők között nem volt olyan, aki a különböző szervezetek által nyújtott albérlettámogatási lehetőségek nélkül hosszútávon tudta volna biztosítani lakhatását – ahogy ezt a következő idézetünk is demonstrálja:

„A Jezsuita Menekültszolgálathoz vagyunk most beajánlva. Most fogunk kapni 3-szor havi 80 ezer forint albérlettámogatást. Azért vállalom én is két állást meg a férjem is, hogy ki tudjuk fizetni az albérletet.” (1)

Továbbgondolva a fentieket, a segítő szervezetek lakhatási támogatása nélkül veszélyben lenne a kérdezettek önálló lakhatása. Azaz esetükben, az albérletek fenntartása külföldi egyházi és egyéb forrásokhoz kötött az utóbbi közel 3 év viszonylatában Magyarországon.

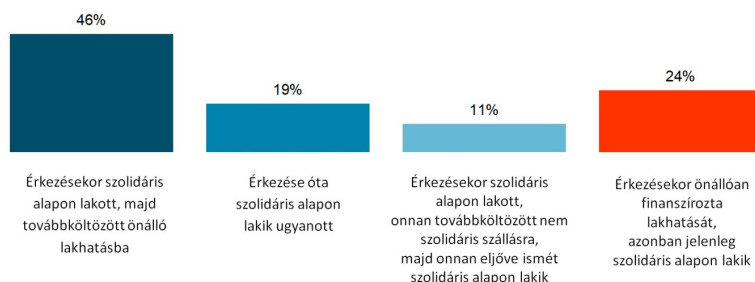
támogatások értékelésébe, le kell írni, hogy a lakhatás mindennemű költségét fedező egyéves lakhatási programok a tapasztalatok alapján nem tekinthetőek hatékonyak, különösen abban az esetben nem, ha a program nélkülözi azt a típusú differenciált esetkezelést, amivel a leghátrányosabb helyzetű résztvevők is megfelelő támogatáshoz jutnak. Az alábbi idézet jól példázza, hogy a támogatási időszak 1 évre szóló stabilitása és boldogsága a jövőre nézve semmifajta perspektívát nem kínál: *“Egy albérletben laktunk, együtt voltunk, hát az nagyon jó volt. Fizették az albérletet, a rezsit is. (...) Nem tudom, hogy mennyibe került.”*

³⁹ A kvalitatív feltáró adatfelvétel – ahogy azt leírtuk a második fejezetben, megelőzte a kvantitatív adatgyűjtést. A klaszterek matematikai úton, a kvantitatív adatgyűjtés eredményei alapján képződtek. Az, hogy e klaszterek utólag beazonosíthatóak a kvalitatív adatgyűjtés eredményei körében is, számunkra azt igazolják, hogy a szolidáris lakhatásban részesültek valid lakhatási mintázatait sikerült rögzítenünk.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A „lecsúszók” szegmensében a szolidáris szállásadók jelentik azt a kapaszkodót, ami időlegesen magánszállás alapú elhelyezésüket biztosítja. Keveset tudunk erről a szolidáris szállásadói körről, amely a befogadói hajlandóság általános visszaesését követően is lakhatást nyújt, de a szolidáris szállásadói körben végzett kutatásunk alapján annyit mindenesetre igen, hogy hozzávetőlegesen 5 százaléknyan lehettek azok, akik – megkésve – 2023-ban kezdték el szolidáris szállásadással segíteni a rá-szorulókat. Feltételezhető, hogy körükből kerültek ki a „lecsúszókat” szolidárisan segítők; akik többségében saját kapcsolati hálójukban lévő menekülteknek nyújthattak szállást.

5. ábra. Szolidáris lakhatási utak

Forrás: saját mérés, 2023

A szolidáris szálláshely típusa, kapcsolatba kerülés a szállásadókkal

A szolidárisan elszállásoltak héttizede egy magánlakás vagy magánház szobájába került befogadásra, s csupán háromtizedük költözött önálló ingatlanba (családtagjaival együtt). Kvalitatív kutatásunkban szintén mindkét típusú befogadásra van példa, melyből szembeötlő, hogy milyen sokat jelentett ez a lehetőség az otthonukat elvesztő embereknek:

„Ebben a házban volt egy kisebb szoba, amiben a nagypapa aludt, és egy nagyobb, amit mi kaptunk meg. Ezen kívül volt fürdőszoba és konyha. Felajánlotta, hogy használjunk mindent, minden eszközt a konyhában is, és érezzük magunkat otthon.” (10)

„Mikor megérkeztünk jött a lakás tulajdonosa is, és mondta, hogy fél évre miénk a lakás ingyen és minden rendben van. Ez egy valódi meglepetés volt, mert fizetni akartam a lakásért.” (7)

A befogadások vonatkozásában ugyan fontosnak bizonyultak a baráti-rokoni szálak (az esetek háromtizede során), de az ismeretlenek által felajánlott ingatlanok voltak

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

többségben (az esetek öttizedében). Az interjúinkban megosztott befogadás történetekben is az ismeretlenek alkotják a szolidáris szállásadók zömét, de mindkettőre van példa:

„Az ULE (Utcáról Lakásba Egyesület) szerzett nekünk egy szívességi lakást, egy Brüsszelben élő fiatalember felajánlotta a lakását a XI. kerületben. Ahol aztán 3 hónapig laktunk.” (3)

„Budapesten él egy barátnőm már 10 éve, és az ő barátjának a lakásába költözhettünk be fél évre. Ez a VIII. kerületben volt, és szívességi lakhatás volt, csak a rezsit kellett kifizetni.” (7)

2. táblázat. A szolidárisan megkapott magáningatlanok tulajdonosi szerkezete

A befogadott által ismeretlen személyé volt	50%
Rokoné/baráté/ ismerőse volt	31%
Egy cégé volt	12%
Egy szervezeté, egy egyházé volt	7%

Forrás: saját mérés, 2023

A kérdezettek jó lakáskörülmények közé kerültek szolidáris lakhatásuk során: a hosszabb-rövidebb idejű használatra átadott ingatlanok nagyjából négyötöde összkomfortosnak, egyötöde pedig komfortosnak számított. Az ingatlanok fele részben, másik fele teljesen berendezett volt a beköltözéskor.

A szolidáris lakhatáshoz való hozzáférés vonatkozásában a kapcsolati háló számított elsődlegesnek (az esetek felében). E mellett a közösségi média felületek szerepe (30%) bizonyult jelentősnek. Az alábbi interjúrészlet ezt példázza, és egyben arra is rávilágít, hogy digitális és interperszonális készségek birtokában jelentős társadalmi hátrányból is vezethetett út (az önálló lakhatást megalapozó) szolidáris lakhatás felé:⁴⁰

„Egy munkásszállón laktunk először, ami nagyon nem volt jó. (...) a neten, a segítségnyújtás csoportban, ahol sokan kaptak segítséget, írtam egy posztot, hogy keresünk valamilyen lakhatást. Megismertünk segítőkét, és bekerültünk egy szívességi lakásba, ahol néhány hónapot lakhattunk.” (2)

⁴⁰ Itt érdemes megemlíteni, hogy a magánszállás alapú szolidáris lakhatáshoz való hozzáférés, a fent említett tényezőkön túl, jelentős társadalmi egyenlőtlenségeket mutatott. Így például az ukrainai menekültek körében leghátrányosabb helyzetű csoportba tartozó kárpátaljai romáknak sokkal kisebb esélye volt az állampolgári befogadásra, mint a nem roma származásúaknak. A romák iránti kisebb befogadási hajlandóság-mintázat kvalitatív kutatásunk mindhárom szegmensében – a segítőszervezetekkel és a szolidáris szállásadókkal/befogadottakkal készített interjúkban – megmutatkozott.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A segítő szervezetek, egyházak a kérdezettek lakhatásának biztosításához a fentiekhez képest kisebb súllyal (14%) járulhattak hozzá a szolidáris szálláslehetőség megtalálásához.

3. táblázat. Kapcsolatba kerülés a szolidárisan megkapott ingatlanok tulajdonosaival

Kapcsolati háló (ismerősök ajánlása, munkáltató segítsége)	50%
Közösségi médián keresztül (megjelent magánüzenet(ek), csoport oldalán elhelyezett felhívás, csoportban ráírt ingatlantulajdonos)	30%
Segítő szervezeten keresztül	10%
Egyház, egyházi szervezet	4%
Egyéb módon	13%

Forrás: saját mérés, 2023

A szolidáris szálláslehetőség igénylésében és elfogadásában több tényezőnek is szerepe lehetett. Ezek közül kettő mutatkozott a leghangúlyosabbnak: az anyagi rászorultság (az esetek 48 százalékában) és a közreműködő segítő-közvetítő személy kedvessége, segítőkészsége (37%). Kiemelendő még a kimerültség, a közösségi elszállásolás lehetőségének elkerülése, a kölcsönös szimpátia a szállásadóval, és a közös nyelv megléte (17–17–12–12 százalékos gyakoriságok). A menekült családok kiszolgáltatottságának mértékét érzékelteti a következő interjúrészlet:

„Amikor megérkeztünk a pályaudvarra Budapesten, annyira kiszolgáltatott helyzetben voltunk, hogy az első adandó lehetőséget el kellett fogadnunk. (...) semmit se tudtunk róluk, csak annyit, hogy van egy család, aki befogad minket. Nyelvismeretünk nem volt, és anyagilag sem tudtuk megfinanszírozni, hogy szállodába menjünk.” (10)

4. táblázat. A szolidárisan felajánlott magánszállás elfogadásának háttere

Anyagilag szorult helyzet	48%
A segítő-közvetítő személy	37%
Kimerültség	17%
Nem akart tömegszállásra menni	17%
Kölcsönös szimpátia	12%
Volt közös nyelv a szállásadóval	12%
A magánszféra biztosított volt	8%
A hozzátartozók véleménye	3%

Forrás: saját mérés, 2023

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A szolidáris lakhatás kapcsán a kérdezettek nyolctizede elégedettnek bizonyult az ingatlan tulajdonosával való kapcsolattal, a szállása elhelyezkedésével, komfortosságával, a lakhatási körülményeivel, ahogy azt a kvalitatív fázisban is megismertük:

„Éppen átalakítás folyt, amit a tulaj leállított, hogy odaadhassa szívességi lakásnak. (...) Fel volt szerelve mosógéppel, mosogatógéppel. Nagyon egy jó ember, aki odaadta nekünk a lakást. Nagyon sokszor megkérdezte e-mailen, hogy érezzük magunkat. Még a rezsit sem kellett kifizetni. Ki akartuk fizetni a rezsit, mert szégyelltük, de nem engedte. 3 hónapig éltünk ebben a lakásban.” (3)

„Nem túl nagy a lakás, de én szeretem, mert minden közel van, bolt, iskola, ahova a lányom jár. És nagyon kedves szomszédaink vannak, ami nagyon fontos nekem. Mindenki van közös nyelvünk. Többen beszélnek angolul, egy idősebb férfivel oroszul és németül beszélgetünk. Mindenkit ismerek, és mindenki nagyon segítőkész. Ők értik, hogy normálisak vagyunk, és ott élünk velük együtt. Mivel ez egy kicsi ház, mindenki látja, hogy mit csinálsz.” (7)

Utóbbi interjúrészlet nemcsak a szolidáris szállásadóval való jó kapcsolatot demonstrálja, hanem abba is bepillantást enged, hogy miként segíti a szűkebb-tágabb lakóköznyezet (pl. a jó szomszédi viszonyok, a könnyen elérhető szolgáltatások) a mindennapi boldogulást, és a közösségbe való beilleszkedést. A magánszálláson megvalósuló szolidáris elszállásolás pozitív hozadéka még hangsúlyosabbak, ha azt a közösségi szálláshelyen elhelyezettek szükségességeivel vetjük össze.⁴¹

A szolidaritás megélése: tapasztalatok

A szolidáris lakhatás lehetőségét nagyon pozitívan élték meg az érintett válaszadók, mindannyian kifejezték, hogy mennyire hálásak a szállásadóknak. Különösen az töltötte el őket jó érzéssel, hogy a hozzátartozóikkal is kedvesek voltak a tulajdonosok (76%), továbbá, hogy befogadták őket (67%), mely egyben megnyugvást hozott számukra (64%).⁴²

⁴¹ Anélkül, hogy részletesen taglalnánk a közösségi szálláshelyezés sajátosságait, annyit jegyeznénk itt meg, hogy esetükben nagyon különböző minőségű és elhelyezkedésű szálláshelyekről van szó, amelyek között nem ritka a lakott területtől távolabb eső, mely mind a közintézményektől, mind a munkahelyektől elvágja az ott lakókat.

⁴² A kérdezettek több állítással kapcsolatosan jelezhetnék egyet vagy egyet-nemértésüket – az állítások a szolidáris szállásadás egyes vetületeire, illetve a kvalitatív vizsgálatban feltárt jellegzetességeire reflektáltak. Elemzésünkben nem mutatjuk be az összes állítás kapcsán megismert eredményt, csak a legrelevánsabbakat tárjuk az olvasó elé.

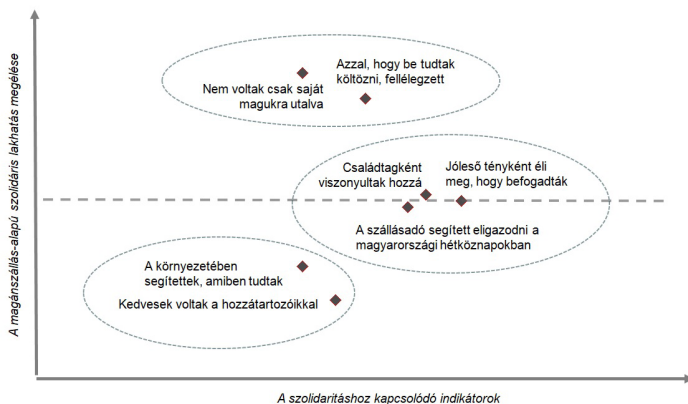

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„Nagyon hálás vagyok a tulajdonosnak és a családjának, sokat segítettek és nagyon kedvesek. Három lányuk van és tudják, hogy milyen nehéz lehet a helyzetem gyerekekkel. Nagyon barátságosak, szoktak e-mailezni, hogy jól vagyunk-e, hogy szükségünk van-e valamire. (...) A lányok próbálkoztak az én lányommal beszélgetni magyarul és angolul. Szóval, nagyon jóban vagyunk, nagyon jó emberek, és nagyon hálás vagyok nekik.” (7)

A pozitív tapasztalatokat leíró indikátorok között kapcsolatokat keresve, három halmaz rajzolódik ki aszerint, hogy Magyarországra menekülteként megérkezve, kinek mit jelentett a magánszállás-alapú szolidáris lakhatás:

- Elkülönülő szegmenst alkotnak azok, akiknek a szolidáris lakhatás megnyugvást hozott – „azzal, hogy be tudtak költözni, fellelegzett” és már „nem voltak csak saját magukra utalva”.
- Szintén önálló csoportot képeznek a befogadás-elfogadás pozitív élményét hangsúlyozók. E mezt a „családtagként viszonyultak hozzá” és „jóleső tényként éli meg, hogy befogadták” és „a szállásadó segített eligazodni a magyarországi hétköznapiakban” indikátorok határozzák meg.
- A harmadik halmazba azok kerültek, akiknek a lakókörnyezet szereplőinek támogató közreműködése és a családtagokhoz való pozitív viszonyulás hangsúlyos. Ez esetünkben két indikátor formájában jelenítődött meg: „a környezetében segítettek, amiben tudtak” és „kedvesek voltak a hozzátartozóikkal”.

6. ábra. A szolidáris elszállásolás megélései: együttjárások⁴³

Forrás: saját mérés, 2023

⁴³ Az ábra homogenitás-elemzés útján jött létre. A homogenitáselemzés csoportokba, halmazokba rendezi az adott vizsgálatba vont változókat és kategóriáikat. Még hozzá úgy rendezi a számszerű adatokat változókatégoriák és esetek szerint csoportokba/halmazokba, hogy a váltakozó legkisebb négyzetes különbségek átlagát veszi ehhez alapul (az elemzésbe vont esetekre/változókra vonatkoztatva). Az azonos

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Kvantitatív mérésünk eredményeit tovább árnyalják a szolidárisan elszállásoltak interjúkban elhangzott személyes tapasztalatai. A befogadottak által megosztott történetek alapján a szolidáris magánszállásban való részesülés kezdeti fázisa a leggyakrabban a megkönnyebbülés érzéssel volt megfeleltethető: *„biztonságban tudtuk a családot”; „mondta a tulajdonos, hogy érezzük magunkat otthon”; „sütött egy tortát, nagyon barátságos volt a lakás is, és otthon éreztem magam”; „nagy örömmel fogadtak, mintha rokonok lettünk volna”; „a tulajdonos mondta, hogy fél évre miénk a lakás ingyen és minden rendben van”.*

A történetmesélések nyomán az látszik, hogy a magánszálláson való szolidáris elszállásolás módja (pl. a befogadás hossza, a szállásadóval való kapcsolattartás gyakorisága, vagy a közös/külön háztartásban élés) jelentős hatással volt a befogadottak alapvetően pozitív tapasztalati mintázataira. Minél tartósabb és intenzívebb volt a szállásadó és a befogadott közötti kapcsolat, nem meglepő módon, annál több „köszönni valójuk” volt a menekülteknek. Például egy néhány hónapra szóló, külön háztartásban zajló szolidáris elszállásolás kevesebb személyes interakcióval, támogatással járhatott, mint egy hosszabb, saját háztartásba való befogadás.⁴⁴ Azonban a külön háztartásban, rövidebb távon megvalósuló szolidáris szállásadások során is arról számoltak be a kérdezettek, hogy *„nagyon kedvesek voltak a tulajok”, „nagyon sokszor megkérdezte e-mailen, hogy érezzük magunkat”, „többször jöttek személyesen is a gyerekekkel (...) beszélgetni”.* Az elmesélések alapján a szállásadói támogatás profiljában itt jellemzően a lakhatás tárgyi környezetének a biztosítása, illetve a lakhatás anyagi terheinek egy bizonyos időszakra szóló teljes átvállalása szerepelt:

„Ez egy kétszobás lakás, de amikor jöttünk teljesen üres volt, csak matracok kerültek bele. Később a tulajdonos beszerezett még néhány bútort.” (7)

„Odamehettünk 2 hónapra lakni, és tényleg semmit nem kellett, még csak a rezsit sem kellett fizetni.” (2)

A tartósabb szolidáris elszállásolásoknak a fentiekén túl számos egyéb pozitív hozadéka volt, beleértve az ügyintézésben, de akár az álláskeresésben nyújtott segítséget

halmazba tartozó kategóriák egymáshoz közel, míg a különböző halmazokba tartozók egymástól távol kerülnek ábrázolásra. A homogenitás-elemzés célja, hogy leírja a kapcsolatot kettő vagy több nominális változó között egy alacsonyabb dimenziójú térben, megőrizve az összes elemzésbe vont változókat. A homogenitás-elemzést a szakirodalomban szokták a nominális adatok főkomponens-elemzésének is nevezni. (A homogenitás-elemzést előnyben szokták részesíteni a szokásos főkomponens-elemzéssel szemben, ha a változók között nem feltétlenül áll fenn lineáris kapcsolat, vagy ha a változókat nominális szinten mérik.)

⁴⁴ Jelezni szeretnénk, hogy ezzel a kijelentéssel nem általános érvényű igazságot állapítunk meg, csupán a kvalitatív mintánkban szereplő, hosszú távon egy közös háztartásban élők („szerencsésen egymásra találók”) tapasztalatára reflektálunk.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

is. További meghatározó élmény volt az egy háztartásban élők között kialakuló mély emberi kapcsolat és a családtagnak járó viszonyulás:

„A nagypapa nagyon kedves volt velünk, nagyon sokat segített nekünk mindenféle ügyintézésben. Könnyebbség volt, hogy nem volt nyelvi korlát, és úgy viszonyult hozzánk, mintha rokonok lennénk. (...) Nagyon családias volt a hangulat, és örültünk, ha bármit is tudtunk segíteni a háztartásban. Nagyon jól kijöttünk egymással, és nem volt egyetlen nézeteltérés sem köztünk.” (10)

„Az elején ő olyan volt nekem, mintha a nagymamám lenne, aztán olyan lett, mintha a második anyukám lenne. Nagyon sok mindent tett értem, nagyon hála vagyok neki és a családjának. Fantasztikus emberek, nagyon örülök, hogy megismerhettem őket. Olyan mintha itt Magyarországon lenne egy második családom.” (11)

A hosszabb szolidáris elszállásolás pozitív hatásai közé nem kizárólag a szállásadó által nyújtottak sorolhatóak. Ilyen közvetett segítség lehetett például a tartósan magánszálláson, integrált lakókörnyezetben való élés nyomán új ismeretségek, kapcsolatok létesítése, és a mindennapi életben való eligazodás képessége is:

„A szomszédasszonyunk a XI. kerületben, ahol szívességből laktunk, nagyon megszeretett minket, és úgy felkarolt minket, hogy mindent, bútorokat vásároltak nekünk, nagyon sok mindenben segítettek nekünk, gyereket elhelyezni iskolába, albérletet keresni.” (2)

A pozitív tapasztalatok mellett a szolidáris elszállásolás során tapasztalt nehézségekről is beszámoltak a kérdezettek. A leginkább nehézséget jelentő tényezők közös sajátossága, hogy azok nem a szolidáris szállásadó szándékától függtek, hanem sokkal inkább a szolidáris szállásadás rendszerszintű támogatásának hiányából fakadtak:

- A nyelvi korlátokból származó kommunikációs nehézségekről a kérdezettek háromtizede számolt be (pl. a szolidáris szállásadás szervezeti koordinációja mellett, az érintettek nyelvi kompatibilitása is jobban biztosítható lenne).⁴⁵

⁴⁵ Közvetlenül a szolidáris szálláshoz és annak szállásadójához kapcsolódó nehézségekről csak kevesen számoltak be, közülük kiemelendő a meglévő kulturális különbségeket negatívan megéltők (13%), az együttélés szabályainak betartását kritikusan megtapasztalók, a magánszférát hiányolók (11-11%), és a kiszolgáltatott helyzettel való szállásadói visszaélést nevesítők (6%) köre. Tükröt tartva a nehézségek kapcsán, a szállásadói mérésünk során közel hasonló visszajelzésekkel szembesülhettünk egyes, összevethető indikátorok vonatkozásában: így a szállásadók kéttizede gondolta komolyabb nehézségnek az együttélés szabályainak betartását-betartását és a meglévő kulturális különbségeket. Az ingatlanulajdonos választadók egytizede elégtelennek, vagy nem hozzáférhetőnek tekintette a hivatalos információkat, és 7 százalékuk negatívmódként élte meg a segítő szervezetek - egyházi szervezetek közreműködésének elmaradását.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- A hivatalos információk elégtelenségét, a segítő szervezetek közreműködésének elmaradását közel 20-20 százaléknyan érzékelték negatívumként (ami szervezeti közreműködés mellett szintén kezelhető lenne).

A kvantitatív méréshez képest a kvalitatív mérésünkben még kevésbé jelentek meg a szolidáris szálláshelyezéssel kapcsolatos nehézségek. Azt feltételezhetnénk, hogy a rövidebb ideig tartó befogadásban részesülők problémásnak találhatták, hogy néhány hónapnyi tartózkodás után ismét gondoskodni kellett a lakhatásukról. A megosztott történetek azonban éppen arról szólnak, hogy még egy relatíve rövid ideig tartó magánszállás alapú befogadásnak is számos olyan pozitív hozadéka van, ami hozzásegítheti az érintetteket ahhoz, hogy közelebb kerüljenek az önálló lakhatásuk megteremtéséhez. Azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a rövidebb távú befogadások esetén a beköltözés pillanatától egyértelmű volt, hogy milyen időtávra szól a tartózkodási lehetőség, arra ösztönözve az érintetteket, hogy egy köztes erőforrásgyűjtő lehetőségként tekintsenek arra:

„Egy-két hónapra mehettünk oda lakni. És tényleg semmit nem kellett fizetni. Lejárt az időnk, aztán mennünk kellett, mert utána visszaköltözött az anyuka.” (2)

Azokba a kvalitatív mintánkba került esetekben, amikor a rokonság fogadta be a rászoruló – talán éppen a rokoni szálak miatt, jellemzően nem volt definiálva a befogadás időtartama. Abban az esetben, ha például a felajánlott ingatlan befogadóképessége nehezen volt összeegyeztethető az újonnan beköltözők számával, akkor előbb-utóbb érezték az érintettek, hogy ez együttélés hosszabb távon nem fenntartható:

„A keresztanyám felajánlotta, hogy jöjjünk hozzá lakni. Közel kerültünk egymáshoz, de 1 hónap után éreztem, hogy már neki sem volt komfortos, ahogy nekünk sem, végül is egy légtérben voltunk.” (3)

Meglepő, hogy éppen az, hogy „tényleg semmit nem kellett fizetni” okozott a legtöbb interjúalanyban kényelmetlenséget: „Ki akartuk fizetni a rezsit, mert székelytűk, de nem engedte.” A megosztott történetek alapján az látszik, hogy a hosszabb távú befogadások során a kezdeti nehézségek, feszélyezettségek jellemzően oldódtak. Például a már idézett anyagiakkal kapcsolatos kényelmetlenséget a kérdezettek úgy orvosolták, hogy bizonyos idő elteltével hozzájárultak a költségekhez:

„És így elég kényelmetlenül éreztük magunkat, hogy ingyen használjuk a gázt, az áramot és a vizet. De ő azt mondta, hogy kedvezményesen jut ezekhez, így az első félévben nem engedte, hogy hozzájáruljunk ezekhez a költségekhez.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Félév után elkértük a közüzemi számlákat, és mi fizettük a rezsit. Nem voltak nagy összegek.” (10)

Az egyéb kezdeti nehézségek között nevesítettek, mint például az afölött érzett feszélyezettség, hogy „másoknak a házában vagyunk, idegen tárgyak között”, vagy a nyelvi korlátok egyaránt csökkentek a hosszabb távú befogadások során:

„Az elején nem nagyon tudtunk beszélgetni, mert nem tudtam angolul se, így a fordító applikációt használtuk. Vicces volt. Idővel belejöttem, és ő is tanított.” (11)

Összegzés

Elemzésünkben rámutattunk, hogy az orosz-ukrán háború elől menekülők különböző összetételű csoportokat alkotnak Magyarországon, és az EU más tagországaiban. Az eltérés elsősorban iskolázottságbeli, anyagi, valamint családi összetétel vonatkozású. Az eltérő összetételű menekült-csoportok ennek megfelelően eltérő feladatokat és kihívásokat is jelentenek a hazai és a nyugat-európai országok menekültügyi ellátórendszerei számára.

Az Ukrajnából Magyarországra menekültek lakhatási életútja vonatkozásában – kutatásunk alapján – szükségeszerű a komplex megközelítés alkalmazása. Amit egyrészt az indokol, hogy a menekültek első magyarországi szálláshelye átmenetinek bizonyult (a kérdezettek több mint fele kezdetben valamilyen magáningatlanban talált szállást, további két-két tizedük pedig kollektív szállásra, illetve munkásszállásra került). Másrészt pedig az, hogy a feltártak alapján nagymérvű lakhatási átrendeződéssé zajlott adatfelvételünkig (2023 december), melyben jelentős szerepet játszhattak a vonatkozó törvényi rendelkezések, hiszen az átstrukturálódás elsősorban a közösségi szállásokról és a munkásszállókról való kiköltözésekben, a magánszállások felé való elmozdulásban nyilvánult meg. További alapvetés a magáningatlanban élők számának másfélszeresre való növekedése tekintetében, hogy e halmaz egymástól jól elkülöníthető alhalmazokból áll – úgy, mint az albérleti piacon önállóan bérlőkből, illetve részben önállóan bérlőkből, továbbá a munkáltató vagy egy lakhatási program által kivett/finanszírozott albérletekben, valamint a szolidáris lakhatásban élőkben – melyek határai átjárhatók. A kutatási eredményeink szerint, a szolidáris lakhatás magyarországi vonatkozásai közül a legjelentősebbnek az állampolgárok által spontán módon – szervezeti és anyagi támogatástól függetlenül – nyújtott lakhatási felajánlások tekinthetők.

A kutatásunk visszaigazolta hipotézisünket, miszerint a magánszállás alapú szolidáris lakhatás jelentős segítséget nyújthat az otthonukat elvesztőknek. Mint azt megismertük, ideális esetben hozzásegít a hosszú távú, önálló vagy részben önálló

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

lakhatás megteremtéséhez; kevésbé ideális esetben pedig átmeneti kapaszkodót ad a (lakhatási) nehézségek közepette. Eredményeink alapján a magánszállás alapú szolidáris elszállásolás legjelentősebb hozadékainak a befogadottak alapvető biztonságérzetének helyreállítása, valamint a szállásadóiktól és szűkebb lakókörnyezetüktől a hétköznapiakban való eligazodáshoz kapott személyre szabott segítség bizonyult.

Visszakanyarodva a korábbi alapvetésünkhöz, miszerint az eltérő összetételű menekült-csoportok eltérő feladatokat és kihívásokat is jelentettek a hazai és a nyugat-európai országok menekültügyi ellátórendszerei számára, szeretnénk kiemelni, hogy a lakhatás biztosítása szempontjából, a magánszállás alapú szolidáris lakhatás megfelelő szakmai támogatás és a szükséges protokollok megléte mellett olyan rugalmas ellátási formaként működtethető, ami a különböző szükségletekre érzékeny, és egyénre szabott támogatást nyújthat az integráció folyamata során. A kutatásunkban feltártak azt példázzák, hogy a többségében gyerekekkel Magyarországra érkezők számára milyen jelentős segítséget nyújtottak az állampolgári szállásfelajánlások, azonban ennek fenntarthatósága és biztonságos működtetése – különösen a sérülékeny csoportok vonatkozásában – érdekében feltétlenül szükséges az állam és a segítő szervezetek szerepvállalása.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetnyilvánítással tartozunk a kutatásunkat lehetővé tevő többszörös Safe Homes projektnek, amelyet az Európai Bizottság finanszírozott és a Nemzetközi Vöröskereszt (IFRC) koordinálásával valósult meg. Szintén köszönettel tartozunk a Magyar Vöröskeresztnek, hogy a magyarországi szolidáris lakhatáshoz kapcsolódó kutatás lefolytatására és elemzésére felkért bennünket.

A kutatás nem valósulhatott volna meg számos, a menekültellátásban résztvevő szervezet, illetve érintett állampolgár – beleértve az ukrainai menekültek és a szolidáris szállásadók csoportját – értékes közreműködése nélkül, amiért szintén hálásak vagyunk.

Irodalom

Brücker, H. – Ette, A. – Grabka, M. M. – Kosyakova, Y. – Niehues, W. – Rother, N. – Spieß, C. K. – Zinn, S. – Bujard, M. – Cardozo S. – Adriana, R. – Décieux, J. P. – Maddox, A. – Milewski, N. – Sauer, L. – Schmitz, S. – Schwanhäuser, S. – Siegert, M. – Steinhauer, H. – Tanis, K. (2023): Ukrainian Refugees in Germany: Evidence From a Large Representative Survey. *Comparative Population Studies*, 48: 395–424. <https://www.comparativepopulationstudies.de/index.php/CPoS/article/view/559/386>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Czirfusz M. – Pósfai Zs. (2023): Ukrajnából érkező menekülteknek szóló közép- és hosszú távú lakhatási program lehetőségei és korlátai. Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont, Budapest.
- Decisions granting temporary protection by citizenship, age and sex – monthly data. Eurostat. (Utolsó letöltés: 2024. 08. 01.) https://ec.europa.eu/eurostat/data-browser/view/migr_asytpfm/default/table?lang=en
- Fleeing Ukraine: Displaced people's experiences in the EU (2023). European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). <https://fra.europa.eu/en/publication/2023/ukraine-survey>
- Forced Displacement from and within Ukraine (2022): EUAA, IOM, OECD <https://euaa.europa.eu/publications/forced-displacement-and-within-ukraine>
- Hungary Multi-Sector Needs Assessment. Final Report. December 2023. UNHCR (2023) <https://microdata.unhcr.org/index.php/catalog/1037>
- Kiss A. – Magyar E. (2013): Hol az otthonom? Menedék, Budapest.
- Kogan, I. – Van Tubergen, F. – Pötzschke, S. (2022): OneUA – Online Survey of Ukrainians. <https://osf.io/tmgcd/>
- Kogan, I. – Van Tubergen, F. – Kosyakova, Y. – Pötzschke, S. (2023): Self-Selection of Ukrainian Refugees and Displaced Persons in Europe. *Journal of Refugee Studies*, 37(1).
- Kováts A. – Soltész B. (szerk.) (2022): Valahol otthon lenni – Menekültek társadalmi beilleszkedése Magyarországon. Budapest: Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület.
- Lakševics, K. – Franz, Y. – Haase, A. – Nasya, B. – Patti, D. – Reeger, U. – Raubiško, I. – Schmidt, A. – Šuvajevs, A. (2024): The permanent regime of temporary solutions: Housing of forced migrants in Europe as a policy challenge. *European Urban and Regional Studies*, 31(1): 81–87.
- Manting, D. – Kleinepier, T. – Lennartz, C. (2022): Housing trajectories of EU migrants: between quick emigration and shared housing as temporary and long-term solutions. *Housing Studies* 2024, 39(4): 1027–1048.
- Monitoring the Experiences of People Displaced from Ukraine. From March 2022 to March 2023. (2023) IMPACT Initiatives Geneva. https://repository.impact-initiatives.org/document/impact/446aca4e/IMPACT_UKR_Longitudinal_survey_Brief_r3to10.pdf
- Sauer, L. – Ette, A. – Steinhauer, H. W. – Siegert, M. – Tanis, K. (2023): Spatial Patterns of Recent Ukrainian Refugees in Germany: Administrative Dispersal and Existing Ethnic Networks. *Comparative Population Studies*, 48: 261–280.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Social and Demographic Characteristics of Households of Ukraine, 2021. Ukrainian State Statistics. (Utolsó letöltés: 2024. 08. 01.) <https://stat.gov.ua/en/datasets/households-living-conditions-survey>

Solidarity and housing: Supporting Safe Homes. Considerations, key principles and practices (2022). European Commission (EC). https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-07/Safe%2520homes%2520guidance_en.pdf&ved=2ahUKEwb7Y_3v4eLAXWBKBAIHcN1LQ0QFnoECBYQAQ&usg=AOvVaw0bO9130C0WApoSe5NzYIBG

Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. Eurostat. (Utolsó letöltés: 2024. 08. 01.) https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

Ukraine and Neighbouring Countries 2022–2024: 2 Years of Response. (2024) IOM Ukraine Refugee Situation. UNHCR. (Utolsó letöltés: 2024. 08. 01.) <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Zatykó J. – Schumann R. (2024): Amikor százezer ajtó kinyílik. *Café Babel*, 85: 40–51.

Zatykó J. – Schumann R. (2024): Az ukrainai menekültek szolidáris elszállásolása Magyarországon. *Civil Szemle*, 21(4): 5–30.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Tiltakozások eredményessége nem-demokratikus rendszerekben

Az oktatási tiltakozások Magyarországon

SUSÁNSZKY PÁL¹

ABSZTRAKT

Magyarországon 2022–23-ban a rendszerváltás utáni időszak legnagyobb tiltakozási hullámának voltunk szemtanúi. Pedagógusok, diákok és szülők jobb iskolai körülményeket, jobb oktatási feltételeket követeltek. A tanulmányban a tiltakozások eredményességét vizsgálom, a Magyar Tüntetési Esemény Adatbázis, (HuPED) valamint 47 online hírportál adatai alapján. Empirikusan vizsgálom, az oktatással kapcsolatos tüntetések számának alakulását a tiltakozási hullámot megelőző hatéves időszakhoz viszonyítva. Továbbá elemzem, hogyan alakították a tüntetések és sztrájkok az oktatásról, valamint a tiltakozók követeléseiről szóló médiadiskurzust. Az eredmények szerint a tiltakozók a mozgósításban és a közbeszéd alakításában egyértelmű sikereket értek el, azonban a követeléseknek megfelelő közpolitikai változások elmaradtak. A tanulmány második felében a követelt közpolitikai intézkedések elmaradását a hatalom elégedetlenség-menedzsment lépéseivel magyarázom.

KULCSSZAVAK: tiltakozási eredményesség, mozgalom a jobb oktatásért, napirend meghatározása, polarizált médiarendszer, nem-demokratikus rendszerek, Magyarország

ABSTRACT

Protest outcomes in non-democratic regimes. Educational protests in Hungary

In 2022–23, Hungary witnessed the largest wave of protests since the fall of communism in 1990. Teachers, students and parents rallied to demand better school conditions and reforms within the educational system. In this study, I analyse the outcomes of these protests using data from the Hungarian Protest Event Database (HuPED) and 47 online news portals. I empirically examine the changes in the number of education-related protests and assess how demonstrations and strikes have influenced media discourse on the issue of education and the protesters' demands. The results show that the protesters were clearly successful in mobilising the masses and shaping public discourse, but they were unable to achieve significant policy changes. In the second part of the paper, I explain the failure of the protests by the authorities' protest and dissent management techniques applied against the movement.

KEYWORDS: protest outcomes, movement for better education, agenda-setting, polarized media system, non-democratic regimes, Hungary

¹ Társadalomtudományi Kutatóközpont, HUN-REN, Universität Bremen, SOCIUM; e-mail: susanszky.pal@tk.hun-ren.hu

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Bevezetés

A rendszerváltás utáni időszak egyik legnagyobb tiltakozási hulláma alakult ki 2022–2023-ban Magyarországon. Az oktatási helyzet javításáért szervezett tiltakozások és a résztvevők száma egyaránt rendkívül magas volt, továbbá sikerült különböző társadalmi csoportokat is mobilizálni. A parlamenten kívüli politikát egyértelműen az oktatással kapcsolatos tiltakozások uralták. A tanulmányban bemutatom, milyen eredménnyel jártak a tiltakozások, illetve, hogy miként lehet a tiltakozások eredményességét, hatását vizsgálni.

A tiltakozások eredményeiről szóló irodalom főleg demokratikus rendszerekre fókuszál, a legfontosabb elméleti munkákat is a nyugati demokráciák működése alapján dolgozták ki. Kevesebb ismeretünk van a tiltakozások eredményességéről és az ezt alakító folyamatokról, nem-demokratikus vagy másként illiberális vagy hibrid politikai rendszerekben.

Ebben a cikkben a magyar, oktatási reformokat követelő tiltakozási hullámot vizsgálom. Kutatási kérdéseim a következők:

- mennyire volt sikeres a tiltakozók mozgósítása;
- milyen hatással voltak a tiltakozások a médiában megjelenő, oktatással kapcsolatos diskurzusra;
- végül választ keresek arra, hogy a sikeres mozgósítás és a médiadiskurzusra gyakorolt jelentős hatás ellenére miért maradtak el a kívánt közpolitikai változások?

A kérdések megválaszolásához a *Magyar Tüntetési Esemény Adatbázist* (HuPED) használok, amit média adatokkal egészítettem ki. Ezzel lehetőség nyílt a tüntetési események és a médiamegjelenések együttes elemzésére. Mivel a magyar média-rendszer erőteljesen központosított, az elemzés során megkülönböztetem a kormánypárti és a kormánykritikus hírportálokat.

A társadalmi mozgalmak sikeressége és társadalmi hatása

A társadalmi mozgalmakkal és tiltakozásokkal foglalkozó irodalomban konszenzus van arról, hogy a mozgalmak hatásának vizsgálata az egyik legbonyolultabb feladat, amivel a téma kutatóinak meg kell birkóznuk.

A mozgalomkutatás egyik úttörője, William Gamson (1975) a mozgalmak sikerességét az általuk kitűzött célok elérésével azonosította. Például a tiltakozások hatására a törvényhozó hatalom megváltoztatja egy részterület szabályozását, vagy eláll a szabályozás megváltoztatásától (Gamson 1975; Goldstone 1980). Magyarországon az elmúlt időszakban sikeresnek mondható tiltakozási akciók az internetadó bevezetése elleni tüntetés², vagy az otthonápolási díj megemeléséért szervezett til-

² https://en.wikipedia.org/wiki/2014_Hungarian_Internet_tax_protests

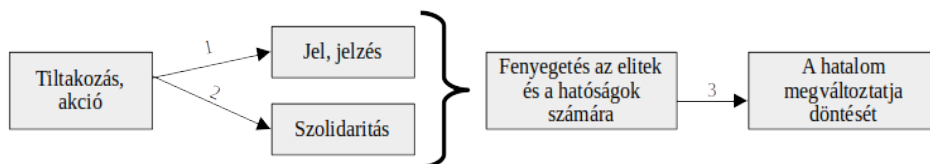
KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

takozások³ voltak. Susan Olzak (2021) az elmúlt két-három évtized kutatásai alapján a tiltakozások közpolitikai döntésekre gyakorolt hatásmechanizmusát több fázisra bontotta, és egy ábrában foglalta össze (1. ábra). Az ábrán az első fázis arra utal, hogy bizonyos értelemben a tiltakozó akciók (pl.: tüntetés, sztrájk) felfoghatóak jelzéseként (signal), amit a tiltakozó csoportok küldenek egyrészt a hatalom, másrészt a társadalom felé. A jelzés alapvetően azt mutatja, hogy a társadalmon belül jelentős elégedetlenség, esetleg düh gyülemlett fel. Ugyanakkor a tiltakozások üzenetet fogalmaznak meg az elégedetlenség okával, a követelésekkel, a felelősökkel kapcsolatban is, valamint információt hordoznak a mozgalom és a tiltakozók mozgósítási kapacitásáról. Nyilvánvalóan más súlya van egy néhány emberből álló tiltakozó csoportnak, mint egy nagyobb és társadalmilag sokszínű tömegnek.

A tiltakozás formájában megfogalmazott jelzést a legkönnyebben a médián keresztül lehet a közvéleményhez eljuttatni, mivel csak keveseknek (pl.: környéken járók és lakók) van közvetlen tapasztalata egy tiltakozó akcióról. Tehát a hírportálok, újságok, televíziós tudósítások és az újabb közösségi média alapú híradások nagyon fontos szerepet játszanak abban, hogy a közvéleményhez eljusson a tiltakozás és elégedetlenség híre.

Az ábrán a második nyíl a tiltakozásnak a tiltakozó csoportra gyakorolt hatását jelzi. A tiltakozó akciók gyakran megerősítik a csoportszolidaritást és a csoport saját identitását, ami viszont elengedhetetlen a további sikeres mobilizációkhoz.

Az első két mechanizmus (tiltakozás mint jelzés és csoportszolidaritás megerősítése) a hatalmon lévők számára fenyegetést jelent, hiszen az elégedetlenségek hatására elveszthetik társadalmi támogatottságukat, és ez pedig a következő parlamenti vagy helyi választások elvesztéséhez vezethet. Éppen ezért, ha a hatalom és státuszvesztés veszélye eléggé nagy, akkor a döntéshozók hajlandóak a döntéseiket megváltoztatni, és engedményeket tenni a tiltakozó csoportoknak (3. nyíl).

1. ábra. A tiltakozások közpolitikai döntésekre való hatásának mechanizmusai

Forrás: Olzak 2021 alapján

Az oktatással kapcsolatos tüntetések esetén ezek a mechanizmusok a következőképpen működnek: A pedagógus szakszervezetek a szülői és diák érdekképviseleti szervezetekkel közösen tüntetéseket szerveznek, magasabb pedagógusbéreket,

³ https://www.academia.edu/49199092/Social_Movements_and_Policy_Change_Case_Study_on_Caregiver_Benefit_Policies_in_Hungary

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

jobb iskolai körülményeket és nagyobb tanári autonómiát követelve. A tiltakozások hatására a közvélemény figyelme az oktatás felé fordul, az emberek a követelésekkel egyetértve egyre nagyobb részben tartják az oktatást fontos közpolitikai területnek. A tüntetésen felvetett kérdéseket egyre többen látják fontos és súlyos megoldandó problémának. Ha a döntéshozók (jellemzően az oktatásirányítás) ezekre a követelésekre nem reagál, nem keres megoldást, akkor a társadalomban fokozódik az elégedetlenség, ami pedig a kormány támogatottságának csökkenését vonja maga után. Jól látható tehát, hogy ha a tüntetések sikeresen alakítják a közvéleményt, akkor az így bekövetkező népszerűségvesztés végeredményben a kormány újráválasztását veszélyezteti.

A fentiekben leírt mechanizmusok demokratikus politikai rendszerekben lényegesen hatékonyabban működnek, mint nem-demokratikus környezetben. Értelemszerűen azokban a rendszerekben, ahol a választások, a demokratikus követelményeknek megfelelően, szabadon és tisztességesen zajlanak, a kormányon lévők jelentősen függenek a közvéleménytől, a választók preferenciáitól és azok választói magatartásától. Azokban az országokban, ahol a pártok és azok programjai között nincsen valódi versengés, a választások nem szabadok, a hatalmon lévőknek kevésbé kell a közvélemény alakulásával foglalkozniuk. A hatalmon lévők így kevésbé rezponzívak, és kevésbé törekednek a különböző társadalmi csoportokkal kompromisszumra jutni.

Akár demokratikus, akár nem-demokratikus rendszerben vizsgáljuk a politikai tiltakozásokat, azok hatékonysága nagyban múlik a mobilizáció sikerességétől, vagyis a tiltakozások méretétől, valamint a közvélemény támogatásától. Ez utóbbi pedig jelentősen függ a médiarendszer működésétől.

Tiltakozások és a média kapcsolata nem-demokratikus rendszerekben

Ahogy az előző részben bemutattam, az elméletek szerint a tiltakozások akkor képesek eredményt elérni, ha a közvéleményt maguk mellé tudják állítani. Ezt az empirikus kutatások is megerősítették. Jennings és Saunders (2019) kilenc európai ország 48 tüntetését vizsgálva, arra voltak kíváncsiak, a tiltakozások hogyan befolyásolják az általuk felvetett társadalmi ügyek médiamegjelenését. Elemzésükben azt találták, hogy a tüntetések rövid ideig, de pozitívan befolyásolják az ügyekről adott hírek számát. A tüntetések után a médiában többen foglalkoznak a felvetett társadalmi kérdésekkel. Ugyanakkor azok a tüntetések által felvetett ügyek, amelyek nagy médiafigyelmet generáltak, később nagyobb eséllyel jelentek meg a parlamenti beszédekben és a politikai napirendben (Vliegenthart et al. 2016; Walgrave – Vliegenthart 2012). Vliegenthart és munkatársai (2016) hat nyugat-európai országot vizsgálva rámutattak, hogy a tüntetések elsősorban a médián keresztül befolyásolják az intézményesült politizálást, a közvetlen hatás nem mutatott statisztikailag szignifikáns

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

összefüggést. A média, a tiltakozások sikerességében játszott rendkívül fontos szerepét nem-demokratikus környezetben is megerősítették. Huang és Sun (2019) kvalitatív vizsgálatai szerint Kínában nagy létszámú tiltakozóakció és intenzív médiafigyelem szükséges a tüntetések sikerességéhez. Tertychnaya és Lankina (2020) orosz adatokat elemezve úgy találta, hogy a tiltakozások támogatottsága szignifikánsan alacsonyabb volt azokban a tartományokban, ahol a média kevésbé szabadon működött, és ahol az állami média vált az elsődleges tájékoztatói forrássá.

A közvélemény támogatásának fontos szerepére utalnak az egyéni attitűdökre és a mikromechanismusokra fókuszáló kutatások is. Survey kísérleti vizsgálatok szerint az emberek részvételtől szóló döntését befolyásolják a közvélemény támogatásáról szóló információk (Cantoni et al. 2019; David 2022). Tehát sok esetben a tüntetési részvétel magyarázatában a személyes motivációk mellett fontos szerepe van a társadalmi közeg hozzáállásáról alkotott vélekedéseknek is.

Ezek alapján világos, hogy a nem-demokratikus, illiberális hatalom számára a média ellenőrzése és uralása kiemelten fontos. Az *információs autokrácia* elmélet szerint a hatalmon lévők arra törekednek, hogy a rendszer teljesítményéről (pl. gazdasági fejlődés), valamint a társadalomban lévő elégedetlenség szintjéről szóló információkat manipulálják és kontrollálják (Gehlbach – Sonin 2014; Guriev – Treisman 2019; 2020), hiszen ezek alapvetően befolyásolják a politikai tiltakozásokban való részvételt. Hamilton (2021) az információs autokrácia elméletével szemben hangsúlyozza, hogy nem csupán az autoriter, nem-demokratikus államok használhatnak tüntetések és az elégedetlenség menedzseléséhez illiberális eszközöket. Ez azért egy fontos megállapítás, mert a tiltakozásokkal szemben használt hatalmi eszközök tárgyalásához nem szükséges a politikai rendszer meghatározása.

A magyar civil szféra ellenállási kapacitásának 2010 utáni lehetőségeit elemezve Havasi (2022) megállapította, hogy a civil társadalom finanszírozási lehetőségei, jogi környezete, valamint érdekérvényesítő képessége is romlott. A politikai tiltakozásokat befolyásoló politikai lehetőségstruktúrák egyértelműen szűkültek. Hamiltonhoz (2021) hasonlóan Havasi (2022) is kiemeli a tiltakozások szervezését befolyásoló jogi környezet romlását, valamint a tiltakozások jellemzően negatív média-keretelését.

A korábbi, magyarországi kutatások leírták, hogy a 2010 utáni időszak média-szabályozási törekvései hogyan növelték az állam és a kormányzópártok befolyását a teljes média rendszerre (Bajomi-Lázár 2013; Polyák 2019). A centralizációt jól mutatja például, hogy a kormánypárti média az állami hirdetési forrásokból lényegesen nagyobb arányban részesül, mint a kormánnyal kritikus média (Bátorfy – Urbán 2020), valamint, hogy a helyi média és a megyei lapok 2018 óta egy tulajdonosi kézben vannak⁴.

⁴ https://cmpf.eui.eu/wp-content/uploads/2024/02/CMPF_Uncovering-news-deserts-in-Europe_LM4D-final-report.pdf

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A tüntetések kapcsán a kormánypárti és kormánykritikus médián túl érdemes külön vizsgálni az országos és a helyi médiát is. Daphi és munkatársai (2024) a németországi helyi és országos médiában megjelent, tüntetésekről szóló beszámolókat hasonlították össze. Eredményeik szerint a helyi lapokban szignifikánsan nagyobb eséllyel számolnak be infrastruktúrával, közlekedéssel és oktatással kapcsolatos tüntetésekről. Ezek ugyanis olyan ügyek, melyek a helyi közösség számára nagy jelentőséggel bírnak, de az ország teljes közvéleménye számára kevésbé érdekes, hogy egy iskolában ki az igazgató, hogyan építenek át egy játszóteret, vagy a helyi buszjárat merre közlekedik. Mivel tehát a helyi újságok elsősorban a helyi ügyekre, helyi eseményekre figyelnek, feltételezhetjük, hogy az oktatási tiltakozások kapcsán is ez a működési mechanizmus érvényesül.

A lokális média vizsgálata azért is fontos, mert Magyarországon a helyi ügyekkel kapcsolatos tájékozódás legfontosabb forrása a helyi online média és nyomtatott sajtó. Ráadásul érthető módon a nem Budapesten élők számára a helyi média valamivel fontosabb szerepet tölt be, hiszen a fővárosról szóló hírek nagyobb eséllyel kerülnek be az országos médiába⁵.

Susánszky, Kopper és Zsigó (2022) azt vizsgálták, hogy ebben a polarizált médiarendszerben hogyan számolnak be az online hírportálok a tüntetésekről. Eredményeik szerint a kormánypárti hírportálokon a Free-SZFE⁶ tüntetésekről megjelenő beszámolók egyötöde (22%) negatív színben tüntette fel a tiltakozókat, vagy a tiltakozást értelmetlen és marginális jelenségként írta le. A kormánykritikus médiában viszont a negatív keretezésű cikkek aránya lényegesen alacsonyabb, 9,2 százalék volt⁷. Ugyanakkor az elemzés szerint a kormánypárti média sem hallgatja el a tiltakozásokat, a két típusú média ugyanolyan eséllyel számolt be a különböző tüntetési ügyekről. Más vizsgálatok szerint azonban egyes események alulreprezentáltak a kormánypárti, illetve kormány-kritikus médiában. Havasi (2023) elemzése szerint a kormánypárti origo.hu kevesebb cikket közöl általában a tiltakozó akciókról, és a hatalom döntéseivel kritikus tiltakozások közül vannak olyanok, amelyekről nem is számol be. A szerző ugyanakkor azt is megállapítja, hogy a kormányzati narratívával megegyező demonstrációkról (pl. Isztambuli Egyezmény ratifikálása elleni tiltakozás, Salvini, olasz miniszterelnök melletti demonstráció) kevésbé számol be az index.hu vagy a hvg.hu. Egy másik empirikus kutatás Havasi eredményeivel összhangban azt találta, hogy 2020–22-ben az oltásellenes tiltakozások közül lényegesen kevesebb jelent meg a kormánypárti médiában (Caiani – Susánszky – Saridakis 2024). Úgy tűnik, tehát hogy Magyarország a központosított és az állam által jelentősen

⁵ Mérték Médiaelemző Műhely és a Medián Közvélemény-és Piackutató Intézett közös kutatása. https://mertek.eu/wp-content/uploads/2023/07/Mertek-fuzetek_31_HU.pdf

⁶ A Színművészeti Egyetem átszervezése elleni tiltakozás.

⁷ Kirs (2024) azt vizsgálja, hogy kormánypárti médiumok, milyen eszközöket használtak a 2017–18-as CEU melletti tiltakozások negatív keretezéséhez.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

befolyásolt kormánypárti média aktívan részt vesz a tüntetések és az elégedetlenség állami menedzselésében.

Mindezek alapján, érdemes az oktatási tüntetések médiában való megjelenésének vizsgálatakor külön kitérni a kormánypárti és kormány kritikus média mellett a helyi és az országos hírportálok megkülönböztetésére is.

Oktatási tiltakozások Magyarországon 2022–2023

Mielőtt az online média és a tiltakozások kapcsolatának empirikus vizsgálatára rátérek, bemutatom az elmúlt évtizedek leghosszabb és legintenzívebb tiltakozási hullámát, ami 2022 január 30-án, a két pedagógus szakszervezet⁸ figyelmeztető sztrájkjával kezdődött.

Az oktatási szakértők a rendszerváltás óta folyamatosan és gyakran bírálták az oktatásirányítást és kritizálták az oktatási rendszert (Lannert 2008; Csapó – Molnár – Kinyó 2009). 2010 után azonban az oktatásirányításnak komoly kritikákkal kell szembenéznie az oktatási rendszer központosítása (Horn – Keller – Róbert 2016), a tanulók teljesítményében és lehetőségeiben mutatkozó jelentős társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek (Horn 2013; Kende – Szalai 2018), valamint a tanárok autonómiájának korlátozása miatt (Hermann – Semjén 2021).

A tiltakozások mégis néhány kevésbé absztrakt sérelem miatt kezdődtek: a tanárok rossz anyagi helyzete és a kötelező Covid-oltások indították el a tiltakozásokat. A tanárok, az OECD 2021-es adatai szerint, a hasonlóan képzett munkavállalók bérének mindössze 60 százalékát keresik, ami alacsonyabb, mint több szomszédos országban (pl. Csehország, Szlovákia, Szlovénia)⁹. Ráadásul a kivételesen magas infláció¹⁰ következtében a reálbérek a tiltakozásokat megelőző években jelentősen csökkentek.

A béremelésről szóló kollektív tárgyalások sikertelensége után, 2021 októberében a két oktatási szakszervezet (Pedagógusok Szakszervezete – PSZ, valamint a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete – PDSZ) közös sztrájkbizottságot alakított, majd 2021 decemberében bejelentették, hogy 2022. január 31-én figyelmeztető sztrájkot tartanak. Követelésük a béremelés, a munkaidő korlátozása, valamint a tanárok kötelező védőoltásának eltörlése volt.

A 2022. január 31-i figyelmeztető sztrájkot követően 2022–23-ban még nyolc alkalommal szerveztek országos sztrájknapot. A pedagógusok tiltakozását jelentős utcai demonstrációk kísérték országsszerte.

⁸ A két szakszervezet neve: Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete (PDSZ), Pedagógusok Szakszervezete (PSZ)

⁹ OECD (2022), "How much are teachers and school heads paid?", in Education at a Glance 2022: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/e7c78850-en>; <https://data.oecd.org/teachers/teachers-salaries.htm>

¹⁰ <https://www.statista.com/statistics/537444/inflation-rate-food-in-hungary/>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A tiltakozásokat szervező különböző szereplők (pl.: szakszervezetek, tanári, szülői és diák szervezetek) közötti együttműködés fokozatosan alakult ki. 2022 őszére a tiltakozó szervezetek közös 9 pontból álló követelés-listát dolgoztak ki, ami tartalmazta a béremelésen és a „21. századi környezet”-en túl a sztrájkjog helyreállítását, a szakmai szabadság és a szabad tankönyvválasztás biztosítását is¹¹. A tiltakozások fokozatos eszkalálódását jól mutatja, hogy míg a 2016-2021 közötti 6 évben összesen 296 oktatással kapcsolatos tiltakozó demonstrációt szerveztek, 2022-ben 434, 2023-ban pedig 613 ilyen eseményt találtunk.

A tiltakozási hullám végül a 2023 évvégén csendesült el, amikor a kormány egy jelentős béremelési tervet jelentett be, ami a következő év január 1-jétől életbe is lépett.

Adatok és módszertan

A következőkben két témát tárgyalok: egyrészt elemzem, hogyan befolyásolták a tiltakozások a közbeszédet. Másrészt bemutatom, milyen tényezők járultak hozzá ahhoz, hogy az oktatási mozgalom lényeges közpolitikai változásokat nem ért el.

Ahogy azt az előző részekben kifejtettem, a tiltakozások hatékonysága nagyban múlik egyrészt a mobilizáció sikerességén, másrészt pedig azon, hogy mennyire képesek a tiltakozások befolyásolni közbeszédet.

A két jelenség vizsgálatához két különböző adatforrást használok. A tüntetések elemzéséhez a *Magyarország Hangja – Magyar Tüntetési Esemény Adatbázis* (HUPED)¹² adatait, amely a rendőrségre bejelentett, a gyülekezési törvény hatálya alá tartozó (2018. évi LV. törvény) eseményeket tartalmazza. A törvény alapján ezek olyan események, amelyeken legalább két ember részt vett, közterületen tartották és közügyekkel kapcsolatos véleménynyilvánítás szándékával szervezték. Az adatbázis tartalmazza az esemény idejét és helyszínét, a társadalmi ügyet, ami miatt az eseményt szervezték (pl.: oktatás, környezetvédelem, gazdasági ügyek), valamint a szervezőket (párt, civil szervezet vagy egyéni bejelentő). 2016. január 1. és 2023. december 31. között Magyarországon összesen 10671 tüntetési eseményt szerveztek, aminek 12,6 százaléka (1344 esemény) volt oktatással kapcsolatos.

A rendőrségi adatokon kívül létrehoztam egy média adatbázist is. A SentiOne adatbányász szolgáltatás segítségével összegyűjtöttem a 2022. január 1. és 2023. december 31. közötti időszakban megjelent összes olyan cikket, ami tartalmazza az 'oktatás' kulcsszót. A keresés 47 vizsgált online hírportálon 103 634 darab cikket eredményezett. Ezt követően az elemzésből kizártam azokat a találatokat, amelyek: 1) az oktatási témához nem kapcsolódó rovatok valamelyikében jelentek meg

¹¹ <https://ckpinfo.hu/2022/10/28/valtozast-az-oktatasban-magyarazat-a-9-ponthoz/>

¹² <https://openarchive.tk.mta.hu/599/>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

(külpolitika, sport, tudomány és technika, kultúra); 2) nem magyarországi eseményekkel foglalkoztak (pl.: határon túli kisebbségek oktatása, finn oktatási modell); 3) csak egy oktatással kapcsolatos kulcsszót tartalmaztak az alábbiak közül: tanár, diák, oktatás, pedagógus, iskola, tanuló; 4) duplikátumok voltak (azonos címen azonos portálon jelentek meg). Tehát azokat a cikkeket tartottam meg, amelyek a magyarországi oktatás témájához szorosan kapcsolódnak. A teljes vizsgált korpusz a szelekció után összesen 26 679 cikket tartalmaz.

A 47 hírportált négy kategóriába soroltam be: kormánykritikus országos (pl. Telex, 444), kormánykritikus helyi (pl.: kecsup.hu, debreciner.hu), kormánypárti országos (origo.hu, magyarnemzet.hu) és kormánypárti helyi médium (megyei lapok online kiadásai).

Az 1. táblázat összefoglalja a cikkek és a portálok megoszlását a négy média típus szerint. A vizsgált időszakban az oktatással kapcsolatos cikkek körülbelül fele-fele jelent meg kormánykritikus és kormánypárti médiában. Azonban míg a kormánykritikus cikkek túlnyomó többsége az országos portálokon, addig a kormánypárti média esetén a cikkek kétharmada helyi lapokban jelent meg.

A négy médiatípus nagy eltéréseket mutat az egy portálra jutó átlagos cikkek számában. Átlagosan az országos kormánykritikus médiában majdnem ezer cikk jelent meg (967), míg az országos kormánypárti portálokon átlagosan 608, a helyi kormánypárti és a helyi kormánykritikus médiában pedig 482, valamint 241 cikk.

1. táblázat. Oktatási tárgyú cikkek száma a média típusa szerint, 2022–2023

	% (N)	Portálok száma	Átlagos cikk szám*
Kormánykritikus országos	43,5% (11 609)	12	967
Kormánykritikus helyi	8,1% (2173)	9	241
Kormánypárti országos	15,9% (4253)	7	608
Kormánypárti helyi	32,4% (8644)	18	482
Összesen	100% (26 679)	47	568

* Egy portálra jutó cikkek száma

A tüntetések és a hivatalos iskolai sztrájkok médianapirendre gyakorolt hatásának vizsgálatához a HuPED és a média adatbázist összekapcsoltam, ami lehetővé teszi, hogy külön média típusonként összehasonlítsam azokat a heteket, amelyeken volt valamilyen tiltakozóakció (sztrájk vagy bejelentett demonstráció) azokkal, amelyeken nem volt.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Az oktatási tiltakozások eredményessége

A társadalmi mozgalmak sikerességét legtöbbször a kitűzött célok felől, társadalmi hatását pedig a közpolitikai döntésekkel és a társadalmi attitűdök változásával szokták értékelni. A következőkben Susan Olzak (2021) a tiltakozások hatásmechanizmusát összefoglaló modelljének első két lépését vizsgálom: a mobilizációt és a mobilizáció hatását a média diskurzusra. Ezeket összefoglalóan a tiltakozás eredményeinek fogom nevezni.

A mobilizáció

A 2. táblázat a HuPED adatbázis oktatással kapcsolatos tüntetéseit mutatja településtípus szerinti bontásban. A 2016 és 2021 közötti hat évben összesen 296 oktatással kapcsolatos tüntetést szerveztek Magyarországon, míg a következő két évben 434 és 613 eseményt regisztráltunk. Ezek a számok jól mutatják, hogy a tiltakozási hullám két évében (2022-23) jelentősen megnövekedett az oktatási tiltakozások száma: 2022-ben majdnem másfélszer, 2023-ban pedig több mint kétszer annyi tiltakozást szerveztek, mint az azt megelőző hat évben (2016-2021 között) összesen¹³.

A 2016-2021 közötti időszakhoz képest a tiltakozások településtípus szerinti eloszlása a tiltakozási hullám első évében, 2022-ben, jelentősen átalakult. Az összes oktatási tiltakozáson belül a Budapesten szervezett események aránya lényegesen (42% vs. 29%), a megyei jogú városokban pedig némileg (38% vs. 31%) lecsökkent. Ugyanakkor a kisebb városokban szervezett tüntetések aránya lényegesen megnőtt (17% vs. 36%). 2023-ban a tüntetések száma a kisebb városokban és falvakban visszaesett, viszont a fővárosban és a nagyvárosokban megnőtt, így az arányok lényegében visszaálltak a 2016–2021 közötti időszakban tapasztaltakhoz.

Mindezek alapján elmondható, hogy az oktatási tiltakozás országos tiltakozássá alakult, sikeresen mozgósítottak a fővároson kívül a kisebb és nagyobb városokban egyaránt.

¹³ A társadalmi mozgalmakkal foglalkozó irodalomban a mobilizáció kifejezést a szervezett események számára és a mozgósított emberek számára egyaránt használják. A HuPED adatbázis az egyes tiltakozási eseményeken résztvevők számáról nem ad tájékoztatást, így az elemzések során csak a szervezett események számát vizsgálom.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

2. táblázat. Oktatási tüntetések településtípus szerinti bontásban 2016 és 2023 között

	2016–2021	2022	2023	Összesen
Budapest	41,6% (123)	29,0% (126)	46,0% (282)	39,5% (531)
MJV	38,2% (113)	31,1% (135)	37,2% (228)	35,4% (476)
Város	17,2% (51)	35,7% (155)	15,3% (94)	22,3% (300)
Falu	2,4% (7)	4,1% (18)	1,5% (9)	2,5% (34)
Hiányzó adat	0,7% (2)	0,0% (0)	0,0% (0)	0,0% (2)
Összesen	100% (296)	100% (434)	100% (613)	100% (1343)

A közbeszéd alakítása

Az előzőekben már láttuk, hogy a jelentős vidéki mobilizáció ellenére, a helyi lapokban az oktatással kapcsolatos cikkek átlagos száma lényegesen alacsonyabb, mint az országos médiában. A következő részben megvizsgálom, hogy az oktatási mozgalom követelései milyen arányban jelentek meg a különböző típusú médiában. Ehhez a tiltakozásban résztvevők széles köre által elfogadott követelési listából, a '9 pont'-ból indultam ki és a követeléseket öt csoportba soroltam: 1) sztrájkjog, 2) fizetésemelés, 3) szabad tankönyvválasztás, 4) az intézményi és tanári autonómia, végül 5) a munkaterhek csökkentése. A cikkekben a követeléseket kulcsszavak alapján azonosítottam: 1) sztrájkjog; 2) fizetés, béremelés, bérezés, bérek; 3) tankönyvválasztás; 4) autonómia, szakmai szabadság; 5) munkaterhek, adminisztráció, alacsonyabb óraszám, kisebb létszám.

3. táblázat. A tiltakozók követeléseinek megjelenése a média típusa szerint, 2022. január 1. – 2023 december 31.

	Követelések összesen % (N)	Sztrájkjog % (N)	Fizetés % (N)	Tankönyv % (N)	Autonómia % (N)	Terhek % (N)
Kormánykritikus országos	34,8% (4035)	6,6% (761)	27,6% (3202)	1,0% (115)	4,9% (570)	5,6% (645)
Kormánykritikus helyi	23,7% (514)	4,4% (95)	19,2% (417)	1,2% (27)	2,6% (57)	2,8% (60)
Kormánypárti országos	23,2% (988)	1,8% (78)	19,3% (821)	0,2% (10)	3,0% (127)	2,9% (124)
Kormánypárti helyi	5,6% (482)	0,4% (35)	3,5% (299)	0,2% (16)	0,9% (78)	1,4% (123)
Összesen	22,6% (6019)	2,8% (743)	17,8% (4739)	0,1% (164)	3,1% (832)	3,6% (952)
Chi ²	2418,3**	583,3**	1986,87**	75,09**	265,8**	258,3*

* p<0,01 ** p<0,001

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Az összes megjelent cikk egyötödében (22,6%) volt szó valamelyik követelésről. Legmagasabb arányban a fizetésemelés (17,8%) jelent meg, majd ezt követték a munkaterhek (3,6%), az autonómia (3,1%), a sztrájkjog (2,8%) végül a szabad tan-
könyvválasztás (0,1%) követelései.

Az egyes médiumtípusok között azonban jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. A követelések nagyobb arányban jelentek meg az országos kormánykritikus médiában, a legkisebb arányban pedig a helyi kormánypárti médiában. Az országos kormánypárti, valamint a helyi kormánykritikus média között lényegi különbség csak a sztrájkjog esetén látható, a többi követeléstípus nagyjából azonos arányban jelent meg ebben a két médiumtípusban. A helyi kormánykritikus médiában ugyanakkor nagyobb arányban jelentek meg a sztrájkjoggal kapcsolatos követelések (4,4%), mint az országos kormánypárti médiában (1,8%).

A 2. táblázat alapján elmondható, hogy az oktatási tiltakozások ideje alatt (2022–23) az országos kormánykritikus média foglalkozott a legtöbbet az oktatás témájával, valamivel kevesebbet az országos kormánypárti média, és lényegesen kevesebbet a helyi hírportálok. A kormánypárti média ugyanakkor nemcsak kevesebb cikket közölt az oktatásról, de ezekben kisebb arányban tárgyalták a tiltakozók követeléseit, mint az országos kormánykritikus médiában. Érdekes, hogy a helyi kormánykritikus média is lényegesen kevesebbet foglalkozott az oktatási mozgalom által felvetett témákkal, mint a szintén kormánykritikus országos hírportálok.

Azok az emberek tehát, akik nem olvassák az országos kormánykritikus médiát, lényegesen kevesebb oktatásüggyel foglalkozó hírt olvashattak, és kisebb valószínűséggel jutott el hozzájuk információ a tiltakozók követeléseiről is.

A következő részben azt vizsgálom, hogy a tüntetéseknek és a meghirdetett iskolai sztrájkoknak volt-e a média napirendet formáló hatásuk¹⁴. Ehhez összekapcsoltam a HuPED adatait a sztrájk adatokkal (mely hétre jelentettek be sztrájkot), valamint a média adatokkal. Az elemzés során összehasonlítom azokat a heteket, amelyeken volt valamilyen tiltakozóakció (sztrájk vagy bejelentett demonstráció) azokkal, amelyeken nem volt.

A 4. és 5. táblázatok mutatják az eredményeket. Mind a sztrájkoknak, mind pedig a tüntetéseknek volt valamekkora hatása a megjelent cikkek számára. Ugyanakkor ez a hatás médiumtípusonként lényegesen különböző.

A kormánykritikus és kormánypárti országos médiában a sztrájkok hetében érdemben megnövekedett az oktatással kapcsolatos és a követeléseket tartalmazó cikkek száma. Az országos kormánykritikus médiában egy olyan héten, amikor a pedagógusok sztrájkoltak, 12-vel több oktatási tematikájú cikk jelent meg, mint azokon

¹⁴ A napirend kutatások a média napirend alatt egyszerűen azt értik milyen ügyekkel foglalkozik a média, illetve különböző ügyeket milyen mértékben jelennek meg a médiában. A magyar napirendvizsgálatokhoz lásd Boda – Sebők (2018).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

heteken, amikor nem volt sztrájk. A sztrájkok a kormánypárti országos médiában pedig öttel több cikket eredményeztek.

Ugyanígy jelentősen megnövekedett a sztrájkok hetében a követeléseket tartalmazó cikkek száma is. A kormánykritikus lapokban átlagosan 3,3 cikkről 9,5 cikkre emelkedett a számuk, míg a kormánypárti lapokban 1,6-ról 4,3-ra. A helyi lapokban megjelent cikkek száma is emelkedett, de lényegesen kisebb mértékben. A sztrájkok hetében, körülbelül átlagosan egy, az oktatással és a követelésekkel kapcsolatos cikkel közöltek többet.

A demonstrációk, tüntetések esetén a sztrájk hatásához hasonló mintázatot látunk. Olyan héten, amikor volt tüntetés, a médiában több az oktatással és követelésekkel kapcsolatos cikk jelent meg.

4. táblázat. Az oktatási témájú és a követeléseket tartalmazó cikkek száma sztrájk hetében és nem sztrájk hetében médiatípus szerinti bontásban, 2022. január 1. – 2023. december 31.

	Oktatási tematikájú cikkek (N)		Követeléseket tartalmazó cikkek (N)	
	Nem sztrájk hét	Sztrájk hét	Nem sztrájk hét	Sztrájk hét
Kormánykritikus országos	7,4	19,9***	3,3	9,5***
Kormánykritikus helyi	2,2	3,7***	0,6	1,6***
Kormánypárti országos	6,3	11,7**	1,6	4,3***
Kormánypárti helyi	4,2	5,2**	0,2	0,6**
Összesen	5,0	9,8***	1,3	3,7***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

5. táblázat. Az oktatási témájú és a követeléseket tartalmazó cikkek száma, ha az adott héten volt bejelentett tüntetés, médiatípus szerinti bontásban, 2022. január 1. – 2023. december 31.

	Oktatási tematikájú cikkek (N)		Követeléseket tartalmazó cikkek (N)	
	Nincs a héten tüntetés	Tüntetés hete	Nincs a héten tüntetés	Tüntetés hete
Kormánykritikus országos	5,4	9,2***	2,4	4,2***
Kormánykritikus helyi	1,8	2,4**	0,5	0,7**
Kormánypárti országos	5,0	7,2***	1,3	2,0***
Kormánypárti helyi	2,5	4,8***	0,2	0,3**
Összesen	3,5	5,9***	1,0	1,7***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

A két tiltakozási formát összehasonlítva úgy tűnik, hogy a sztrájkoknak nagyobb hatása volt a médiában megjelent cikkek számára, mint a tüntetéseknek. Ez talán nem

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

is olyan meglepő, hiszen egy országos sztrájknapban akár több ezer pedagógus is részt vett az ország minden régiójából, míg a tüntetéseknél egyetlen tüntetési esemény hatását vizsgáltuk, függetlenül attól, mely településen rendezték. Továbbá, a sztrájkok több embert érintenek közvetlenül, mint a tüntetések. Sztrájknapokon a tiltakozás a pedagógusokon kívül érintette a gyerekeket és a szülőket is.

Az elégedetlenség-menedzsment eszközei

A bemutatott elemzések alapján elmondható, hogy a tiltakozó csoportok eredményesek voltak abból a szempontból, hogy képesek voltak jelentős méretű és kiterjedtségű, országos tiltakozási hullámot szervezni. Továbbá a tiltakozások szignifikánsan és érdemben alakították a média napirendet, a médiában megjelenő diskurzust az oktatásról. Ugyanakkor a tiltakozások két éve alatt jelentős közpolitikai eredményeket nem értek el. Bár 2024. január 1-jétől a pedagógusok átlagosan 32 százalékos fizetésemelést kaptak¹⁵, a 9-pontban megfogalmazott követelések közül valójában egy sem teljesült. A tiltakozók ugyanis 'versenyképes' béreket követeltek, ami nem azonos a béremeléssel. Ráadásul a béremelés jelentőségét árnyalja, hogy az infláció 2022-ben 14,5%, 2023-ban pedig 17,6% volt¹⁶, ami a két év alatt majdnem 35 százalékos értékvesztést eredményezett. A tiltakozásokban részt nem vevő Nemzeti Pedagóguskar is kiemelte, hogy a pedagógusok bérét a diplomás átlagbérhez kellene kötni¹⁷. Márpedig a pedagógusok bruttó átlagbére a 2024. január 1-jei béremeléssel sem érte el a diplomás átlagbér 75 százalékát¹⁸. A tiltakozó szervezetek saját értékelésük szerint bár a béremelések megfelelnek az Európai Unió által elvártnak, a kormányzat által tett engedményeket csupán 'részeredménynek' tekintik¹⁹. A Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete által készített részletes értékelés szerint²⁰ a szakmai autonómia további korlátozását néhány ponton sikerült megakadályozni, de az eredeti (2022 januári) állapotokhoz képest javulást nem sikerült elérni.

Ha sikeres volt a mozgósítás és a tiltakozások a közbeszédre is hatást tudtak gyakorolni, akkor miért nem értek el közpolitikai változásokat is?

¹⁵ <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/54b35cd102b15440b6033644416eedcdcc0c436c/letoltes>

¹⁶ https://www.ksh.hu/stadat_files/ara/hu/ara0002.html

¹⁷ <https://nemzetipedkar.hu/a-nemzeti-pedagogus-kar-elnoksegenek-tajekoztatoja-a-2024-evi-be-remelesrol/>

¹⁸ <https://www.penzcentrum.hu/karrier/20240406/pedagogus-bertabla-2024-mennyit-keres-nek-2024-tol-a-tanarok-magyarorszagon-1149096>;

¹⁹ <https://ckpinfo.hu/2024/01/06/a-ckp-velemenye-a-tanarberemelesi-koncepciorol/>; <https://pdsz.hu/beremeles-2024-tenyleg-ennyi/>

²⁰ <https://pdsz.hu/eredmenyeink/>; <https://nedolgozzingyen.hu/2023/08/31/kihirdettek-a-bosszorveny-vegrehajtasarol-szolo-rendeletet/>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

2022–23-ban az oktatásirányítás többször egyeztetett a tiltakozó szervezetekkel, mégis a kormány a kompromisszumkeresés helyett elégedetlenség-menedzsment eszközöket használt, hogy a tiltakozások által okozott politikai károkat mérsékelje. Az elégedetlenség- és tiltakozásmenedzsment illiberális eszközei közé a hatalom olyan lépéseit sorolja az irodalom, amelyek célja a tiltakozásokkal egyetértők mozgósításának megnehezítése és a közvélemény elbizonytalanítása (Hamilton 2021, Robertson 2010).

A pedagógus sztrájkra és az azt kísérő tüntetésekre adott válaszok célja a tiltakozás ellehetetlenítése, a tiltakozás költségeinek és kockázatainak megnövelése volt. Hamilton (2021) a hatalom által használt nem-demokratikus, illiberális eszközök között megkülönbözteti a tiltakozásokról szóló híreken keresztüli demobilizációt, a tiltakozások jogi feltételeinek alakítását és a hatalom represszív lépéseit. A magyar kormányzat az oktatási tiltakozásokkal szemben mind a három eszközt alkalmazta.

Médián keresztüli demobilizáció és a tiltakozások hiteltelenítése

A tiltakozások eredményességéről szóló irodalom szerint a tüntetések sikerességének egyik lehetséges útja, ha a közvélemény a tiltakozók mellé áll és támogatja követeléseiket (lásd 1. ábra). Ez pedig nagyban függ attól, hogy a tiltakozások képesek-e a média napirendet alakítani (Vliegenthart et al. 2016, Walgrave – Vliegenthart 2012). A tiltakozások felvázolt modellje azonban demokratikus politikai berendezkedést feltételez.

Az információs autokrácia és az elégedetlenség-menedzsmentről szóló irodalom arra hívja fel a figyelmet, hogy a média kontrollálásával a nem-demokratikus rendszerek igyekeznek befolyásolni, hogy milyen információk jutnak el az állampolgárokhoz (Gehlbach – Sonin 2014; Guriev – Treisman 2019, 2020). Ha sikerül megakadályozni, hogy az elégedetlenség magas szintje mindenkihez eljusson, vagy hogy az emberek megismerhessék és megérthessék a tiltakozók motivációit és követeléseit, akkor a közvélemény kevésbé fogja támogatni a tiltakozásokat, kevésbé azonosulnak a tiltakozókkal, és így összességében nehezebb a potenciális résztvevők mobilizációja. Ennek egyik eszköze lehet a cenzúrázás, vagy bizonyos események elhallgatása. Ez a magyar médiára – ahogyan a fenti elemzésből is kiderülhetett – nem jellemző. A kormánypárti média jellemzően beszámol a tiltakozásokról. Ugyanakkor szignifikánsan eltérő, ahogyan a kormánypárti és a kormánnyal kritikus sajtó bemutatja, keretezi a tiltakozásokat. A kormánypárti médiában nagyobb arányban jellemzőek az olyan cikkek, amelyek a tiltakozókat és a tiltakozásokat negatív fényben tüntetik fel (Havasi 2023; Kirs 2024; Susánszky – Kopper – Zsigó 2022). Jelen tanulmány keretei között nincs lehetőségem a médiában megjelenő tüntetésekről szóló hírek keretezését kvantitatív eszközökkel bemutatni, ezért egyetlen példán keresztül világítom meg, hogy a kormánnyal elfogult média, hogyan tárgyalta a pedagógustiltakozásokat.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

2022. október 5-én három jelentős tömeget megmozgató tiltakozó eseményt is szerveztek. Reggel az iskolakezdekéskor étláncot alkottak a szülők, pedagógusok és a diákok; délután 17 órakor a tiltakozók lezárták a budapesti Margit hidat; végül estére tüntetést hirdettek a parlament épülete elé a Kossuth térre.

A 6. táblázatban összegyűjtve láthatóak a nap során négy kormányközeli hírportálon megjelent cikkek címei és a megjelenésük időpontja. A címek többségében felfedezhető a tiltakozások negatív keretezésének legjellemzőbb eszközei. A tiltakozókat erőszakosnak festik le (m1, m12, m15, m16) olyan szavakkal, mint 'tombol', 'lökdösődik', vagy trágár szavakat használnak. Máskor bajkeverőnek állítják be a tiltakozókat (m1, m4, m7, m8), akik megnehezítik a városi közlekedést (dugót okoznak, lezárják a hidat). Jellemző eszköz, hogy a tiltakozást, mint véleménynyilvánítási formát kérdőjelezi meg (pl.: a tüntetés balhézás, elégedetlenkedés). Végül gyakran használt hiteltelenítési eszköz a tiltakozókat úgy beállítani, mint akik nem autonómak, hanem az ellenzéki politikai pártok által használt, felbujtott szereplők (m1, m13).

Az oktatás ügyével kapcsolatos tiltakozások negatív keretezése alkalmas arra, hogy elbizonytalanítsa, a részvételi szándékot jelentősen letörje, vagyis a tiltakozások potenciális résztvevőit demobilizálja (Dahlum – Pinckney – Wig 2023; McLeod – Detenber 1999).

6. táblázat. 2022. október 5-i tiltakozásokról megjelenő cikkek
négy kormányközeli hírportálon

Id	Időpont	Cím	Média
m1	09:22	Sztrájkkal, hídlezárással, tüntetéssel „ünneplik” a pedagógusok világnapját – Szabó Tímea a helyszínen tombol	pestisracok.hu
m2	09:31	Több helyen tiltakoznak ma a pedagógusok	hirado.hu
m3	09:36	Demonstrációt tartanak a tanárokért	magyarnemzet.hu
m4	09:43	Elviselhetetlen a dugó Budapest belvárosában	origo.hu
m5	12:23	Demonstráltak a pedagógusokért	magyarnemzet.hu
m6	12:24	Politikai pedofília a Fővárosban – Kisiskolás gyerekekkel tüntettek a nettó négyszázat kereső, de azért elégedetlenkedő tanárért, akit végül kirúgtak	pestisracok.hu
m7	17:16	Lezárták tüntetők a Margit hidat	origo.hu
m8	17:54	Igen a pedagógusok megbecsülésére, nem az utcai balhékra!	magyarnemzet.hu
m9	18:07	Listázzák azokat a diákokat, akik nem vettek részt a reggeli étláncban	magyarnemzet.hu

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

m10	19:43	A liberálisok tanárnak is alkalmatlanok	pestisracok.hu
m11	20:28	Tanárok és diákok tüntettek Budapesten az oktatás helyzetének javításáért	hirado.hu
m12	21:07	Fellökték a Hír TV tudósítóját a Kossuth téren + videó	magyarnemzet.hu
m13	21:54	Minden ellenzéki párt képviseltette magát a pedagógustüntetésen + videó	magyarnemzet.hu
m14	21:54	A pedagógusok melletti szolidaritási tüntetést tartottak Budapesten	hirado.hu
m15	22:14	Kurva anyátok, ilyen táblákkal tüntettek Budapesten – videó	origo.hu
m16	23:52	Megpróbálták elhallgattatni, aztán lelökték az emelvényről a Hír TV riporterét a tüntetők – videó	origo.hu

Tiltakozásokkal szemben alkalmazott jogi és represszív eszközök

Alig két héttel a 2022. január 31-ei figyelmeztető sztrájk után, a Fővárosi Ítéltábla a figyelmeztető sztrájkot jogellenesnek minősítette. Másnap, február 11-én a kormány rendeletet fogadott el, amelyben a sztrájk feltételeit módosította. Eszerint a sztrájk ideje alatt a diákok felügyeletét is biztosítani kell, valamint a tanórák legalább felét meg kell tartani. A nyári szünet után a tiltakozások ősszel kezdődtek újra, amit újabb represszív lépések követtek. A Klebelsberg Központ szeptember 30-án, egy budapesti középiskola öt tanárát elbocsájtotta, arra hivatkozva, hogy korábban polgári engedetlenségi akcióban vettek részt²¹.

Ezt követően, 2023 tavaszán jelentek meg az első hírek arról, hogy a minisztérium megkezdte a pedagógusok jogállását szabályozó ún. státusztörvény kidolgozását. A tervezet tartalmazott egy szakaszt, amely szerint a munkáltató megfigyelheti a pedagógusok munkahelyi számítógépét, telepíthet rá erre alkalmas szoftvert. A végül elfogadott törvény szerint a tankerületi központ átvezényelheti a pedagógusokat, megnövelték a heti helyettesítési óraszámot, az iskola és a tantestület autonómiáját tovább szűkítették. Korábban ugyanis az iskola pedagógiai programját a tantestület fogadta el, ezután azonban már csak véleményezési joga van²². A tiltakozó szervezetek ezek miatt a rendelkezések miatt nevezték el „bosszútörvény”-nek. A státusztör-

²¹ Végül 13 tanár ellen indult eljárás. <https://mandiner.hu/belfold/2024/02/akkor-most-mennyivel-no-a-tanarok-fizetese-a-klebelsberg-kozpont-vezetojet-faggattuk>

²² Több elemzés szerint a státusztörvény számos más rendelkezése is súlyosan sérti a pedagógusok érdekeit. (<https://helsinki.hu/statusztorveny/>, <https://ckpinfo.hu/2023/08/08/a-ckp-veleme nye-a-statusztorveny-vegrehajitasi-rendeletenek-terverol/>)

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

vény fenti intézkedései azt az üzenetet hordozhatják a pedagógusok számára, hogy a tiltakozásokkal csak rontanak a saját helyzetükön, hiszen a munka- és adminisztratív terheket nem fogja az oktatásirányítás csökkenteni, sőt inkább tovább emeli. A pedagógusok autonómiáját pedig tovább szűkítik. Ezek az intézkedések alkalmassak arra, hogy a tiltakozásokat támogatók részvételi hajlandóságát csökkentsék.

A jogi szabályozás megváltozásának hatására a tiltakozások hatékonysága lecsökkent (pl. a sztrájk alatt is el kell látni a diákok felügyeletét), valamint a tiltakozás kockázatai és költségei megnövekedtek (pl. tiltakozó tanárok elbocsájtása miatt). Ezt nyomon követhetjük egy a pedagógusok körében végzett reprezentatív kérdőíves kutatásunk²³ adatain is. A kutatás eredményei szerint a tanárok 20 százaléka tapasztalta az iskolában, hogy a tiltakozásokban résztvevő vagy azt helyben szervező kollégáiknak valamilyen retorzióval, vagy fenyegetéssel kellett szembenéznük. Továbbá a válaszadók 40 százaléka tartotta jelentős kockázatnak, hogy a tiltakozásban való részvétele miatt kirúghatják, vagy valamilyen hátrány érheti a munkahelyén²⁴. Előfordult azonban, hogy a tiltakozóknak fizikai erőszakkal²⁵ is szembe kellett nézniük, amikor 2023 áprilisában a státusztörvény ellen tüntető diákokkal szemben a rendőrség könnygázt alkalmazott.

Míg a jogi eszközök alapvetően a sztrájkba lépés és az iskolai szintű tiltakozás lehetőségeit korlátozták, a puha represszió (pl.: fenyegetés, megfigyelés, elbocsájtás) valamint a tüntetők ellen bevetett fizikai erőszak eszközei a tiltakozás egyéb formáiban való részvételt tette nehezebbé és költségesebbé.

A tiltakozási hullám hatékonysága, a mozgósítást akadályozó bemutatott tényezők miatt kisebb lehetett. Az illiberális eszközök használatának célja, a tiltakozások hatásmechanizmusának, egyes részmechanizmusainak blokkolása, hatástalanítása. A sztrájktörvény módosítása, valamint az aktív tiltakozók ellen bevetett puha és kemény represszív eszközök alkalmasak arra, hogy a tiltakozókat és az őket támogató potenciális tiltakozókat elrettentsék a tiltakozásban való részvételtől. A centralizált kormánypárti média híradásai pedig alkalmasak voltak arra, hogy az olvasók mozgósítását, és a tiltakozások valós támogatottságának megítélését megnehezítsék. Ezzel tulajdonképpen mérsékelték a második részmechanizmus a tiltakozások közvéleményt alakító hatását.

²³ <https://politikatudomany.tk.hu/blog/2023/05/pedagoguskutatas-2023>

²⁴ A kutatásról részleteket lásd a függelékben.

²⁵ <https://444.hu/2023/04/24/eso-aztatja-a-tanartuntetest>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Összefoglalás

A tanulmány célkitűzése az volt, hogy bemutassa a rendszerváltás utáni egyik legnagyobb tiltakozási hullám a 2022-2023-ban szervezett oktatási tiltakozások eredményességét. Susan Olzak (2021) által felvázolt modell alapján megkülönböztettem a mozgósítás eredményességét, a tiltakozások közbeszédre gyakorolt hatását, valamint a kedvező közpolitikai döntéseket. A HuPED adatai alapján megállapítottam, hogy az oktatással kapcsolatos tiltakozások országos méretűek voltak, és széles társadalmi csoportokat mobilizáltak. A 47 online hírportálról gyűjtött adatokon alapuló elemzés pedig megmutatta, hogy a tiltakozásoknak szignifikáns közbeszédet alakító hatása volt, a kormánypárti és a kormánnyal kritikus médiában egyaránt. Ugyanakkor jelentős különbségeket találtunk a kormánykritikus és a kormánypárti, valamint az országos és a helyi média között. Azok, akik nem az országos kormánykritikus médiából tájékozódnak lényegesen kevesebb cikket olvashatnak általában az oktatásról vagy az oktatási mozgalom követeléseiről. A helyi és országos kormánypárti, valamint a helyi kormánykritikus médiát olvasók kevésbé ismerhetik meg a tiltakozások háttérében álló elégedetlenséget és a tiltakozók követeléseit.

Ezt követően azt a kérdést igyekeztem megválaszolni, hogy a sikeres mozgósítás ellenére miért maradtak el a kívánt közpolitikai változások. A magyar kormányzat a nemzetközi irodalomból jól ismert elégedetlenség-menedzsment eszközeivel lépett fel a tiltakozók és a tiltakozásokkal szemben. Ezek az illiberális eszközök pedig a médián keresztüli hiteltelenítés, a tiltakozás lehetőségeinek jogi eszközökkel való korlátozása és a tiltakozókkal szemben represszív eszközöknek alkalmazása. Ezek együttes használata alkalmas arra, hogy a tiltakozások költségeit és kockázatait megemelje és ezáltal a tiltakozókat és a tiltakozások támogatóit demobilizálja.

Összességében eredményesnek tekinthetőek-e a fentiek ismeretében az oktatásügyi tiltakozások?

A mozgalmak gyakran nem érnek el sikereket – azonnali közpolitikai változásokat –, ugyanakkor mégis jelentős hatást gyakorolnak a társadalomra. Egy hongkongi kutatás szerint, például a 2014-es esernyős mozgalom (umbrella movement) által szervezett tiltakozási hullám hatására az emberek attitűdjei megváltoztak és megnőtt a demokrácia támogatottsága (Xu – Guo 2023). Egy másik példa lehet, az oroszországi „Tisztességes Választásokért” mozgalom működése. Oroszországban 2011-13-ban jelentős tiltakozási hullám alakult ki a manipulált választások után. Bár a tiltakozások nem tudták a választások kihirdetett eredményét megváltoztatni, a tiltakozások nyomán számos helyi civil szervezet jött létre, ami a mozgalomépítés és az ellenzéki közösség életben tartása szempontjából elengedhetetlen volt (Dollbaum 2022; Lasnier 2017).

A fenti esetek rávilágítanak arra, hogy a mozgalmak nagyon különböző következményekkel járhatnak. Könnyen elképzelhető, hogy az oktatási tiltakozások miatt fokozódó oktatással kapcsolatos közbeszéd hatására megváltoztak a társadalomban

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

az oktatással kapcsolatos vélekedések, attitűdök és több ember figyel oda az oktatás ügyére.

Egy másik lehetséges hatása a tiltakozásoknak, hogy korábban passzív társadalmi csoportok aktivizálódtak. A nagy létszámú tiltakozásokhoz nagyfokú szervezetség és az egyes szereplők koordinációja szükséges. A csoportérdekek megfogalmazása, majd más csoportokkal való egyeztetése, a tiltakozási akciók megtervezése és megszervezése, a résztvevők meggyőzése és mobilizálása egy olyan nem kézenfekvő, praktikus tudás, amit a szereplőknek meg kell tanulniuk. Azt gondolom, sok helyi közösség profitálhat még ezekből a tapasztalatokból.

Amellett érvelek tehát, hogy a nagy tömegeket megmozgató tiltakozási hullám, annak lehetséges nem szándékolt következményei és a közvélemény figyelmének az oktatásügyre való irányítása önmagában sikernek tekinthető.

Melléklet

A Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében, 2023. március 31. és május 1. között online kérdőíves kutatást végeztünk a pedagógusok körében.

A vizsgálati mintát a nyilvánosan hozzáférhető KIR és SZIR²⁶ rendszerek adatai alapján alakítottuk ki. A mintavétel rétegzett, nem egyenlő bekerülési valószínűségű, klaszter mintavételi eljárással történt. A mintavételnél figyelembe vett kategóriák az iskola elhelyezkedése (Magyarország régiói), az iskola fenntartója (állami, magán, egyházi) és az iskola típusa (általános iskola, gimnázium, szakképző intézmény).

Az online kérdőív linkje egy felkérőlevél kíséretében 581 iskola pedagógusainak küldtük ki. Az érvényesen kitöltött kérdőívek száma 725, amit a pedagógusok 148 iskolából küldtek vissza. A minta reprezentatív az iskola regionális elhelyezkedésére, fenntartójára (állami, magán, egyházi), valamint típusára (általános iskola, gimnázium, szakképző intézmény). Az adatokat a fenti dimenziók mentén súlyoztuk. Az alábbi elemzést a súlyozott adatbázison végeztem el.

A kutatást a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kutatásetikai Bizottsága engedélyezte (ügyiratszám: 1-FOIG/26-13/2023).

A kérdőív egyik blokkjában a válaszadókat arról kérdeztük, hogyan értékelnek bizonyos, a tiltakozásban való részvételükkel kapcsolatos kockázatokat. (Attól tartok, ha részt veszek a munkabeszüntető akcióban...) Az itemek különböző típusú nem-fizikai kockázatokra vonatkoztak, melyek közül kettőt emelek ki: 1) hátrány érhet emiatt a munkahelyemen (pl. előléptetés elmaradása), 2) ...elbocsájthatnak az állásomból.

²⁶ Köznevelés információs rendszere (KIR): <https://dari.oktatas.hu/kirpub/index>; Szakképzés információs rendszer (SZIR): <https://szir.nive.hu/publikus/intezmeny-kereso>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A válaszadóknak felkínált 7-fokú skála 1-es értéke azt jelentette, hogy egyáltalán nem tartja valós kockázatnak, a 7-es érték pedig, hogy nagyon jelentős kockázatnak tartja. A skála értékeiből három kategóriát alakítottam ki: Inkább reális kockázatnak tartja (a 7-fokú skálán 5-ös vagy nagyobb értéket jelölők), Inkább látja reális kockázatnak (a 7-fokú skálán 4-es vagy kisebb értéket jelölők) végül a választani nem tudók, válaszmegtadók. Az eredményeket a M1. Táblázat foglalja össze.

A pedagógusok körülbelül egyharmada tartotta valós kockázatnak, hogy a tiltakozásokban való részvétele miatt valamilyen hátrány érheti a munkahelyén vagy akár el is bocsáthatják. Továbbá több, mint kétötödük értékelte legalább az egyik kockázat típusát komolynak.

M1. táblázat. A tiltakozásokban való részvétel észlelt kockázatai

	Komoly kockázatnak tartja (%)	Nem tartja komoly kockázatnak (%)	Nem tudja, vagy nem válaszol (%)	Összesen % (N)
Hátrány érhet a munkahelyemen	37,9%	59,2%	7,9%	100% (725)
Elbocsájthatnak az állásomból	31,3%	61,5%	7,2%	100% (725)
Legalább az egyik kockázat	44,0%	48,6%	7,6%	100% (725)

Ezt követően két kérdést tettünk fel melyek a tankerület, minisztérium, iskolavezetés felől érkező fenyegetésekre vonatkoztak. Az első kérdés a válaszadó saját tapasztalatira, míg a második kérdés a környezetét ért fenyegetésekre irányultak. A kérdés így hangzott: „Az elmúlt időszakban több tanárt, pedagógust figyelmeztettek, vagy elbocsájtottak a tiltakozásuk következtében. Önnel személy szerint történt ehhez hasonló?” A válaszadóknak az alábbiakról kellett megmondaniuk, tapasztalták-e vagy sem: 1) figyelmeztető levelet kapott a tankerülettől 2) az iskola vezetése szóban figyelmeztette 3) elbocsájtottak az állásából. Ezt követően megkérdeztük, hogy a válaszadó iskolájában tapasztalt-e ezeket. A válaszokból két kétkategóriás (dummy) változót alakítottam ki, ahol az 1-es érték azt jelentette, hogy legalább az egyik fenyegetési formát megtapasztalta, 0-val pedig azt jelöltem, ha egyiket sem. Az eredményeket az M2. táblázat foglalja össze.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

M2. táblázat. A fenyegetésekkel kapcsolatos tapasztalatok megoszlása
a pedagógusok körében

	Arány (%)
Személyesen tapasztalt fenyegetést	2,9%
Közvetlen környezetében volt fenyegetés	17,9
Nem tapasztalt fenyegetést	78,4%
Nem tudja, nem válaszol	0,9%
Összesen, % (N)	100% (725)

Az eredmények szerint a pedagógusok 20,8%-a saját maga tapasztalt olyat, vagy a közvetlen környezetében előfordult, hogy hatalmi pozícióban lévő szereplő megfenyegette, hogy a tiltakozásokban való részvétele negatív személyes következményekkel járhat.

Irodalom

- Bajomi-Lázár P. (2013): The Party Colonization of the Media: The Case of Hungary. In: *East European Politics and Societies*, 27(1): 69–89. DOI: 10.1177/0888325412465085.
- Bátorfy A. – Urbán A. (2020): State Advertising as an Instrument of Transformation of the Media Market in Hungary. In: *East European Politics*, 36(1): 44–65.
- Boda Zs. – Sebők M. (2018): *A magyar közpolitikai napirend: Elméleti alapok, empirikus eredmények*. MTA TK PTI, Budapest.
- Caiani, M. – Susanszky, P. – Saridakis, N. (2024). Radical right and anti-vax protests between movements and parties: a comparative study. In: *Acta Politica*, 1–28.
- Cantoni, D. – Yang, D. Y. – Yuchtman, N. – Zhang, Y. J. (2019): Protests as strategic games: experimental evidence from Hong Kong's antiauthoritarian movement. In: *The Quarterly Journal of Economics*, 134(2): 1021–1077.
- Csapó B. – Molnár G. – Kinyó, L. (2009): A magyar oktatási rendszer szelektivitása a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek tükrében. In: *Iskolakultúra*, 19(3–4): 3–13.
- Dahlum S. – Pinckney, J. – Wig, T. (2023): Moral logics of support for nonviolent resistance: evidence from a cross-national survey experiment. In: *Comparative Political Studies*, 56(3): 326–362.
- Daphi, P. – Dollbaum, J. M. – Haunss, S. – Meier, L. (2024): Local protest event analysis: providing a more comprehensive picture?. In: *West European Politics*, 1–15.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- David, Y. (2022). Public opinion, media and activism: the differentiating role of media use and perceptions of public opinion on political behaviour. In: *Social Movement Studies*, 21(3): 334–354.
- Dollbaun, J. M. (2022): When does diffusing protest lead to local organization building? Evidence from a comparative subnational study of Russia's "For Fair Elections" movement. In: *Perspectives on Politics*, 20(1): 53–68.
- Gamson, W. A. (1975): *The Strategy of Social Protest*, Dorsey Press, Homewood.
- Gehlbach, S. – Sonin, K. (2014): Government control of the media. In: *Journal of public Economics*, 118: 163–171.
- Goldstone, J. A. (1980): The weakness of organization: a new look at Gamson's The Strategy of Social Protest. In: *American Journal of Sociology*, 85(5): 1017–1042.
- Guriev, S., & Treisman, D. (2019): Informational autocrats. In: *Journal of economic perspectives*, 33(4): 100–127.
- Guriev, S., & Treisman, D. (2020): A theory of informational autocracy. In: *Journal of public economics*, 186: 104–158
- Hamilton, M. (2021): The management of protest and dissent. In: *Routledge handbook of illiberalism* (384–402). Routledge.
- Havasi V. (2022): Hatalomnélküliek-e a civilek a magyar illiberális demokráciában? 2010–2022 főbb történéseinek elemzése. In: *Civil Szemle*, 19(3): 47–74.
- Havasi V. (2023): Differences in reporting on protest actions by government friendly and independent online news portals in Hungary. *PRAVDOU PROTI PRAUDE „NIE JE TO PRAVDA, ALE MOHLA BY BYŤ ”*, 91.
- Hermann, Z., & Semjén, A. (2021). *The effects of centralisation of school governance and funding on inequalities in education lessons from a policy reform in Hungary* (No. KRTK-KTI WP-2021/38). KRTK-KTI Working Papers.
- Horn, D. (2013): Diverging performances: the detrimental effects of early educational selection on equality of opportunity in Hungary. In: *Research in Social Stratification and Mobility*, 32: 25–43.
- Horn, D. – Keller, T. – Róbert, P. (2016): Early tracking and competition – A recipe for major inequalities in Hungary. In: *Models of Secondary Education and Social Inequality* (129–148). Edward Elgar Publishing.
- Huang, R. – Sun, X. (2019): Dual mediation and success of environmental protests in China: a qualitative comparative analysis of 10 cases, *Social Movement Studies*, DOI: 10.1080/14742837.2019.1682539
- Jennings, W. – Saunders, C. (2019): Street demonstrations and the media agenda: An analysis of the dynamics of protest agenda setting. *Comparative Political Studies*. Advance DOI: 10.1177/0010414019830736.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Kende, Á. – Szalai, J. (2018): Pathways to early school leaving in Hungary: Ethnicised inequalities in education and the case of Roma youth. In: *Comparative perspectives on early school leaving in the European Union* (33–46). Routledge.
- Kirs, E. (2024): Marginalization Techniques of the Governmental Media Targeting Youth Resistance Movements in the Illiberal Political System of Hungary. In: *Partecipazione e conflitto*, 17(2): 490–501.
- Lannert, J. (2008): Iskolázottság, iskolarendszer és oktatáspolitiká. In: *Társadalmi Riport* 10, 324–343.
- Lasnier, V. (2017): Demobilisation and its consequences: After the Russian movement Za chestnye vybory. In: *Europe-Asia Studies*, 69(5): 771–793.
- McLeod, D. M. – Detenber, B. H. (1999): Framing effects of television news coverage of social protest. In: *Journal of communication*, 49(3): 3–23.
- Olzak, S. (2021): Does protest against police violence matter? Evidence from US Cities, 1990 through 2019. In: *American Sociological Review*, 86(6): 1066–1099.
- Polyák G. (2019). Media in Hungary: Three pillars of an illiberal democracy. In: *Public service broadcasting and media systems in troubled European democracies*, 279–303.
- Robertson, G. B. (2010): *The politics of protest in hybrid regimes: Managing dissent in post-communist Russia*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Susánszky P. – Kopper Á. – Zsigó F. T. (2022): Media framing of political protests–reporting bias and the discrediting of political activism. *Post-Soviet Affairs*, 38(4): 312–328.
- Tertytchnaya, K. – Lankina, T. (2020): Electoral protests and political attitudes under electoral authoritarianism. *The Journal of Politics*, 82(1): 285–299.
- Vliegenthart, R. – Walgrave, S. – Wouters, R. – Hutter, S. – Jennings, W. – Gava, R. – Chaques-Bonafont, L. (2016): The media as a dual mediator of the political agenda-setting effect of protest. A longitudinal study in six Western European countries. In: *Social Forces*, 95(2): 837–859.
- Walgrave, S. – Vliegenthart, R. (2012): The complex agenda-setting power of protest: Demonstrations, media, parliament, government, and legislation in Belgium, 1993-2000. In: *Mobilization: An International Quarterly*, 17(2): 129–156.
- Xu, D. – Guo, J. (2023): In sight, in mind: Spatial proximity to protest sites and changes in peoples’ political attitudes. In: *The British Journal of Sociology*, 74(1): 83–104.

Asbóth a „birtokos osztály” hanyatlásáról

EGEDY GERGELY¹

ABSZTRAKT

A tanulmány a magyar konzervatív gondolkodás első jelentős teoretikusának, Asbóth Jánosnak a politikai elittel kapcsolatos felfogását vizsgálja. Az európai konzervativizmus hagyományaival összhangban Asbóth abból indult ki, hogy a „történelmi” uralkodó osztálynak, a földbirtokos nemességnek az 1867-es kiegyezés után, a gyorsan erősödő kapitalizmus körülményei közepette is meg kell őriznie korábbi irányító pozícióját. Szerinte ugyanis kizárólag ez a réteg rendelkezett történelmi gyökerekkel. A tanulmány felhívja a figyelmet arra is, hogy míg az 1870-es és 1880-as években Asbóth a „gentrynek” szánta a kulcsszerepet, a századfordulóra már a nagybirtokos arisztokrácia melletti kiállást tartotta a legfontosabbnak. Historizáló-defenzív konzervativizmusa élesen elutasította a szabad verseny középpontba állítását, de a radikális agrárszocialista törekvések is. A munka a magyar konzervatív gondolkodás kialakulásának árnyaltabb megértéséhez kíván hozzájárulni.

KULCSSZAVAK: magyar konzervatív gondolkodás, „történelmi” uralkodó osztály, „birtokos osztály”, gentry, földbirtokos arisztokrácia

ABSTRACT

Asbóth on the decline of the „landowning class”

The study examines the concept of the political elite of János Asbóth, the first major theorist of the Hungarian conservative thought. In line with the tradition of European conservatism, Asbóth assumed that the ‚historical’ ruling class, the landowning nobility, had to maintain its former dominant position after the Compromise of 1867, even in the context of rapidly strengthening capitalism. In his view, only this class had historical roots. The paper also points out that while in the 1870s and 1880s Asbóth saw the ‚gentry’ as the key players, by the turn of the century he turned his attention toward the landed aristocracy as the major conservative force. His historicist-defensive conservatism sharply rejected a focus on free competition, but also radical agrarian socialist aspirations. This work aims to contribute to a more nuanced understanding of the development of Hungarian conservative thought.

KEYWORDS: Hungarian conservative thought, „historical” ruling class, „landowning” class, gentry, landed aristocracy

¹ Nemzeti Közszerológati Egyetem, professor emeritus; e-mail: egedy.gergely@uni-nke.hu

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Bevezetés

Lehet-e létjogosultsága annak, hogy egy letűnő korszak elitje megőrizze pozícióját egy újfajta társadalmi rendben is? A történelmi tapasztalatok azt sugallják, hogy ez hosszabb távon nem szokott sikerülni, a kontinuitást és hagyományőrzést előnyben részesítő konzervatív gondolkodás azonban többnyire nem zárkózik el az igenlő választól. Az alábbiakban megvizsgáljuk a magyar konzervativizmus első tudatos képviselőjének, a hírnevét a *Magyar conservatív politika* (1875) című könyvvel megalapozó Asbóth Jánosnak a véleményét, amely pontosan ki is jelöli a magyar társadalomról alkotott felfogásának sarokpontjait.² Társadalompolitikai írásai egyértelműen arra utalnak, hogy szerinte egy elit létjogosultsága gazdaságon kívüli tényezőkre is alapozódhat.

A jeles gondolkodó abból a klasszikus konzervatív megfontolásból indult ki, hogy a konkrét, „*accessorius*” körülményeket sosem szabad figyelmen kívül hagyni, s ezek az ő olvasatában Magyarországon a már kipróbált és bizonyított elit hatalomban tartása mellett szóltak. Politikai értékrendjének a középpontjában, ahogy ezt már a *Magyar conservatív politika* tükrözte, a tradicionális nemesi réteg védelme állt – ez a meggyőződés jószerével egész közéleti pályafutásán végighúzódtott. 1875-ben a konzervatívok számára készített programjában szót emelt ezen osztály két fő alkotóelemének, a dzsentrinek és az arisztokráciának az összefogása mellett is (Asbóth 1875: 184–186). Kell-e ezen csodálkoznunk? Aligha, hiszen a konzervativizmus a XIX. században Európa-szerte szorosan összekapcsolódott a földbirtok védelmével, s az agrárhagyományú Magyarország a legkevésbé sem volt kivétel ez alól. Így nem meglepő, hogy a jelentősebb saját személyes földtulajdonnal ugyan nem rendelkező, ám a konzervativizmusnak elkötelezett Asbóth is a „*birtokos osztály*” politikai platformját érezte a magához legközelebb állónak.

Véleményének a hangsúlyai azonban mégis figyelemre méltó mértékben módosultak a kiegyezés kora és a századforduló között: míg az 1870-es és 1880-as években Asbóth a birtokos dzsentrit állította középpontba, őket tekintve a nemzet legfontosabb támaszának az 1890-es években – bizonyára összefüggésben az előbbi réteg gazdasági pozíciójának megroppanásával – már az arisztokrata nagybirtok melletti kiállást tartotta a legfontosabbnak. Az álláspontja érdekesnek tűnik annak fényében, hogy a kutatók többsége szerint anyagi gondjai ellenére a dzsentri a századfordulóra növelni tudta a politikai befolyását (Péter 1993: 203–204). Az alábbiakban először az általa a nemesség „*zömével*” azonosított „*gentryről*” tekintjük át a felfogását, majd a hitbizományokkal védett nagybirtok melletti, egy évtizeddel későbbi érvelését vizsgáljuk meg, egy-egy kulcsmunka alapján.

² Új kiadás: Asbóth, 2011. Az alábbiakban az eredeti kiadás oldalszámait szerepelnek, az idézetekben megtartva az eredeti írásmódot. A *Magyar conservatív politika* elemzéséhez: Egedy 2021; Egedy 2022.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A témának szentelt első jelentős írása, amely nem csak utalásszerűen, hanem összefüggően és részletesen fejt ki az álláspontját, a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg 1881-ben *A magyar birtokos osztály hanyatlása* címmel³. Ezen osztály alatt a birtokos dzsentrit érti, vagyis a „*bocskoros nemesség*” és a „*magas arisztokrácia*” közötti „*középnemességet*”, emlékeztetve arra, hogy a dzsentri megjelölés magyar használata nem egyezik a „*gentry*” eredeti angol jelentésével. A tanulmány indítékát azon – sokak által osztott – aggodalma adta, amelyet a földbirtoknak az iparosodó Magyarországon felgyorsuló gazdasági hanyatlása váltott ki. Ha egy osztály megrendülése megérdemli a figyelmet, fogalmazza meg a kiindulópontját, akkor ez annál is indokoltabb lesz ott, „*a hol oly osztály van szóban, mely ezredéven át egész nagy államnak volt hordozója*”. Ennek a sorsa azért is fontos, jegyzi meg, mert – s itt rögtön láthatjuk a koráról alkotott diagnózisának másik kulcselemét – megítélése szerint „*ha fog is, de egyelőre még nem szervezkedett, nem szilárdult meg más olyan osztály, mely, az öröklött, meggyökeresedett befolyást nem is tekintve, legalább az anyagi eszközök, a politikai iskolázottság, a hazafias hagyományok ugyanazon teljével léphetne helyébe*” (Asbóth 1881: 409).

A nemesség érdemei

A válság általa adott magyarázatának vizsgálata előtt tegyük fel a kérdést: mivel érdemelte ki a nemesség Asbóth szemében, hogy aggódjanak érte? Apológiáját a jeles gondolkodó elsősorban történeti érvekkel igyekszik igazolni. Abból indul ki, hogy a magyar intézmények az igazi feudalizmust nem is ismerték, a szervilitás eszméjére épülő nyugati hűbériség a maga komplikált viszonyaival nálunk sohasem tudott megszilárdulni. „*Egy*” volt a nemesség, minden nemes – birtokának nagyságától függetlenül – egyenlő jogú volt a többivel, közvetlenül a Korona alatt állt, s ennyiben részese volt a szuverenitásnak. Senki sem bírhatott több joggal, mint az utolsó bocskoros nemes, („*una eademque nobilitas*”) (Asbóth 1881: 411–412). A nemesség csoportjai közötti hatalmas szociológiai – státuszbeli különbségeket figyelmen kívül hagyva Asbóth arra következtetésre jut, hogy a politikai jogok kiterjesztése nálunk így „*sokkal liberálisabb és demokratikusabb*” volt, mint a nyugati feudális államokban. „*Az aviticus Magyarország alkotmányos intézményei közelebb állottak elméletben is, de főképp gyakorlatban a tulajdonképi népképviselőhöz, mint az angol parlamentarismus az 1832-i nagy Reform billig*” – állítja (Asbóth 1881: 412). Asbóth így bizonyosnak tartja, hogy a forradalom előtti magyar országgyűlés alsótábláján „*nagyobb lélekszám, igazságosabb alapokon volt képviselve*”, mint a választójogi reform-

³ A tanulmányt, néhány apró módosítással, Asbóth beválogatta a „*Jellemrajzok és tanulmányok*” című kötetébe is, méghozzá első helyre téve. Asbóth, 1892, 1–24.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

törvény előtt a Westminsterben.⁴ E pontról jut el arra a közkeletű megállapításra, miszerint Magyarországon a nemesség alkotta a politikai nemzetet. 1848-ban eltörölték ugyan a nemesség jogi kiváltságait, ám a helyzeten ez érdemben nem változtatott: *„csaknem ugyanazon mértékben alkotója ugyanazon osztály a magyar politikának, mint volt 1848 előtt”* – állapítja meg saját korát illetően (Asbóth, 1881: 415). Asbóth olvasatában a nemesség, amely a leghitelesebben képviselte a nemzeti hagyományokat, megtette azt a „csodát”, hogy Magyarországot, oly sok hányattatás után, ismét felemelte a *„relatív nagyság”* állapotába. Épp ezért tragikus, hogy ez az elem most veszélybe került – mondja (Asbóth 1881: 415).

Fontos és nagyrészt helytálló megállapítása, hogy a magyar „gentry” történelmileg nem egy „elrekesztett kasztként” működött. A nyugati arisztokrácia által követett „kék vér” elvét itt sosem fogadták el, a történelmi magyar jog ugyanis nem ismerte a házasságok születési egyenlőségének a követelményét. A nemesség a *„legszabadelvűbb”* módon gyakorolta a vérfelfrissítés azon módszerét, *„mely nélkül minden zoológikus faj föltartóztathatatlanul elfajulásnak indul”* – hangsúlyozta. Asbóth fő állítása tehát az, hogy magyar nemesség széles kerete megakadályozta *„az eksklusivitásig való megmerevedését”*, és a nemzeti érdeknek az osztályérdek mögé szorulását (Asbóth 1881: 413). Külön is kiemeli pozitív példaként, hogy míg *„a nyugaton példátlan eset”* volt, nálunk *„királyi adományokban és nemességben részesültek volt nem egyszer zsidók is”*. Az ő értelmezésében tehát a magyar nemesség összességében egy *„nagy medenceként”* funkcionált, *„melybe szakadatlanul belefolyt minden, a mi hazafiságot, phyisikai, szellemi és erkölcsi tetterővel kapcsolt össze.”* (Asbóth 1881: 414). Ebben a tagadhatatlanul apologetikus megközelítésben a magyar rendi berendezkedést Asbóth gyakorlatilag kimondatlanul is a modern parlamentáris rendszer előképének láttatta, s a nemesség ebben nem csak osztályként, hanem intézményként is funkcionált. Ennek az alapzatát pedig szerintem épp a középbirtokosok alkották – azok, akiket a legélesebben érintett a válság. 1881-es munkájában finoman odaszúrt ugyanakkor az arisztokrácia legmagasabb köreinek azzal a megjegyzésével, hogy a XVI. századtól *„nagy címek”* csak *„kivételképen adományoztattak különlegesen nemzeti érdekért”* (Asbóth 1881: 414).

A kiegyezés korszakáig kialakult hazai polgárságról Asbóth úgy vélekedett, e vonatkozásban nagyjából összhangban a történettudomány mai értékelésével, hogy a nyugat-európai értelemben vett középosztály csak néhány városunkban volt számottevő mértékben jelen, s ehhez hozzáteszi, hogy részben ez sem magyar etnikumúakból tevődött össze, habár elismerte, hogy *„jó magyar érzelmeikhez”* nem fűződhetett kétség. (Arra utalva, hogy a városi polgárság meghatározó eleme sokáig a német volt.) Ebből a rétegből azonban szerintem hiányzott a politikai vezérszerepre

⁴ Tegyük ehhez hozzá: a neves statisztikus, Fényes Elek 1841-ben azt találta, hogy Magyarországon minden 20. ember nemes volt, míg Ausztriában csak kb. minden 350-ik. Angliában és Walesben 1832-ig mindössze 400 ezer fő szavazhatott. Fényes Elek adatait idézi: Kovács 1945: 84–85.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

való alkalmasság, s ebben aligha tévedett. S e ponton tesz egy figyelemre méltó megállapítást. A nagyszabású kereskedelmi vállalkozások viszont megtaníthatják erre a polgárságot, fejti ki; *„ezek a nagyszabású kereskedelmi vállalatok bizonyos értelemben pótolhatják a nemességnek nagy hadi vállalatait és hagyományait és úgy, mint ezek, előkészítő iskoláját képezhetik a nagy politikának”* (Asbóth 1881: 415). Éles szemű felismerés, de úgy vélte, ilyeneket nem látni kora Magyarországon. S ez utóbbi megállapításának a pontosságát már meg lehet kérdőjelezni. Történelmi visszatekintésben kétségtelenül igaza volt a régi városi polgárság gyengeségét illetően, ám a kiegészítés után másfél évtizeddel, amikor az idézett sorait írta, már kibontakozóban volt egy tőkeerős hazai vállalkozói-polgári réteg, amelyet észlelhetett volna (Gerő 1993). Ő azonban erről a nyolcvanas évek elején még nem akart tudomást venni, a század végén pedig már határozottan el is utasította, mert a politikai irányító szerepet továbbra is a nemesi eredetű osztálynak kívánta fenntartani. A történelem azt tanúsítja, érvel, hogy *„a középnemesség volt a magyar állameszmének minden verevés után mindég harczrakész hadserege”* – olvashatjuk (Asbóth 1881: 417). Magyarországon a hiányzó nemzeti kormányt ez a réteg tudta pótolni. *„És mármost az a kérdés, vajon állhat-e tovább ez az osztály, vagy buknia kell...?”* – fogalmazza meg kissé patetikusan a dilemmát (Asbóth 1881: 419). Ismeretes Erdei Ferenc először 1943-ban kidolgozott, és azóta is sokat vitatott *„kettőstársadalom”*-teóriája az „egy-más mellett, külön-külön megálló társadalomalakulásokról”, lényegében a régi és az új, vagyis a *„történelmi”* és a polgári társadalmi rend egyidejű jelenlétéről 1867-et követően (Erdi 1976). Erdei terminológiáját használva, azt mondhatjuk, Asbóth ki- zárólag a *„történelmi-nemzeti struktúrában”* gondolkodott.

A jobbágyfelszabadítás és a földbirtok válsága

Miben látta Asbóth a földbirtok válságának hátterét? Igen realiztikusan azt mondja, hogy az *„sokévi forradalomnak”* volt a következménye. Többnyire a nemesi réteg könnyelműségét, gyarlóságait szokták kiemelni, nem is minden alap nélkül, de Asbóth szerint szociológiai nézőpontból bátran kijelenthető, hogy ha a gondok általános jelleggel egy egész osztályban lépnek föl, ott mélyebben fekvő okokat kell keresni (Asbóth 1881: 419–420). Innentől fogva a válságról adott elemzése egy markánsan konzervatív olvasatot nyújt. A reformkorban a *„haladásért lelkesedők”* elköverték azt a hibát, hogy *„az egyik végletből a másikba”* estek, s bár a változtatási szándékuk jogos volt, elfeledkeztek a *„konzerváció nem kevésbé fontos érdekeiről”*. Aki pedig ezeket félreteresi, annak éppúgy el kell buknia, mint aki *„konokul és szellemtelenül”* elutasítja a reformokat – fogalmazza meg konzervatív meggyőződésének alapelvét (Asbóth 1881: 420).

A számba vett csapások közül Asbóth szerint nem is az 1848–49-es forradalom politikai következményei (börtön, számkivetés, vagyonvesztés) jártak a legkárosabb

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

hatással. Mélyebbre vágott a „földművelési forradalom”. Ez utóbbi alatt azonban nem az agrártechnikai vívmányok szerepét érti, amire a fogalom olvastán rögtön gondolhatnánk, hanem elsősorban a jobbágyfelszabadítás módját (Varga 1971). A kritikus nézeteit erről már a *Magyar Conservatív Politika* hasábjain is jelezte, *A birtokos osztály hanyatlásában* pedig Korizmicz Lászlónak, a korszak neves agrárszakemberének a véleményére támaszkodva fejti ki részletesebben az álláspontját.⁵ A legfőbb gondot abban látta, hogy az önmagukban helyes és szükséges intézkedéseket radikálisan, vagyis hirtelen és átgondolatlanul hajtották végre, nem pedig a szerves fejlődés igényei szerint. Korizmiczhez hasonlóan ő is úgy véli, hogy ha a megváltás terhe, fokozatos ütemben, magára a fölszabadított jobbágyra hárult volna, „akkor a földbirtok nem veszítette el volna egyszerre a munkaerőt, a volt jobbágy nem a munkakedvet”. (Asbóth, 1881: 421–422.) Ez lehetett volna a jobbágyfelszabadítás konzervatív koncepciója.

Így viszont az a helyzet alakult ki a jobbágyfelszabadítás után, hogy a birtokosnak nem volt tőkéje, munkaerőt pedig sokszor még pénzért sem tudott kapni. [Tegyük hozzá: Magyarországon a jobbágyfelszabadítás során minimális, 3-4 %-os volt a parasztság földvesztése; német példákkal ellentétben itt a korábban használt föld csaknem egészét tulajdonba kapták a volt jobbágyok (Kövér 2001: 86)]. Még tovább nehezítette a birtokosok pozícióját, folytatja Asbóth, hogy a bécsi kormányzat csak lassan és elégtelen mértékben biztosította a törvény által előírt kárpótlást, a kárpótlási papírok zöme pedig uzsorások kezében végezte. A kárpótlást nem tudta tehát a dzsentri megfelelően felhasználni, de ő ezen nem is csodálkozik. „Várható-e, hogy egy osztály, melynek sohasem volt dolga tőkével... fölismerje e tőkék valódi természetét és rendeltetését?” – olvashatjuk a mentegető véleményét (Asbóth 1881: 423).

A földbirtoknak a forradalom utáni válságához más természetű körülmények is hozzájárultak, viszi tovább az érvelését Asbóth. Épp hazafias elkötelezettsége miatt vállalta a nemesség a neoabszolutizmussal szemben a passzív rezisztenciát, ami viszont *de facto* nagymértékben akadályozta abban, hogy részesüljön az ország kapitalista fejlődésének az előnyeiből (Pap 2003). Az 1873-ban kirobbant világgazdasági válság nyomán pedig végképp érvényességét veszítette a magyar gazdáknak az a régi meggyőződése, miszerint „aki a földön ül, nem esik le”. Sokan ugyanis alaposan „leestek”, miután a nyugat-európai exportpiacok gyakorlatilag megszűntek, az Egyesült Államok pedig egyre nagyobb mennyiségű olcsó gabonát értékesített Európában. Elmondható tehát, hogy az 1870-es évek második felétől egy olyan korszak vette a kezdetét (legalább a 90-es évek közepéig), amely a korábbinál jóval nehezebb feltételeket kényszerített az agrárszektorra. Ez annál is inkább keserűen érintette a középbirtokosokat, mert 67 után sokan úgy vélték a köreikben, hogy nekik lesz majd

⁵ Korizmicz László (1816-1886) jelentős szerepet kapott az 1850-es években a bécsi kormányzattól az úrbéri rendezés lebonyolításában, később a Deák-párt színeiben parlamenti képviselő lett és az MTA tiszteletbeli tagjává választották.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

módjuk betölteni a hazai polgárság funkcióit és pozícióit. A liberálisok eleinte abból a feltevésből indultak ki, hogy a dzsentri majd összeolvad az új vállalkozói réteggel, az új polgársággal, ám ez a folyamat alighogy elindult, máris megrekedt (Szabó 2003: 158). A neves társadalomtörténész, Karádi Viktor úgy fogalmaz, hogy a „*polgárosulásra kész rétegek*” ténylegesen „*a polgárosulásra való nagyfokú képtelenséget*” tanúsítottak (Karádi 1997: 83). Eközben, a „*birtokos osztály*”, vagyis a birtokos dzsentri süllyedése kiemelt jelentőségű társadalmi problémává nőtte ki magát; Péter László egyenesen azt írja, hogy paradox módon Magyarországon ebből lett az első számú szociális kérdés, vagyis abból a dilemmából, hogy miként lehet megvédeni a földbirtokost az agrárválságtól, és a szabad vállalkozás nemkívánatos következményeitől (Péter 2003: 211).

1881-ben írt sorai szerint mégis maradt Asbóthban némi optimizmus, és úgy érzékelte, a növekvő bajt a kiegyezés utáni magyar kormányok is felismerték, és „*aránylag elismerésre méltó tevékenységgel*” igyekeztek a mulasztásokat pótolni. Asbóth soraiban ekkor nem jelent meg kritika a magyar állam iparpártolása ellen.

Agrárizmus és konzervativizmus

Jóval pesszimistább hangot ütött meg Asbóth 1900-ban megjelentetett munkájában, amely a beszédes *A Föld mint társadalom-politikai és nemzeti kérdés* címet kapta. Ekkor már másfajta veszélyeket látott a leginkább fenyegetőnek, mint egy évtizeddel korábban. Miket? Egyrészt a forgalomkéességükben kötött nagybirtokok felosztására irányuló, szabadpiaci fogantatású politikai törekvéseket, másrészt pedig az évszázad végére megerősödött agrárszocialista mozgalmakat (Asbóth 1900). Az aggályok alapja változott, a prioritás azonban nem: a konzervativizmus ügyét elválaszthatatlannak tekintette a földbirtokétól. S úgy látta, hogy ezt két irányból is támadják. Mielőtt azonban továbblépniénk Asbóth gondolatainak az áttekintésében, e ponton mindenképp szólnunk kell a földbirtokkal kapcsolatos viták mögött meghúzódó ún. agrárius-merkantil ellentéttről.⁶ Tömören fogalmazva ennek okait a megkésett kapitalizmus következményeiben, a régi és az újonnan kibontakozó gazdasági rend gyakorlatilag elkerülhetetlen ütközésében láthatjuk. 1867 után ugyanis a változások üteme olyan gyors volt, hogy azok nem tudtak úgy „*szervesülni*”, mint a kiegyensúlyozottabban polgárosuló társadalmakban. Az agrárizmus erre a drámai kihívásra adott – jól magyarázható, de több tekintetben is alapvetően téves – válasznak tekinthető (Láng 2000).

⁶ A „*merkantilizmus*” fogalmát eredetileg még a XVII. században, a francia Jean Baptiste Colbert dolgozta ki, s az aktív kereskedelmi mérleg kialakítására irányuló törekvést jelentette. A XIX. század második felében Magyarországon azonban a kereskedelmi és az ipari tőkét egyaránt a „merkantil” jelzővel illették.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Az agrárius mozgalmat kezdeményező földbirtokosok úgy látták, hogy Tisza Kálmánnal kezdve a magyar kormányok túlzott mértékben kedveztek a kereskedelmi és az ipari tőkének, ezzel eltorzítva az ország fejlődését.⁷ Ezért az állami gazdaságpolitika alapjának tekintett liberalizmust tették felelőssé. A mozgalom vezérkarát neves arisztokraták alkották, élükön az érdekképviseltek megszervezését sürgető gróf Károlyi Sándorral, a nagysikerű Hangya szövetkezet alapítójával. A nagybirtok egészét azonban nem lehetett az agrárius táborhoz sorolni, hiszen egy jelentékeny része már a század utolsó negyedében szoros kapcsolatokat épített ki az ipari és kereskedelmi vállalkozásokkal.

A gazdasági fejlődés irányát, érthető módon, az ipar diktálta, és Tisza István miniszterelnökségével (1903–1905; 1913–1917) a „merkantilizmus” politikája végleg győzött (Horánszky 1994). Szögezzük le rögtön: nem lehet vitatni az iparpártoló politika jogosságát, hiszen ipar nélkül nincs felemelkedés. A tekintélyes gazdaságtörténész, Alexander Gerschenkron meggyőző elemzésekkel támasztotta alá, hogy a fejlődésben lemaradó társadalmakban nélkülözhetetlen az állam szerepvállalása az iparosodásban (Gerschenkron 1984). Nem nehéz viszont megmagyarázni, hogy az agrárszféra háttérbe szorulása miért adott jelentős lökést a század utolsó negyedében a konzervatív törekvésekkel szoros kapcsolatba kerülő agrárius gondolatnak. Valójában azonban az „agrárizmust” egyetlen ideológiai családba sem lehet egyértelműen besorolni, ezért a konzervativizmussal sem lehet azonosítani. Közös pont volt az uralkodó liberalizmus határozott bírálata, de az agráriusok sok fontos kérdésben egyáltalán nem alakítottak ki közös platformot, így egyetértésük csak néhány specifikus, bár kétségtől jelentős ügyre korlátozódott, mindenekelőtt arra a meggyőződésre, hogy a földbirtokot ne vessék alá a kapitalizmus törvényeinek (Anka 2005). Teoretikus szinten az agrárizmus nem is szükségszerű eleme a konzervativizmusnak. Magyarországon valóban sok ponton összefonódott a kettő, ám még itt sem állítható, hogy minden agrárius konzervatív volt, mint ahogy minden konzervatív sem volt agrárius.⁸

A hitbizomány védelme „A földben”

E rövid áttekintést azért tartottuk nélkülözhetetlennek, mert Asbóth álláspontja az 1890-es években és a századfordulón több lényeges ponton érintkezett az agrárius-

⁷ A mozgalom kibontakozását általában az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) 1879-ben Székesfehérváron tartott gazdakongresszusához kapcsolják. 1896-tól a mozgalom irányítójává a Gazdaszövetség vált, amely a napi politika ügyeiben Zichy Nándor Néppártjával tartotta a legszorosabb kapcsolatot, de együttműködött Apponyi Albert Nemzeti Pártjával is (Láng 2000; Anka 2005).

⁸ Érdekes párhuzamként kínálkozik az Egyesült Államok déli államainak a példája: itt az „indusztrializmus” elvének elutasítása és az agrárius gondolat elsőbbsége a magyarországinál jobban kidolgozott elvi alapot kapott a XX. század első negyedére (Egedy 2014).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

sal, noha, s ezt rögtön hangsúlyozzuk is, súlyos tévedés lenne őt az utóbbiak táborába sorolni – a kortársai sem tették ezt, és saját magára sem így tekintett. 1900-ban publikált munkájának a középpontjában a hitbizomány védelme áll, a feudális jog e különös intézményéé, amely a földbirtok családi kézben tartására szolgált. (Peres 2014) Ezt az írást Asbóth annak kapcsán készítette, hogy a kormányzat Darányi Ignác földművelésügyi miniszter védnökségével 1900-ban nagyszabású konferenciát szervezett a nemzeti birtokpolitika eszközeként kezelt telepítések tárgyában, s ezen a földtulajdonlás égető kérdései mind előkerültek. (Berecz 2022; Szabó A. 1987). Ha valami, akkor a hitbizomány sorsa a lehető legszorosabban összefüggött a kapitalista rend kibontakozásának dilemmáival!

Adja tehát magát a kérdés: miért védte Asbóth a hitbizományt, amelyet a XIX. század második felében már oly sokan károsnak, idejétmúltnak tartottak? A válasz röviden megadható: azért, mert azt látta benne, hogy képes korlátozni az általa elutasított, az ő olvasatában a társadalmat romboló szabad verseny érvényesülését. Ennek érdekében még a szabad birtokforgalom részleges korlátozásának az árát is kész volt megfizetni, vagyis a kötött gazdasági formák alkalmazását sem vetette el, de az agráriusok által javasolt „*parasztbizományok*”, vagyis a kisbirtokra kiterjesztett hitbizományok ötletétől határozottan elzárkózott (Anka 2005: 44). Szabó Miklós joggal emlékeztet arra, hogy a hitbizományok melletti kiállítás nem a dzsentrik programja volt. Asbóth e felfogásával az arisztokrata hagyományhoz kapcsolódó konzervativizmust képviselte, amely antietatista volt, míg a dzsentri sokkal inkább etatista felfogást képviselt – elvégre az államra épített és a század végére már jórészt abból is élt (Szabó 2003: 174).

Az arisztokrata nagybirtok melletti érvelésben persze bizonyítani kellett ennek az álláspontnak a jogosságát – s Asbóth ezzel nem is maradt adós. Mi a nagybirtok haszna? Mindenekelőtt a „*nemzeti élet organisációjában*” tölt be pótolhatatlan szerepet – olvashatjuk „*A földben*”. Kétségtől, „*conservatív hajlamú*” a nagybirtok, ismeri el, „*nem barátja*” a létező intézmények egy nap alatti felforgatásának, „*ám hagyomány nélkül nemzet meg nem él, és a hol nincs a ki ragaszkodik a hagyományhoz, hamar kivetkeztetik mivoltából azt a nemzetet*” (Asbóth, 1900: 14). A nagybirtok missziója pedig sehol sem annyira fontos, mint épp ott, ahol a nemzet léte gyakran forgott kockán – állítja, hangsúlyozva, hogy a történelmi családok hozzátartoznak a nemzet erejéhez. „*Ezt a missziót nálunk teljesítették azok is, a kiket a pártszenvédély kikiáltott pecsovicsoknak, tehát rossz hazafiaknak, mikor nem pártkérdésről, hanem a haza létéről volt szó*” – idézi fel az arisztokráciának az 1850-es években játszott alkotmányörző, ellenzéki szerepét, amelyet részletesen taglalt a *Magyar conservatív politikában* (Asbóth 1900: 17; Asbóth 1875: 66–74).

Sokat mondó, hogy a Nyugatra általában sűrűn utazó arisztokrácia egyik fontos hozadékát Asbóth épp a szellemi közvetítésben látta; ez jól tükrözi, ő milyen fontos szerepet tulajdonított az európai kultúrával való kapcsolatnak. „*Mívelt nemzetekkel*

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

való contactus nélkül nincs nemzeti cultura” – hangsúlyozta, kiemelve, hogy „*az európai civilisatio igényeit és impulzusait*” az arisztokraták hozták be. A nemzeti kultúra letéteményesei nálunk nem a városok voltak, mert egy részükben a magyarság, a másikon a kultúra hiányzott, hanem „*a falusi kastélyok*” – fűzi hozzá (Asbóth 1900: 15). Az ő megközelítése azt jelzi, hogy a földbirtokos osztály mellett nem csak agrárius érvekkel lehetett kiállni.

A nemzeti-politikai és a kulturális szempontok mellett Asbóth gazdasági érveket is talált a nagybirtok mellett. Ismeri azt a tételt, emlékezteti az olvasót, miszerint „*az atomizált földbirtok a közgazdasági és társadalmi ideál*”. Akik így gondolkodnak, mondja, azok többnyire arra hivatkoznak, hogy kis parcellákban a leghatékonyabb a föld művelése és az általános jólétet is leginkább ez segíti elő. Valójában azonban ez is csak „*féligazság, mint a legtöbb általános igazság*”; egyes helyeken igaz, másutt viszont nem. Felidézi, hogy a kis parcellákban történő művelés Franciaországban bizonyult a legsikeresebbnek, ahol „*a paraszt szorgalmas, takarékos és józan*”, ám ennek is megvolt az árnyoldala. Köztudomású, hogy a XIX. század második felében a francia társadalom súlyos demográfiai hanyatlást mutatott, s e jelenséget Asbóth azzal magyarázza, hogy az „*atomistikus agrárpolitika*”, amelyet ő a jakobinusoknak tulajdonított, „*vérébe ment a francia földművelőnek*”. A francia paraszt ugyanis nem szeretné föld nélkül hagyni a gyermekét, s mivel a földet nem lehet korlátlanul szaporítani, úgy gondolkodik, hogy „*ha nincs több föld, ne is legyen több gyermek*” (Asbóth 1900:18). A földbirtok atomizálása ráadásul megfosztotta a föld népét „természetes vezetőitől”, ez magyarázza, hogy Asbóth olvasatában Franciaországnak száz év óta nem is volt más vezetője, „*mint a demagóg izgató, a professzionátus népbolondító vagy a mindenható burokrácia*” (Asbóth 1900: 21). Írországból, Dél-Olaszországból és Boszniából a kis parcellás művelés mindig is pangást, sőt inséget eredményezett, mert „*a nép indolens*” és a fejlettebb gazdaságoktól nem kap impulzust. S szerinte „nálunk is nagyrészt ez volna várható” (Asbóth 1900: 19). Írországgal ellentétben Angliában a „*farm-rendszer*” jól működött, és a nagybirtokok tulajdonosai teljesítették „*a nemzeti aristocrácia feladatát*”, itt az lett a gond, hogy a mezőgazdaságot feláldozták az ipar érdekeinek, a kis parcellákra és az örökbérletre alapozott termelés tehát még ott sem lehetett *panacea* – vélte (Rubinstein 1998). Magyarországon ráadásul, fűzi hozzá, az intenzív földművelésnek is a nagybirtok az úttörője, s ennek nem csak a tulajdonosok, hanem az egész helyi közösség a haszonélvezője lehet, amint arra vannak is példák.

A „*pénzuralom*” ellen

Asbóthnak ebben az írásában már világosan megjelenik az az antikapitalista szemlélet, amely az agrárius-merkantil konfliktushoz kapcsolódik. Abból indul ki, hogy „*földről, magas körökből*” kiadták a jelszót, hogy a nagybirtokot fel kell osztani, mert

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„útjában van a magyar elem növekedésének” (Asbóth 1900:7). E körök, amelyeket közelebből nem nevezett meg, a kötött birtok felosztását *panaceának* állították be, a legjobb megoldásnak arra, hogy a földnélküliek földhöz jussanak. Ezzel az elképzeléssel azonban a konzervatív gondolkodó szerint semmit sem lehet elérni. Először is azzal érvel, hogy ha engedve a népszerű követelésnek törvények révén eltörölnék a hitbizományt, természetes úton az csak több generáció alatt oszlódna fel kisbirtokokra. [„Egy generatio kell, hogy a latifundium feloszoljon 2-3 gyermek között” (Asbóth 1900: 9–10)]. De még ha ez kívánatos is lenne, ami szerint a legkevésbé sem áll, akkor sem lenne józan „közgazdasági politika” az, amelynek az eredményeire legalább egy évszázadot várni kell. Ám ennek az elgondolásnak a premisszája is hamis: a baj ugyanis nem az, hogy kevés a „mobil” föld, hanem ellenkezőleg, az, hogy túlságosan is sok föld kerül a piacra. Asbóth adatokkal igazolja, hogy a század utolsó évtizedében a birtokváltozások száma és a birtokok adósságállománya egyaránt jelentékenyen megnőtt (Ballabás, 2020). Ez miért gond? Válaszként Széll Kálmán egyik beszédét idézi, amelynek a fő gondolatára sok agrárius is szívesen hivatkozott: azé az ország, akié a föld (Asbóth 1900:10).⁹ S ha ez igaz, akkor „nem az a baj, hogy sok a régi birtokos, a ki áll, hanem hogy igen sok, a ki nem tud állni”. Az ország összes részében van bőven eladó föld, s ha a szegények nem jutnak földhöz, akkor ez azért van, mert nincs módjuk megvásárolni. Ezen kell segíteni, „nem pedig a nagybirtokot kimészárolni” – állította. Ha ezen nem tudunk segíteni, akkor ez a gond akkor is fennállna, ha a latifundiumok „eladók volnának nagyban és kicsiben”. A nagybirtok-ellenes logika szerint egyenesen elvezetne „a földosztásig sans phrase. És akkor megérkeztünk volna a szocializmusnál” (Asbóth 1900: 10).

A szocialisták álltak tehát a nagybirtok-ellenes mozgalom mögött? Asbóth nem így gondolta. Bár a kötött birtokok ellen indított hadjárat „nagyban mozdítja elő a szocializmust”, valójában mégis másról van szó – adja meg a feleletet. Az igazi szocialista ugyanis „a radicalismus erős logikájával” azt mondja, hogy persze fel kell osztani a földet, de „a nagy Wertheim-cassákat is”, hisz még több az olyan ember, akinek nincs pénze. A „magas körökből” táplált propaganda viszont, „akarva – nem akarva” csak a történelmi nagybirtok ellen támad – emeli ki, s bár nem mondja ki *expressis verbis*, de félreérthetetlenül a „merkantil” tábor teszi felelőssé, amikor a háttérrel illetően a „pénzuralom” megteremtésére irányuló törekvést emlegeti (Asbóth 1900: 11).

A „manchesterizmus” bírálata

Asbóth már az 1875-ben publikált *Magyar Conservativ Politikában* azon a véleményen volt, hogy a nemesség egykori hatalmi pozícióját megszerző polgárság valójá-

⁹ Széll Kálmán (1899–1903 miniszterelnök) nem volt agrárius, de ügyesen egyensúlyozott a két tábor között.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

ban új osztályuralmat teremtett. Ez a meggyőződése csak elmélyült a század utolsó évtizedére. A polgárságot felemelő „manchesterizmus” elutasításáról és a hatalmi elit megváltozásáról a legtöbbit a Magyar Tudományos Akadémián 1895 októberében tartott székfoglalójában mondta, ez adja a legkoherensebb képet a század végére kialakított felfogásáról (Asbóth 1896). Gondolatmenetéhez egy rövid eszmetörténeti háttérrel is felvázolt beszédében. Felidézi, hogy XVIII. századi francia „fiziokratizmus” *de facto* előfutáraként IV. Henrik híres minisztere, Sully herceg még azt tartotta, hogy a földművelés és az állattenyésztés „*az állam két emlője*” (Asbóth 1896: 13).¹⁰ A kialakuló feudális abszolutizmus azonban jóval több bevételt igényelt, s így született meg a kereskedelemre támaszkodó, a modern pénzgazdaságot megteremtő merkantilizmus, amely teljesen elhanyagolta a földet (Deane 1984: 38–40; 68–71). Az „*industrialismus*” atyjának Asbóth Adam Smith-t tekinti, aki – szerinte – az értéket nem a földben, és nem is a kereskedelemben, hanem az ipari termelésben látta. Bár magát Smith-t a székfoglalóban nemes érzelmű és jó szándékú emberként írja le, aki joggal lépett fel az abszolutizmus rendőrállama ellen, a tézisei mégis óhatatlanul oda vezettek, mutat rá, hogy az államnak a közérdekkel szembeni kötelezettségei feledésbe merültek, akárcsak az, hogy „*az egyes egyén gazdaságilag is tartozik a közjónak és embertársainak*” (Asbóth 1896: 14). Ezzel pedig Smith – jelenti ki Asbóth – akarva, akaratlanul előmozdította „*azt a szellemi, jobban mondva tisztán anyagi áramlatot, mely általán az emberi törekvés főcéljának a meggazdagodást tekintette*” (Asbóth 1896: 17). Követője, David Ricardo pedig „*alapigazsággá emeli a hamis tétele*”, miszerint „*a munka nemcsak forrása, hanem mértéke is minden értéknek*”, felállítva, a pusztá munkaeszköz-szerepre és a létminimumra kárhóztatva a munkást. Az így megalapozott, a „manchesteri gyárosok” után elnevezett elmélet minden ellen kikel, „*a mi kényelmetlen lehetett a gazdagnak*” (Grampp 1960). Ezen iskola jelszava, a „*laissez-faire, laissez-passer*” a tömegek „*gazdasági kizsárolásának*” az evangéliumává vált, amely maximálisan igazolta a „*közép és kis vagyonok*” eltűnését, e folyamatot az ésszerűség megnyilvánulásának, a „*valódi gazdasági haladásnak*” állítva be (Asbóth 1900: 18).¹¹

Századára visszatekintve Asbóth megállapítja: a polgárság – a Bourbon-ház uralmát megdőntő 1830-as forradalom nyomán – „*a júliusi királysággal*” jut igazán uralomra, de „*nem abban az eszményi értelemben, hogy mindnyájan egy haza polgárai vagyunk*”. A franciaországi fordulatra ugyanis ténylegesen a „*legszűkkeblűbb*” kasztszellemben került sor (Asbóth 1896: 10). A jeles gondolkodó nem hagy kétséget afelől, hogy az új osztályuralmat rosszabbnak tartja a réginél. Ez ugyanis „*mély gyűlölettel elmegy az ostracismusig azokkal szemben, a kik társadalmilag fő-*

¹⁰ A Francois Quesnay nevével fémjelzett fiziokrata irányzat azt tartotta, hogy minden gazdaság alapja a mezőgazdaság, egyedül a föld értékteremtő.

¹¹ Asbóth (1896: 18) Asbóth emlékeztet arra, hogy ez a jelszó eredetileg a XVIII. századi fiziokratáké volt, Quesnay társa, Vincent de Gournay használta először.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

lötte álltak, de a régi urakat felülmúlja azoknak lenézésében és megvetésében, akik alatta állnak” (Asbóth 1896: 10). A nép az ő államukban sem igényelhet politikai jogokat; „*a nép hadd maradjon a nyáj, csak a kik nyírják, változtak*”. Az új rendszer vezérével François Guizot elhíresült szavai tükrözik: „*Enrichissez vous*”, vagyis „*Gazdagodjatok*”. „*Proclamálva van a pénzuralom*”, amely már nem ismeri a régi úr és a munkásnépe közötti patriachális kapcsolatokat – fogalmazza meg a következtetését Asbóth. A felvilágosult abszolutizmus kiemelkedő uralkodói, II. Frigyes, II. József és II. Katalin szintén teljes passzivitásban tartották a népet, emlékeztet, de legalább elismerték, hogy „*ők a tömegekért vannak*”. Az új uralkodó osztály viszont azt gondolja, hogy a nép „*érette létezik*” (Asbóth 1896: 11). Lesújtó, túlzásoktól sem mentes, ám cáfolhatatlanul értékalapú bírálata ez a kapitalizmusnak, akárcsak regénye, az *Álmok álmodója*. (Asbóth, 1990) Aki így gondolkodik, akinek ilyen módszeresen átgondolt kritikája van a kapitalizmusról, annak az esetben aligha kell csodálkoznunk a szabad versennyel szemben táplált ellenérzésein.

„A föld”-ben, ha lehetséges, még keményebben fogalmaz. A „*pénzuralom*” „*minden osztályuralom legvégtesebbike*”, amely aláas minden idealizmust és eladóvá tesz mindent – írja. Itt a pénzuralom működésének példájaként a polgárháború utáni Egyesült Államokra utal, ahol a Tocqueville által „*rajzolt ideális állapotokat régen felváltotta a dollár uralma*”. (Asbóth 1900: 11) Ezt nem szeretné Magyarországon is látni, ahol a kis- és középbirtok már mindenütt „*meg van ingatva*”, „*a történelmi nagybirtok az egyetlen, mely még intact*”. Csak a nagybirtokot kell még megtörni, hogy nálunk is korlátlan uralomra jusson a pénzuralom – olvashatjuk a következtetését. Ebben az interpretációban a történelmi nagybirtok a könyörtelenség világa ellen folytatott küzdelem utolsó bástyájaként jelenik meg, amelynek a ledőlése Asbóth szerint azt eredményezné, hogy „*idegen pénz uralma, idegen uralom*” alakulna ki. A föld olyanok kezére jutna, olvashatjuk a véleményét, akik benne csak „*üzleti objectumot*” látnak, sem a földdel, sem pedig a népével nem törődnek, a birtokaiokon vagy akár az országban sem élnek, „*legfeljebb tisztjeiket és bérliőiket*” küldik ide (Asbóth 1900: 10; 12). A „*nemzetközi pénzuralmi törekvés*” elleni fellépés szükségességét az 1897 februárjában mondott parlamenti beszédében is részletesen kifejtette. Két nagy áramlat küzd Magyarországon – állította: az egyik „*a nemzetközi pénzuralom etablozására való törekvés*”, ez „*igyekszik aláasni és deposszedálni mindazt, a mi Magyarországon és a magyar nemzet testében a történelmi rétegeket képezi*”, a másik pedig az ezzel szembeforduló „*egészséges és hazafias ellenáramlat*” (Asbóth 1898a: 572–573). E felfogás nyilvánvalóan összecseng az agráriusok talán legképzettebb teoretikusának, Bernát Istvánnak a felfogásával: „*A magyar gazdasági politika... 1868 óta öntudatlanul haladt azon az úton, mely a nyugati, majd a magyar plutokrácia megteremtéséhez vezetett... Elérte ezúton a földbirtok mobilizációját... Nem érezte, hogy így szabadságát feláldozza, és fokonyként idegen hatalmak szolgája lesz*” (Bernát 1927: 201).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Nem szabad tehát a nagybirtokot is osztálygyűlöletből és demokratikus jelszavakkal megingatni, inkább a többiek helyzetét kell megszilárdítani, ha valóban a nemzet érdekében álló politikát akarunk folytatni – összegzi a véleményét Asbóth (Asbóth 1900: 13). A tradicionális elitnek, vagyis a nemességnek elsősorban azért kell megőriznie vezető pozícióját, mert történeti gyökerekkel rendelkezik – ezt a magyarázatot már a *Magyar Conservatív Politikában* és az akadémiai székfoglalójában is kiemelte. Elfogadja, jelenti ki, hogy „kidőlt” a magyar ősiség, „a nemzeti genius sajátos alkotása a maga democraticus aristocratiájával” „Elkorhadt, Ki kellett dobni.” Egyáltalán nem baj azonban, folytatja, ha Magyarországon, „ahol úgyis csekély a történelmi érzék”, mégis fennmaradnak olyan birtokviszonyok, amely „emlékeztetik a késő utódot, hogy közel egy ezredéven át oly szentnek tartotta a magyar a haza földjét, hogy az kótya-vetye tárgya nem lehetett” (Asbóth 1900: 23–24). A hagyományhoz való ragaszkodás tartja fenn a nemzetek egyéniségét – fogalmazza meg e kontextusban is régi meggyőződését. És erre tekintettel ezt írja: „kivételkép jövőre is concedálnék hitbizományi védelmet a családi birtoknak ott, de csak ott, a hol kitűnik, hogy tagjaiban... nemzedékről nemzedékre szállt a közérdek szolgálata” (Asbóth 1900: 24).¹²

Jól érzékelhető, hogy ebben a megközelítésben nem kizárólag az iparnak az agráriummal szembeni fontosságáról van szó, hanem arról is, hogy a földet a tradicionális-történelmi csoportoknak kell birtokolniuk. E nézőpontból Asbóth számára a pénzarisztokrácia felemelkedése legalább annyira politikai, mint gazdasági problémaként jelent meg. Ez magyarázza, hogy Tisza Kálmán még dicséretet is kap tőle, amiért újabb hitbizományokat teremtett („ha mindjárt a kelleténél többet is”) (Asbóth 1900: 22). Egészében véve elmondható: minden kritikája ellenére sem kívánta a kapitalizmust más rendszerrel felcserélni, de ragaszkodott konzervatív társadalompolitikai prioritásaihoz. A liberalizmus alapvető, a konzervatívok által is elfogadott jogállami intézményeit feltétlenül meg kívánta őrizni, de a gazdaságba történő beavatkozást indokoltnak látta.¹³ Abban bízott, hogy a régi földbirtokosok támogatásával és a történelmi hitbizományok megőrzésével korlátokat lehet beépíteni a szabad versenyes kapitalizmus működésébe. Ez természetesen nemigen volt összeegyeztethető a kapitalizmus működési mechanizmusával.

¹² A latifundiumok hanyatlásának tendenciáját jó szemmel vette észre Asbóth. Scott M. Eddie kutatásai kimutatták, hogy 1893 és 1935 között markánsan előrehaladt a legnagyobb földbirtokok szétagrozódása: a gazdaságok száma 45%-kal, az arisztokrata nagybirtokok területe pedig 29%-kal csökkent. (Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban*, in: Gyáni – Kövér 2001: 225).

¹³ Asbóth álláspontját Szendrei László – Isaiah Berlin terminológiáját alkalmazva – úgy értékelte, hogy „a pozitív szabadságot gyakorlatilag az állam jótekonny felügyelete alá helyezte, míg az egyén számára elsősorban a negatív szabadság fogalmkörébe tartozó magánszférát jelölte ki”. (Szendrei 2003: 421)

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Az agrárszocialista kihívás

A „pénzuralom” veszélyei mellett Asbóth nagyon is számolt a radikális szocializmusból fakadókkal is. Számára egyértelmű, hogy a „manchesteri iskola”, amely a „pénzemberek osztályuralmát” kívánta megalapozni, „csak a socialismust mozdíthatta elő”. Így lett a szocialista eszmekör „a XIX. század legsajátosabb gyermeke” – állapította meg akadémiai székfoglalójában. Ami addig „egyes rajongók”, Babeuf, Fourier, Proudhon ábrándja volt, az „egyszerre gyakorlati jelentőséget nyer, politikai tényezővé emelkedik”, teszi hozzá, Marxra is utalva, aki tudományos alapokra kívánta fektetni az új tant (Asbóth 1896: 11).

De először idézzük fel, hogy az 1895-ös birtokösszeírás szerint az ország 36 millió kat. holdnyi gazdaságilag használható földjéből az 1000 hold feletti birtokok 12 millió holdat tettek ki, míg 1 és 5 kat. holdas, mintegy 700 ezer kisbirtok csak kétmillió holdat foglalt el. 1 millió 300 ezren nincstelen mezőgazdasági munkások, és fél millióan gazdasági cselédek voltak – a századforduló agrártársadalmában az agrárproletárok részesedése, a bér munka vállalására szoruló törpebirtokosokkal együtt meghaladta a kétharmadot (Kovács 1945: 99). A föld radikális újraosztásának a gondolata tehát ezzel a háttérrel kísértett. Még Rubinek Gyula, az egyik vezető agrárius politikus, az 1920-as földreform kidolgozója is azt állította 1895-ben a „paraszt szocializmus” veszélyéről készített munkájában, hogy a földéhség csillapítása elkerülhetetlen a társadalmi béke biztosítása érdekében, „bármennyire idegenszerűnek is tetszik a dolog” (Rubinek 1895: 31).

Összegzés

Asbóth tudatában volt e problémának, elismerte a szocialista mozgalmak létjogosultságát, és az akadémiai székfoglalójában azt hangsúlyozta, hogy a „művelt Nyugaton” már jó ideje „a halottakhoz dobták a manchesteri iskolát”, felismerve, hogy a szociális forradalmat kizárólag a társadalmi reformok gátolhatják meg (Asbóth 1896: 19). 1897 januárjában tartott parlamenti felszólalásában a keresztény szellemű szociálpolitika mellett érvelt, a sztrájkot is jogos önvédelmi eszköznek nevezve. (Asbóth 1898b: 547–569). A szociális eszme előtérbe kerülése Asbóthnál is összekapcsolódott az „egy nemzetben” gondolkodó konzervativizmus azon meggyőződésével, hogy a tradicionális elitet felelősség terheli a „nép” helyzetéért (Takács 2007: 77).¹⁴ Az agrárszocialisták által követelt földosztásról azonban úgy vélte, hogy ez az orvosság a betegségnél is rosszabb; ő mindenfajta radikális törekvést kockázatosnak tartott (Kiss 2000). A veszélyeket demonstrálandó „A föld”-ben felidézi a neves fran-

¹⁴ Az „egy-nemzet konzervativizmus” („one-nation conservatism”) elve az Asbóth által nagyra tartott és több írásában is hosszan elemzett brit tory államférfi, Benjamin Disraeli nevéhez kapcsolódik (Asbóth 1892; Egedy 2023).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

cia gondolkodó, Hyppolyte Taine sorait a francia forradalom kirobbanásáról. A parasztek először illetudóan léptek be a kastélyokba, azt hangsúlyozva, hogy tudják, az úr mindig jó volt hozzájuk, és csakis a király parancsára akarják megfosztani földjeitől... Aztán az egész ügy a birtokosok agyonverésével végződött. És ugyan ki mondhatja azt, teszi fel a retorikai kérdést Asbóth, hogy nálunk hasonló események elképzelhetetlenek? (Asbóth 1900: 6) *„Íme alig múlt, hogy midőn az előre látni nem tudók előtt váratlanul és megdöbbenően tört ki az agrárszociális mozgalom, melynek fejlődését pedig régóta látta mindenki, a ki ilyeneket látni tud”* – mutat rá.¹⁵ Ez magyarázza Asbóth szerint, hogy az örökbérlet alkalmazásától is félték a birtokosok, attól tartva, hogy a tömegmozgalmak nyomására a bérbe adott földjeiket könnyen végleg elveszíthetik. A terjedő szocialista törekvések ugyanis épp ezt tűzik ki célul – emlékeztet a konzervatív gondolkodó. Asbóth sorai jól tükrözik, hogy ő a „pénzuralommal” és a szocializmus minden válfajával egyaránt szembehelezkedett, „kétfrontos” küzdelmet vállalva.¹⁶

Milyen tanulságot von le mindebből Asbóth? *„Nem az ízekre tört, hanem az erősen tagolt és erős tagokkal bíró társadalom az erős és életképes”* – mutat rá. Emlékeztet, hogy a konzervatív gondolkodástól mélyen idegen a társadalom „egyneműsítése” és az állam és az egyén közötti struktúrák, csoportok kiiktatása. Az atomizált társadalomból ugyanis szerinte *„kivész a társadalmi iniciativa és az ellenállási képesség”* (Asbóth 1900: 17; 21).

Magyarországon sem kell tehát atomokra törni a vidék társadalmát, hogy a demagóg, a bürokrata és az uzsorás marakodjon fölötte. Asbóthnak szilárd meggyőződése volt, hogy Magyarország a legtöbbet Anglia példájából tanulhatja, s az ő olvasatában a brit modell elsősorban azért bizonyulhatott sikeresnek, mert a mély változásokat a pozícióját megőrző földbirtokos nemesség aktív részvételével tudták véghezvinni. A reformoktól semmiképp sem elzárkózó, de a radikális új-jobboldali és szocialista eszméket határozottan elutasító, alapjaiban historizáló-defenzív jellegű konzervativizmusa a „történelmi” elitre kívánta bízni Magyarország sorsának irányítását.

¹⁵ Ismeretes, hogy Magyarországon 1891-ben és azt ezt követő években robbantak ki az erős agrár-szocialista mozgalmak, elsősorban Békés és Csongrád vármegyékben, a „Viharsarokban”, minőségileg új szakaszt jelentve a hazai agrármozgalmak történetében.

¹⁶ A szocialista gondolkodás markáns konzervatív bírálata nyújtja Asbóth kortársa, a brit William Mallock, aki a társadalmi különbségek mesterséges eltörlésének a szándékát természetellenesnek és ezért – a magyar gondolkodóhoz hasonlóan – destruktívnak tekintette. (Nagy 2015)

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Irodalom

- Anka L. (2005): A magyar agráriusok és eszméik. In: *Valóság*, 58(5): 41–66.
- Asbóth J. (1875): *Magyar conservatív politika*, Légrády Testvérek, Budapest; új kiadás: Asbóth J. (2011): *Magyar conservatív politika*, Szendrei László utószavával, Attraktor, Máriabesnyő.
- Asbóth J. (1881): A magyar birtokos osztály hanyatlása. In: *Budapesti Szemle*, 26(54): 409–429.
- Asbóth J. (1892): Disraeli. In: Asbóth, J. (szerk.): *Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez*. Athenaeum, Budapest.
- Asbóth J. (1896): *Korunk uralkodó eszméi*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Asbóth J. (1898a): Agrár-válság és agrár-socialismus. In: Kaas, I. (szerk.): *Asbóth János társadalom-politikai beszédei*. Szent Gellért Nyomda, Budapest.
- Asbóth J. (1898b): A socialis kérdés és a keresztény elvek. In: Kaas, I. (szerk.): *Asbóth János társadalom-politikai beszédei*, Szent Gellért Nyomda, Budapest.
- Asbóth J. (1900): *A föld mint társadalom-politikai és nemzeti kérdés (nagybirtok-majorátus-latifundiu-parcellázás-telepítés)*. Athenaeum, Budapest.
- Asbóth J. (1990): Álmodó. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Ballabás D. (2020): A magyar főnemesség földbirtokviszonyai a dualizmus korában. Szakirodalmi áttekintés és az 1911. évi gazdacímár adatai. In: Pap J. – Ballabás D. (szerk.): *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon*, Parlamentarizmustörténeti tanulmányok, EKE Líceum Kiadó, Eger.
- Berecz Á. (2022): Új állami telepítések a Bánságban és Erdélyben (1894–1914). In: *Múltunk*, 67(3): 4–40. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.3.1>
- Bernát I. (1927): *Tanulmányok az agrárpolitika és a magyar agrármozgalom köréből*, Budapest, Pátria.
- Deane, Ph. (1984): *A közgazdasági gondolatok fejlődése*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Egedy G. (2014): *Konzervatív politika és gondolkodás az Egyesült Államokban*. Századvég, Budapest.
- Egedy G. (2021): A *Magyar conservatív politika* kísérlete a konzervativizmus legitimálására. In: *Kommentár*, 16(1): 132–139.
- Egedy G. (2022): Asbóth János programja. In: *Kommentár*, 17(1): 136–145.
- Egedy G. (2023): Asbóth Disraeliről és Anglia nagyságának a titkáról. In: *Magyar Szemle*, 32(1–2): 8–17.
- Erdei F. (1976): A magyar társadalom a két háború között. In: *Valóság*, 19(4): 22–53.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Gerő A. (1993): *Magyar polgárosodás*. Atlantisz, Budapest.
- Gerschenkron, A. (1984): *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Grampp, D. W. (1960): *The Manchester School of Economics*. Stanford University Press, Stanford.
- Gyáni G. (2001): Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Gyáni G. – Kövér Gy. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Horánszky L. (1994): *Tisza István és kora*, I–II. Tellér Kiadó, Budapest.
- Karádi V. (1997): *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció: Tanulmányok*. Cserépfalvi, Budapest.
- Kiss L. (2000): Népi kultúra és forradalmiság. A századforduló agrárszocialista mozgalmának sajátosságairól. In: *Szociológiai Figyelő*, 2/4(1–2): 53–66.
- Kovács I. (1945): *Magyar feudalizmus – magyar parasztság*. Cserépfalvi, Budapest.
- Kövé Gy. (2001): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni G. – Kövé Gy. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Láng P. (2000): *Az agrárizmus és viszonya az iparfejlődéshez, a véderőhöz (Gazdaság- és hadtörténeti adalékok a dualizmus korához)*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest.
- Nagy L. (2015): William Mallock és a konzervatív reflexió. In: Balogh L. L. – Nagy L. (szerk.): *Konzervatív reflexiók. Reflexiók a konzervativizmusra*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Pap J. (2003): Passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza? In: *Aetas*, 18(3–4.): 119–136.
- Peres Zs. (2014): *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. ID Research Kft: Publikon, Pécs.
- Péter L. (1993): Az arisztokrácia, a dzsentrí és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon. In: Kontler L. (szerk.): *Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában*. Atlantisz, Budapest.
- Rubinek Gy. (1895): *Parasztszocializmus*. Pátria, Budapest.
- Rubinstein, W. D. (1998): *Britain's Century. A Political and Social History 1815–1905*. (Arnold History of Britain), Bloomsbury Publishing, London.
- Szabó A. F. (1987): A dualizmus kori nemzeti célú telepítések Magyarországon. In: *Agrártörténeti Szemle*, 29(3): 292–316.
- Szabó M. (2003): *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Új Mandátum, Budapest.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Szendrei L. (2003): Asbóth János szabadságértelmezése. In: Könyv és Könyvtár, 25: 415–424.
- Takács J. (2007): *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Varga J. (1971): *A jobbágyszabadítás kívívása 1848-ban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

NÉZŐPONT

Globális egyetemi rangsorok

Lehetőségek és kihívások

SZERLETICS ANTAL¹

ABSZTRAKT

A tanulmány célja, hogy rendszerezett módon áttekintse a globális egyetemi rangsorokkal szemben megfogalmazott kritikákat. A kritikai álláspontok megértéséhez elengedhetetlen a legfontosabb rangsorok metodológiájának vázlatos bemutatása, melyet a felsőoktatási intézmények oktatási tevékenységének, kutatási teljesítményének és intézményi reputációjának mérésével, az adatgyűjtés folyamatával és az eredmények megjelenítésével kapcsolatos kihívások ismertetése követ. A tanulmány utolsó része az egyetemi rangsorok jövőjét illetően két lehetséges irányt vázol. Egyrészt felveti és a kritikák fényében értékeli a rangsorok 'megjavításának' lehetőségét, másrészt megvizsgálja az utóbbi időben egyre jobban előtérbe kerülő, radikálisabb megoldást, ami a felsőoktatási intézmények rangsorolásának feladását javasolja.

KULCSSZAVAK: globális egyetemi rangsorok, rangsorolás, felsőoktatás, minőség, teljesítménymérés

ABSTRACT

Global University Rankings. Challenges and Prospects

The aim of this study is to provide a systematic review of the various criticisms concerning global university rankings. To understand these criticisms, it seems essential to outline the methodology of different global rankings. Subsequently, the paper proceeds by discussing the challenges related to measuring the teaching activity, research performance and institutional reputation of HEIs, including the problems of data collection and presentation of results. The final part of the paper outlines two possible directions for the future of university rankings. It discusses the possibility of 'fixing' the rankings and it also examines the more radical, but increasingly widespread solution, i.e. the possibility of abandoning the ranking of HEIs altogether.

KEYWORDS: global university rankings, rankings, higher education, excellence, performance measurement

¹ Egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar; Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar; e-mail: szerletics.antal@kre.hu.

NÉZŐPONT

Bevezetés

Az egyetemi rangsorok az utóbbi időben megkerülhetetlen tényezőkké váltak a felsőoktatásban. A rangsorok nem csak a továbbtanulás előtt állók preferenciáira vannak hatással, de befolyásolják a felsőoktatási szakpolitika alakulását és az egyetemi vezetők, oktatók és kutatók döntéseit is. Ellen Hazelkorn (2015: 26) az egyetemi rangsorok kialakulásának három fázisát különbözteti meg. Az első fázis a rangsorok fejlődésének 'szubnacionális' szakasza, aminek kezdetét James McKeen Cattell pszichológia professzor 'American Men of Science' című kiadványának 1906-os megjelenéséhez szokás kapcsolni. Ez lényegében egy névjegyzék, ami megközelítőleg négyezer, elsősorban természettudományokkal foglalkozó amerikai tudós életrajzi adatait tartalmazza (Cattell 1906). Az 1910-es, második kiadás végén található tanulmány (Cattell 1910: 559) az amerikai felsőoktatási intézményeket az ezer legkiemelkedőbbnek tekintett tudós munkahelye szerint állítja sorrendbe. Az egyetemi rangsorok kialakulásának második fázisa, vagyis a nemzeti rangsorok megjelenése a 20. század második felére tehető. Jelentős mérföldkő volt ezen belül a U.S. News and World Report rangsorának 1983-as megjelenése, ami több mint 1850 egyetem és főiskola adatait tartalmazza és mára a legjelentősebb amerikai felsőoktatási rangsorrá nőtte ki magát (U.S. News and World Report 2023). A harmadik fázis, a globális egyetemi rangsorok kialakulása a globalizálódó felsőoktatás szükségszerű következményeként fogható fel (Hazelkorn 2015: 2). Ez a szakasz az ARWU (Academy Ranking of World Universities) rangsor megjelenésével vette kezdetét 2003-ban, amit 2004-ben a THE-QS (Times Higher Education – Quacquarelli Symonds) rangsor követett. Az utóbbi rangsort készítő két cég együttműködése 2009-ben megszűnt, 2010-től kezdve a Times Higher Education és a Quacquarelli Symonds külön teszi közzé rangsorait. Jelenleg az ARWU, a QS-WUR (Quacquarelli Symonds – World University Rankings) és a THE-WUR (Times Higher Education – World University Rankings) a három legjelentősebb globális rangsor, amelyek mellé negyedikként egyes források a U.S. News Best Global Universities rangsort (Statement on Global University Rankings 2023), más források a CWTS Leiden rangsort (Olcaý – Bulu 2016) társítják.

Tanulmányom a legújabb, vagyis a fejlődés harmadik fázisában létrejövő globális egyetemi rangsorokkal szemben megfogalmazott, nemzetközi szakirodalomban megjelenő kritikák áttekintésére vállalkozik. A különböző kritikai álláspontok megértéséhez és értékeléséhez elengedhetetlen a rangsorok által alkalmazott módszertanok áttekintése. Ennek megfelelően a tanulmány első része röviden ismerteti a három legjelentősebbnek tartott globális rangsor metodológiáját. Ezt követően rátér a rangsorokkal szemben megfogalmazott kritikák vizsgálatára, az utolsó rész pedig vázolja a lehetséges irányokat az egyetemi rangsorok jövőbeni fejlődésével kapcsolatban.

NÉZŐPONT

A fontosabb globális rangsorok áttekintése

AZ ARWU RANGSOR

Az ARWU a globális rangsorok közül elsőként, 2003-ban jelent meg, a Shanghai Jiao Tong Egyetem gondozásában (Shanghai Ranking 2023a). Az ARWU létrehozása mögött eredetileg az a szándék állt, hogy a segítségével felmérjék a legjobb kínai egyetemek és a világhírű nyugati egyetemek közötti távolságot, minőségi szttenderdeket ill. elérendő célokat tűzve a kínai egyetemek és a kormányzati oktatáspolitiká elé (Hazelkorn 2015: 7). Az ARWU metodológiája létrehozása óta gyakorlatilag változatlan (Hazelkorn 2015: 60), amit az 1. sz. táblázat foglal össze.

1. táblázat. Az ARWU metodológiája

Kritériumok	Indikátor	Súly
Oktatás minősége	Nobel-díjas és Fields-érmes végzettek	10%
Oktatói kar minősége	Nobel-díjas és Fields-érmes oktatók	20%
	Nagy idézettségű kutatók	20%
Kutatási eredmény	A Nature-ben és Science-ben publikált tanulmányok	20%
	A Science Citation Index-Expanded és a Social Science Citation Index által indexált tanulmányok száma	20%
Egy főre jutó teljesítmény	Az intézmény egy főre jutó akadémiai teljesítménye	10%

Forrás: Saját szerkesztés Shanghai Ranking (2023b) alapján

Az ARWU a Nobel-díjak és a Fields-érmek szempontjából az egyetemen végzettnek azt tekinti, aki alapvégzettségét, mesterdiplomáját vagy doktori fokozatát az adott egyetemen szerzi meg. A Nobel-díjas és Fields-érmes oktatók tekintetében az az egyetem számít, ahol a díj odaítélésekor a díjazott személy dolgozott. Mindkét indikátor súlya időarányosan csökken: a díjazott hallgatók tekintetében az utolsó figyelembe vehető időszak 1921 és 1930, míg oktatók tekintetében 1931 és 1940 között van (Shanghai Ranking 2023b). A nagy idézettségű kutatók listája és a kutatási teljesítményre vonatkozó publikációs adatok a Clarivate által üzemeltetett Web of Science (WoS) adatbázisból származnak. Az ARWU reputációs felméréseket nem használ és intézményi adatszolgáltatásra sem épít. A rangsor készítői az egy főre jutó akadémiai teljesítmény kiszámításához szükséges létszámadatokat nem az egyetemektől, hanem különböző állami szervektől és hivataloktól (pl. oktatási minisztérium, statisztikai hivatal, rektori konferencia) szerzik be (Shanghai Ranking 2023b).

NÉZŐPONT

A QS-WUR RANGSOR

A QS-WUR rangsort a Nunzio Quacquarelli által alapított és vezetett brit cég adja ki éves rendszerességgel. A készítők az egyetemi kiválóság mérésére korábban hat, a legújabb, 2024-es rangsor összeállításakor már kilenc indikátort vettek figyelembe (O'Callaghan é. n.). A korábbi és a jelenleg használt indikátorokat és azok súlyozását az 2. sz. táblázat tartalmazza.

2. táblázat. A QS-WUR metodológiája

Indikátor	Súlyozás 2024-től	Súlyozás 2024 előtt
Akadémiai reputáció	30%	40%
Munkáltatói reputáció	15%	10%
Oktató-hallgató arány	10%	20%
Oktatói idézettség	20%	20%
Nemzetközi oktatók aránya	5%	5%
Nemzetközi hallgatók aránya	5%	5%
Nemzetközi kutatási hálózat	5%	-
Foglalkoztatási eredmények	5%	-
Fenntarthatóság	5%	-

Forrás: Saját szerkesztés O'Callaghan (é. n.) alapján

A cég honlapján található adatok szerint az akadémiai és munkáltatói reputáció mérésekor több mint 240 000 egyetemi oktató és munkáltató véleményét veszik figyelembe (O'Callaghan é. n.). Az oktató-hallgató arány egy viszonylag egyszerű mérőszám, ami az egy hallgatóra jutó oktatók számát mutatja, vagyis a teljes munkaidő egyenértéken vett oktatói létszámot a teljes munkaidő egyenértéken vett hallgatói létszámmal elosztva lehet megkapni (QS Quacquarelli Symonds é.n.c). Ez az indikátor az oktatás minőségét hivatott mérni, abból a feltételezésből kiindulva, hogy több oktató esetén több idő jut a tanításra, az órák előkészítésére, a tananyagfejlesztésre, a vizsgáztatásra vagy a hallgatókkal való személyes konzultációra. Az oktatói idézettségre vonatkozó indikátor a kutatási teljesítmény elsődleges mérőszáma, ami úgy áll elő, hogy az adott intézmény oktatói által egy meghatározott öt éves időszakban (a 2024-es rangsor esetén a 2017 és 2021 közötti időszakban) publikált tanulmányokra egy meghatározott hat éves időszakban (a 2024-es rangsor esetén a 2017 és 2022 közötti időszakban) érkezett hivatkozások számát elosztják az egyetem oktatóinak számával (QS Quacquarelli Symonds é. n. d). A publikációs és hivatkozási adatok a Scopus adatbázisból származnak, a tudományterületenként eltérő publikációs és hivatkozási szokások miatt a QS rangsor 'normalizálja' az oktatói idézettségre

NÉZŐPONT

vonatkozó eredményeket, ezzel próbálva elkerülni, hogy indokolatlanul kedvezzen pl. az élet- vagy természettudományokra fókuszáló intézményeknek (QS Quacquarelli Symonds *é. n. b.*).

A THE-WUR RANGSOR

A THE-WUR rangsort a brit Times Higher Education magazin kiadója állítja össze. A 2024-es rangsor a THE-WUR esetén is jelentős változásokat hozott a metodológia terén: a korábbi 13 helyett jelenleg 18 teljesítményindikátort használnak, öt pillérbe sorolva azokat (THE World University Rankings 2023).

3. táblázat. A THE-WUR metodológiája

Pillér	Indikátor	Súly
Oktatás (a tanulási környezet)	Oktatási reputáció	15%
	Akadémiai személyzet és hallgatók aránya	4.5%
	Doktori és bachelor fokozatok aránya	2%
	A doktori fokozattal rendelkező és a teljes akadémiai személyzet aránya	5.5%
	Intézményi bevétel	2.5%
Kutatási környezet (mérték, bevétel és reputáció)	Kutatási reputáció	18%
	Kutatási bevétel	5.5%
	Kutatási termelékenység	5.5%
Kutatási minőség	Idézettségi hatás	15%
	Kutatási erő	5%
	Kutatási kiválóság	5%
	Kutatási befolyás	5%
Nemzetközi jelleg (oktatók, hallgatók és kutatás)	Nemzetközi hallgatók	2.5%
	Nemzetközi személyzet	2.5%
	Nemzetközi társszerzőség	2.5%
	Külföldi tanulmányok	0%
Ipar (tudástranszfer)	Iparági bevétel	2%
	Szabadalmak	2%

Forrás: Saját szerkesztés THE World University Rankings (2023: 14) alapján

NÉZŐPONT

Az oktatási és kutatási pilléreken belül a legnagyobb súly a reputációs felmérésnek jut, amit az Elsevier által véletlenszerűen kiválasztott egyetemi dolgozóknak küldenek meg évente, azzal, hogy jelöljék meg az általuk legjobbnak vélt 15 intézményt, mind az oktatás, mind a kutatás területén. A reputációs indikátorok az így kapott szavazatok száma alapján, régiók és tudományterületek szerinti arányosítást követően, az előző évi felmérések eredményével kombinálva állnak elő (THE World University Rankings 2023: 10). A THE rangsor szerint a doktori fokozattal rendelkező és nem rendelkező oktatók aránya az oktatás, illetve a tanulási környezet színvonalát hivatott mérni. Ez természetesen vitatható, ahogy az intézményi bevétel sem csak az oktatás minőségére, hanem más egyetemi tevékenységekre is hatással van. A kutatási termelékenységre vonatkozó indikátor az egyetem oktatói és kutatói által, Scopus-indexált folyóiratokban megjelentetett cikkek számán alapszik; lényegében azt mutatja, hogy az egyetem dolgozói milyen mértékben képesek minőségi, lektorált folyóiratokban tanulmányokat megjelentetni (THE World University Rankings 2023: 11). Az idézettség a QS rangsor metodológiájához hasonlóan került értékelésre: a THE is a Scopus által indexált folyóiratokban megjelentetett cikkekre kapott hivatkozások számát veszi alapul, a figyelembe vett cikkek körét egy ötéves (a 2024-es rangsor esetében a 2018–2022 közötti időszak), míg a hivatkozások körét egy hatéves időkeret (a 2024-es rangsor esetében a 2018–2023 közötti időszak) jelöli ki (THE World University Rankings 2023: 4). A külföldi tanulmányokra vonatkozó indikátort az egyetemről kiutazó diákok létszámát a teljes hallgatói létszámmal elosztva lehet megkapni, de ezt az indikátort a 2024-es rangsor készítésekor még nem vették figyelembe.

A rangsorolás korlátai

A globális egyetemi rangsorokkal szemben megfogalmazott kritikák egy része a rangsorok kialakulásának politikai és társadalmi meghatározottságára hívja fel a figyelmet (Badat 2010: 3–4; Pusser – Marginson 2013: 562–563). Egyes nézetek szerint a globalizálódó felsőoktatás egyre inkább a neoliberális ideológia piaci logikáját tükrözi, amennyiben az egyetemek társadalmi funkciója szinte kizárólag azok gazdasági fejlődésben betöltött szerepére korlátozódik és az uralkodó közfelfogás a felsőoktatásra nem kedvező társadalmi hatásai miatt fontos 'közjósággként', hanem profitorientált üzleti vállalkozásként tekint (Badat 2010: 4; Berdahl 2008: 47–48). Az egymással versengő egyetemi 'vállalatokból' álló oktatási piacon szükségessé válik a résztvevő intézmények teljesítményének mérése (Badat 2010: 14). Ennek egyik következménye az egyetemi rangsorok megjelenése, ami ugyanakkor vissza is hat a versenyre, például azáltal, hogy a rangsorokon jól teljesítő intézmények vonzóbbak lesznek a tehetséges diákok számára, vagy éppen többletforrások válnak elérhetővé az ilyen intézmények számára (Badat 2010: 13). A rangsorok ráadásul nem csak mé-

NÉZŐPONT

rik, hanem meg is teremtik vizsgálatuk tárgyát (Badat 2010: 10). A kritikusok szerint a rangsorok készítőinek van egy jól meghatározott, a 'neoliberális korszellemnek' megfelelő elképzelése arról, hogy milyen egy 'világszínvonalú' egyetem és a rangsorolás metodológiáját ehhez az elképzeléshez igazítják. Az egyetemek, hogy minél előkelőbb helyen végezzenek, ehhez a normatív elváráshoz igazítják viselkedésüket, és egyre közelebb kerülnek a rangsor által előre vetített, 'ideális' egyetempéchéz. Azonban ez a kép szükségszerűen egydimenziós és nem képes a nagymértékű heterogenitást mutató egyetemfelfogások minden aspektusát megjeleníteni (Érdi 2020: 133). Az egyetemek sokféle társadalmi céllal és funkcióval, és részben ennek okán eltérő mérettel, struktúrával, tanmenettel, oktatási és kutatási fókusszal rendelkező intézmények, amelyeknek a tudástermelés és disszemináció mellett más fontos feladatai is vannak (közösségi és regionális szerepvállalás, nemzetköziesítés stb.) (Badat 2010: 2–3). Az intézményi heterogenitás miatt az egyetemek összevetésekor mintha almát kellene körtével összehasonlítani, és szinte elképzelhetetlen, hogy egy rangsor összeállítója képes legyen minden 'releváns' szempontot figyelembe venni a különböző intézmények rangsorba állításakor (Érdi 2020: 133–136).

Az említett 'releváns' szempontok meghatározása szintén kérdéseket vet fel. Az egyetemi rangsorok kialakítása nagyjából azonos logika mentén történik. A rangsort létrehozó szervezet vagy személy elsőként a minőség tágabb dimenzióit (pl. kutatás, oktatás, nemzetközi jelleg stb.) jelöli ki, majd az egyes dimenziókon belül meghatározza az adott dimenzió mérésére hivatott indikátorokat (pl. hallgató-oktató arány, hivatkozások, reputáció stb.) és az egyes indikátorokhoz tartozó súlyokat (Bekhradnia 2016: 5). Egyes szerzők ezen eljárás, különösen az indikátorok kiválasztásának és súlyozásának önkényes jellegére hívják fel a figyelmet és azt állítják, hogy semmilyen 'objektív' vagy 'tudományos' alapja nincs az indikátorok kiválasztásának, azok alapvetően a rangsort készítő szubjektív preferenciáit tükrözik (Badat 2010: 15; Bekhradnia 2016: 17–18; Hazelkorn 2015: 53, 59; McKenna 2020). Bizonyos mértékig kivételt képez ebben a tekintetben a U-Multirank rendszer, amelyben a felhasználók saját rangsorokat alakíthatnak ki preferenciáik és prioritásaik szerint: a felhasználó vezérelt (*user-driven*) megközelítés lényege, hogy a preferált intézményi jelleg, dimenziók és az indikátorok megválasztásával személyre szabott rangsorok állíthatók össze a U-Multirank internetes felületén (van Vught – Ziegele 2013: 275). A fix indikátorokkal és súlyokkal operáló rangsorok azonban nehezen menthetők fel az önkényesség vádjá alól; bármennyire is érvényesüljön a transzparencia követelménye a metodológia kialakítása során, a rangsorok jellegüknél fogva szubjektív értékítéletet tükröznek az indikátorok és súlyok megválasztásával kapcsolatban (Érdi 2020: 136). Többen ehhez azt is hozzátesszük, hogy az indikátorok megválasztásának látszólagos önkényessége ellenére a legtöbb egyetemi rangsor hasonló irányokba 'torzít', amit a rangsorok globális politikai és gazdasági erőviszonyok általi meghatározottságával magyaráznak (Badat 2010: 8; Rauhvargers 2011: 14–15, 64–65; Altbach 2013: 84). Ilyen torzító tendenciákkal találkozunk például a kutatási teljesít-

NÉZŐPONT

mény mérése során, amiről bővebben a 3.2. részben lesz szó. A globális rangsorokkal szembeni talán legsúlyosabb ellenvetés, hogy a kutatást aránytalanul előtérbe helyezik más egyetemi tevékenységekkel szemben (Badat 2010: 7-8; Hazelkorn 2015: 55; van Vught – Ziegele 2013: 258). Annak ellenére, hogy a rangsorok metodológiájában több indikátor az oktatás színvonalának mérésére hivatott, meggyőzően lehet érvelni amellett, hogy valójában ezek az indikátorok is inkább kutatási teljesítményt mérnek (Bekhradnia 2016: 10–12). Ez részben az oktatási minőség mérhetőségével kapcsolatos nehézségekkel magyarázható.

Az oktatási tevékenység mérése

Az oktatás minőségét, különösen nemzetközi szinten, 'hírhedten' nehéz mérni (Gadd 2021: 4). Az olyan mutatók, mint például a tanár-diák arány, a Nobel-díjas oktatók vagy végzettek száma, illetve az oktatási tevékenység reputációja legfeljebb csak közvetett kapcsolatban állnak az adott egyetem oktatási tevékenységének színvonalával. Hiába kedvező például a tanár-diák arány egy egyetemen, ha a tanárok tevékenysége inkább kutatásra irányul; elképzelhető, hogy az oktatók magas száma inkább az adott intézmény intenzív kutatási tevékenységével áll kapcsolatban (Bekhradnia 2016: 11). A Nobel-díjas oktatók száma egy egyetemen szintén inkább az intézmény kutatási kiválóságát mutatja (Bekhradnia 2016: 11). Az oktatási reputációra vonatkozó felmérések eredményei kapcsolatot mutatnak a kutatási reputációval, amiből azt a következtetést lehet levonni, hogy ezek a felmérések sokkal inkább egy (főleg kutatási kiválóságon alapuló) 'brandet', mint tényleges oktatási minőséget mérnek (Gadd 2021; Hazelkorn 2015: 83). Egy másik egyetem oktatója általában nem lát rá a rangsorolt egyetemen folyó oktatási tevékenységre, így véleményét szükségszerűen a vizsgált egyetem presztízse, történeti múltja és kutatási teljesítménye fogja meghatározni (Bekhradnia 2016: 10).

Természetesen vannak más, az oktatás minőségére vonatkozó indikátorok is. Ezek egyik csoportja a 'beérkező' diákok tudását és képességeit veszi alapul, például a felvételi pontszámok alapján. Habár egyértelmű korreláció figyelhető meg a magasabb felvételi pontszámok és a felvett hallgatók akadémiai és szakmai eredményei között (például alacsonyabb lemorzsolódás, a mester és doktori képzésbe való nagyobb arányú felvétel, magasabb várható jövedelem), egyáltalán nem biztos, hogy ezeket a sikereket az oktatás kiemelkedő minősége eredményezi. Jó képességű és társadalmi helyzetű diákból nem nehéz jól teljesítő egyetemistát 'faragni' – sokkal többet elárul egy felsőoktatási intézmény oktatásának színvonaláról az, ha rosszabb előképzettségű vagy háttérű felvettekből tud sikeres végzősöket képezni (Hazelkorn 2015: 63, 66). Az oktatás minőségére vonatkozó indikátorok másik csoportja szintén az oktatási folyamat bemeneti oldalára, de nem a diákokra, hanem az oktatókra fókuszál. Az előző bekezdésben említett tanár-diák arány mellett ilyen indikátor le-

NÉZŐPONT

het a tanári karon belül PhD fokozattal rendelkezők aránya (abból a feltételezésből kiindulva, hogy az oktatók által végzett kutatási tevékenység hozzájárul az oktatás magasabb színvonalához) vagy az oktatók fizetése is (feltételezve, hogy piaci viszonyok mellett a magasabb bérek jobb és felkészültebb oktatókat jelentenek) (Hazelkorn 2015: 67). Egyes nemzeti rangsorok az oktatás színvonalát az oktatásra fordított anyagi erőforrások mértékével kapcsolják össze, indikátorként használva például az adott egyetem költségvetésének vagy könyvtári állományának méretét (Hazelkorn 2015: 69). Szintén a tanulási környezet és élmény mérésére szolgálhatnak a tanulók körében végzett elégedettségi felmérések, amelyeket azonban több forrás szerint is érdemes fenntartásokkal kezelni, többek között azért, mert a hallgatók oktatással való elégedettsége szubjektív módon összekapcsolódik például a hallgatók személyes céljaival, motivációjával, tanulási stratégiáival és képességeivel (Hazelkorn 2015: 71; League of European Research Universities 2021: 1; Dechsling et al. 2021: 363–364).

Az oktatási folyamat kimeneti oldalán a végzési arány (*graduation rate*) szolgálhat az oktatási tevékenység indikátoraként (Hazelkorn 2015: 74). Az oktatás minősége nyilvánvalóan hatással van a végzési és lemorzsolódási adatokra, azonban más tényezők is befolyásolhatják ezeket. A hátrányos helyzetű, rosszabb anyagi háttérrel rendelkező, vagy idősebb hallgatók körében nagyobb a lemorzsolódás mértéke, így a végzési arány indikátorként való használata negatívan érinti a kevésbé 'szelektív' egyetemeket, amelyek több ilyen hallgató oktatására vállalkoznak. Végül, de nem utolsósorban, a végzetek foglalkoztathatósága, például a végzést követő álláskeresés időtartama vagy a frissen végzetek fizetésének mértéke szintén kapcsolatba hozható az oktatás színvonalával. Itt is fontos azonban kiemelni, hogy sok más tényező is befolyásolhatja ezeket az adatokat, például az általános gazdasági helyzet vagy a végzettségnek nem megfelelő munkakörben való elhelyezkedés (Hazelkorn 2015: 76).

A kutatási teljesítmény mérése

Az egyetemek kutatási teljesítménye látszólag könnyebben mérhető, mint az oktatás minősége. A publikációs és hivatkozási adatok jó kiindulópontul szolgálhatnak, azonban ezek esetében is megfigyelhetők olyan 'aszimmetriák', amelyek torzíthatják a rangsorok eredményeit.

(1) A publikációs és hivatkozási számokban a STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) tudományok és az orvostudomány dominanciája figyelhető meg, ami részben a különböző tudományterületek eltérő publikációs és hivatkozási szokásaival magyarázható. Ez hátrányosan érintheti például az olyan felsőoktatási intézmények rangsorolását, amelyek fő profilját a társadalomtudományok vagy a bölcsészettudományok képezik. A problémát kiküszöbölendő, a legtöbb

NÉZŐPONT

rangsor, így 2015-től kezdve a QS-WUR rangsor is, igyekszik ‘normalizálni’, vagyis a különböző tudományterületek publikációs szokásai szerint arányosítani a publikációs és hivatkozási számokat (QS Quacquarelli Symonds *é.n.b.*).

(2) Szintén a publikációs és hivatkozási számok tekintetében a globális rangsorok rendszerint az angol nyelvterületen található egyetemeknek kedveznek. A nem angol nyelven publikált munkákra egyrészt kevesebb hivatkozás történik, másrészt a rangsorok számára adatokat szolgáltató publikációs és citációs adatbázisok, mint a WoS vagy a Scopus, elsősorban angol nyelvű folyóiratokat vesznek figyelembe (Rauhvargers 2011: 65; Altbach 2013: 3; Hazelkorn 2015: 53; 79). A WoS például 2012-ben a latin-amerikai lektorált folyóiratoknak csak négy százalékát tartalmazta (Hazelkorn 2015: 79).

(3) Az angol nyelvű források mellett a rangsorok a lektorált folyóiratokban megjelenő közleményeket helyezik előtérbe a könyvekkel, konferenciaközleményekkel, szakpolitikai jelentésekkel szemben. Ez részben összekapcsolódik az (1) bekezdésben már említett tudományterületek szerinti torzítással, amennyiben a társadalomtudományok és bölcsészettudományok terén sokkal inkább bevett a monografikus publikációs forma (Hazelkorn 2015: 78; Badat 2010: 8).

A publikációs és hivatkozási adatok mellett más indikátorok is szolgálhatnak a kutatási tevékenység mérésére. Az ARWU, ahogy láttuk, jelentős súlyt tulajdonít a Nobel- és Fields-díjasok számának egy adott intézmény oktatói ill. végzett diákjai között. Ez a gyakorlat több szempontból is problémásnak látszik. Nem egyértelmű például, hogy ez az indikátor pontosan minek a mérésére hivatott. Az ARWU metológája a Nobel-díjas és Fields-érmes oktatók számát az oktatói kar minőségével kapcsolja össze (Shanghai Ranking 2023b), holott ezek az elismerések sokkal inkább az alkalmazottak kutatói, mint oktatói kvalitásait mutatja. Azonban az sem biztos, hogy az díjakkal rendelkező oktatók száma megbízhatóan mutatja egy intézmény kutatási teljesítményét. Ennek egyik oka az, hogy a két díj csak a fizika, kémia, orvostudomány, közgazdaságtan és matematika területén elért eredményeket és csak a kutatási tevékenység egy kis, legfelső szeletét reprezentálja (Downing et al. 2021: 52–53; Fauzi et al.: 2020: 91). Meho (2020) arra tesz kísérletet, hogy száz olyan nagy presztízsű nemzetközi tudományos díjat azonosítson, amelyeket figyelembe véve a globális rangsorok pontosabb képet adhatnak az egyetemek kutatási teljesítményéről. Szintén felvethető, hogy a Nobel-díjak és Fields-érmek indikátorként való használata a régebbi intézményeknek kedvez: jöllehet az ARWU időarányosan diszkontálja a díjakhoz társított értékeket, a régebbi egyetemek nagyobb eséllyel tudnak díjazott végzeteket vagy alkalmazottakat felmutatni, mint az újabbak (Shanghai Ranking 2023b). Szintén problémát jelenthet, hogy a Nobel-díj odaítélésére rendszerint csak a kutatás lezárultát követően évekkel később kerül sor, vagyis egyáltalán nem biztos, hogy a kutató a kutatást abban az intézményben végezte, ahol a díj odaítélésekor dolgozik (Fauzi et al. 2020: 91). Ez lehetőséget ad a gazdagabb intézményeknek arra, hogy Nobel-díj várományos kutatókat csábítsanak magukhoz,

NÉZŐPONT

ezáltal javítva a rangsorban betöltött helyükön (Hazelkorn 2015: 82; Downing et al. 2021: 53). Hasonló 'ügyeskedésre' van lehetőség a magas idézettséggel rendelkező kutatók esetében is. Kehm (2020: 94) példája szerint két szaúd-arábiai egyetem jelentősen tudott javítani az ARWU rangsoron belüli helyezésén azzal, hogy évi 70 000 dollárért cserébe magas idézettségű, zömében nyugati kutatókat vett rá arra, hogy publikációikban a szaúdi egyetemekhez való affiliációjukat tüntessék fel.

A reputáció mérése

A reputációs felmérések egyaránt irányulhatnak az egyetemek oktatási és kutatási színvonalának mérésére. Ahogy azt már a 3.1. részben említettem, az oktatásra vonatkozó reputációs felmérésekkel szemben felvethető, hogy azok sokkal inkább egy kutatási kiválóságon alapuló 'brandet', mint tényleges oktatási minőséget mérnek. Általánosabb ellenvetésként fogalmazható meg, hogy az intézményi hírnév alapján kialakított vélemények gyakran nem tükrözik a valóságot (Gadd 2021: 4). Egy intézmény hírneve részben előítéleteken és általánosításokon alapszik, amelyeket nagyban befolyásol például az adott egyetem kora, tradíciói, korábbi oktatási és kutatási teljesítménye, médiában való megjelenése (Érdi 2020: 137). A reputációs felmérések esetében erős holdudvarhatás (*halo effect*) figyelhető meg: az egyetemmel kapcsolatos, gyakran felületes vagy adott kontextusban irreleváns előismeretek befolyásolják az intézményről alkotott többi értékítéletet is (Hazelkorn 2015: 83; Érdi 2020: 136). Hazelkorn (2015: 83), Marginson és van der Wende (2007) nyomán a Princetoni Egyetem jogi karát hozza fel példaként, amely egy amerikai hallgatók körében készített reputációs felmérésen a tíz legjobb jogi kar között végzett, annak ellenére, hogy valójában nem is létezik – a megkérdezett egyetemisták a Princetoni Egyetemmel kapcsolatos szubjektív előítéletüket vetítették ki annak nem létező jogi karára. Érdi (2020: 136–137) hasonló példát említ a Pennsylvániai Állami Egyetemmel kapcsolatban. Amellett, hogy a reputációs felmérések általában a nagy múltú egyetemeknek kedveznek, regionális hangsúlyeltolódások is megfigyelhetők egyes rangsoroknál (Fauzi et al. 2020: 91; Bekhradnia 2016: 15; Hazelkorn 2015: 84). A korábbi THE-QS rangsor reputációs felmérésében például a megkérdezett egyetemi oktatók között az angolszász nyelvterületen dolgozók túlsúlya volt jellemző. A THE módosított a metodológiáján és jelenleg igyekszik régiók szerint arányosítani a megkérdezettek körét (THE World University Rankings 2023: 5; Hazelkorn 2015: 84). A QS rangsor esetében nincs erre irányuló törekvés, pedig annak középpontjában, a cég saját bevallása szerint is, az egyetemi dolgozók ill. munkaadók körében készített reputációs felmérések állnak (Bekhradnia 2016: 15). Ennél a rangsornál a felsőoktatási intézmények részben maguk adják meg azoknak az oktatóknak és munkáltatóknak a listáját, akiket megkérdezni javasolnak a reputációs felmérések során (QS Quacquarelli Symonds é. n. a). Szintén aggályos lehet a válaszadók alacsony száma

NÉZŐPONT

(Bekhradnia 2016: 16), a felmérések befolyásolására irányuló 'ügyeskedések' lehetősége, illetve az, hogy a reputációs felmérések 'önbeteljesítő' jellegűek: egy egyetem hírnevéhez sokat hozzátesz a rangsorokban elfoglalt helye, amelyet azonban részben éppen a hírnév határoz meg (Kehm 2020: 95; Hazelkorn 2015: 82; Challenge Success White Paper 2018: 7). Amerikai egyetemi rangsorokkal kapcsolatban említik például azt a problémás gyakorlatot, hogy a felmérésben részt vevő egyetemi vezetők 'koordinálják' a dolgozói szavazatokat és szisztematikusan lepontozzák (lepontoztatják) a konkurenciát jelentő egyetemeket (Morson – Schapiro 2017).

A rangsorban elfoglalt hely azonban nem csak a reputációs mérések miatt 'önbeteljesítő' jellegű. Espeland és Sauder (2007: 11–12), Robert Merton nyomán, a rangsorokat olyan 'önbeteljesítő jóslatoknak' tekinti, amelyek több szempontból is úgy befolyásolják az emberek viselkedését, hogy az az egyetemek közti vélt vagy valós különbségek fennmaradásához vagy elmélyüléséhez vezet. Egyrészt egy jobb helyre rangsorolt egyetemre jobb hallgatók fognak jelentkezni, ami tovább javítja az egyetem pozícióját (Kehm 2020: 95; Gadd 2021: 3). Ez akkor is igaz, ha az intézmény előnye csak minimális (mérési hibahatáron belüli) más egyetemekhez képest (Espeland – Sauder 2007: 12; Érdi 2020: 138). Hasonló probléma merül fel, ha az egyetemek költségvetését a rangsorolás eredményétől teszi függővé a fenntartó, hiszen a többletforrások tovább növelhetik a már meglévő különbségeket az egyetemek között (Espeland – Sauder 2007: 14; Kehm 2020: 95). Ezek a példák mind azt mutatják, hogy a rangsorolás gyakran ún. Máté-hatást eredményez, vagyis a rangsorolás hatására az előnyös helyzetben lévők további előnyökre tesznek szert, míg a hátrányban lévők hátránya egyre nő (Kehm 2020: 95; Gadd 2021: 3). A kifejezés Máté evangéliumának egy szöveghelyére utal és Robert Merton eredetileg a tudományos teljesítménnyel kapcsolatban annak a tendenciának a leírására használta, hogy a híres kutatók egyre könnyebben tudják növelni a hírnevüket, például a fokozódó tudományos együttműködések vagy növekvő pénzügyi eszközök miatt (Pléh 2015: 65; Schüttler 2003). Végül, ahogy azt már korábban említettem, a rangsorolás az egyetemek viselkedését is megváltoztathatja: az egyetemek ahhoz az 'ideális', nagyrészt kutatóorientált egyetemképhez kívánnak igazodni, ami implicit módon a rangsorokban megjelenik, egyre inkább feladva az olyan tevékenységeiket, amelyeket a rangsorok nem mérnek (Espeland és Sauder 2007: 15; Bekhradnia 2016: 12).

Az adatgyűjtés folyamata

Egy nem megfelelően szabályozott adatgyűjtési folyamat könnyen téves adatokat eredményezhet és visszaélésekre ad lehetőséget. Különösen így van ez akkor, ha a rangsor a felsőoktatási intézmények saját adatszolgáltatására is támaszkodik (pl. U-Multirank, THE-WUR, QS-WUR). Problémát jelenthet, hogy olykor jelentős eltérés van az egyes országok fogalomhasználata között, például, hogy pontosan ki számít

NÉZŐPONT

egyetemi hallgatónak vagy alkalmazottnak az adott ország szabályai szerint. A rangsorok készítői töreksenek arra, hogy minél pontosabban meghatározzák az adatgyűjtés során használt fogalmakat, azonban Bekhradnia (2016: 13) szerint semmiféle garancia nincs arra, hogy a felsőoktatási intézmények konzisztens módon értelmezik és használják ezeket a meghatározásokat. Az ellenőrzési folyamat hiánya miatt nem biztos, hogy a téves adatszolgáltatásra fény derül, de az is elképzelhető, hogy az egyetemek szándékosan visszaélnek a lehetőséggel és 'kozmetikázott' adatokat szolgáltatnak a rangsort készítő cég felé. A QS-WUR rangsor esetében a tanárdiák arány az egyik olyan indikátor, amelyik relatíve könnyen 'javítható' az adatszolgáltatás módjának megváltoztatásával, ráadásul Chirikov (2021: 9) szerint a rangsort készítő cégek is hajlamosak kiemelt ügyfeleik 'kreatív' adatszolgáltatása felett szemet hunyni.

Az eredmények megjelenítése

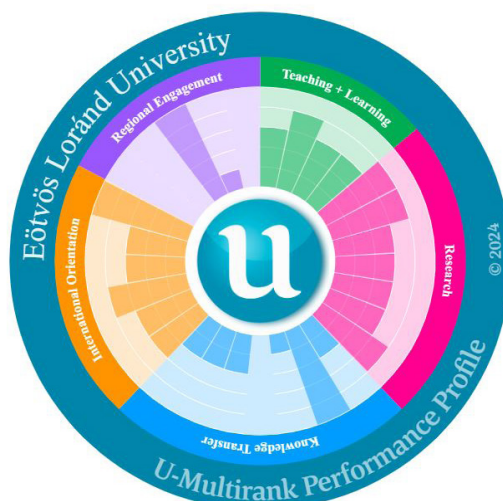
A legtöbb rangsorral szemben felvethető, hogy az eredményeket egy egyszerű 'sorrendi' lista formájában jeleníti meg, ami felnagyíthatja a statisztikailag jelentéktelen különbségeket két intézmény között (Bekhradnia 2016: 17; Espeland – Sauder 2007: 12; van Vught – Ziegele 2013: 259). Elképzelhető például, hogy két egyetem a 'nyers' pontszámokban szorosan követi egymást, de a rangsorban már jóval távolabb helyezkedik el egymástól, mert nagyon sok hasonló teljesítményű intézmény 'ékelődik be' a két egyetem közé. Ebben az esetben valószínűleg nincs akkora minőségi különbség a két egyetem között, mint amekkorát a rangsorban elfoglalt helyük sugall. Kicsit jobb megoldás lehet, ha az eredményeket csoportokba rendezve jelenítik meg, nem differenciálva az egy csoportba tartozó egyetemek között (Bekhradnia 2016: 19). A legjobb egyetemek az első, pl. 'A' jelzésű csoportba tartoznak, őket követik a 'B' csoportba tartozó egyetemek és így tovább. Ebben az esetben azonban a határmegvonás problémája merül fel: a 'B' csoport élén elhelyezkedő intézmény joggal vetheti fel, hogy teljesítménye alapján akár az 'A' csoporthoz is tartozhatna, mivel a csoportok határait a rangsoroló valószínűleg önkényesen állapította meg. Ilyen csoportba rendezési megoldással találkozunk például a QS-WUR rangsor 500 feletti helyezéseinek közzétételekor.

Egy másik ellenvetés a hagyományos listás megjelenítéssel szemben, hogy a listán elfoglalt hely egyetlen 'összpontszámon' alapul, ami elfedi a különböző területeken mért teljesítményeket és egyetlen rangsorbeli helyezésre redukálja azokat. Ez megkönnyíti az átlagos felhasználó dolgát, de lehetetlenné teszi a pontosabb, tevékenységi területek szerinti teljesítmény megismerését. Egy kifinomultabb prezentációs megoldás lehet, ha az intézményi teljesítményt radar-diagramon jelenítik meg (Bekhradnia 2016: 20–21). Ekkor nem lehet egyetlen listát felállítani, de az intézmények pontosabban összevethetők egyes tevékenységtípusaik mentén. Ehhez ha-

NÉZŐPONT

sonló megoldást alkalmaz a U-Multirank, amely többdimenziós módon, egy Naphoz hasonló (*sunburst*) formában jeleníti meg az intézményi teljesítményt. Az egyes indikátorokhoz tartozó értékeket a 'napsugarak' hossza reprezentálja – minél nagyobb az indikátor által mért teljesítmény, annál hosszabb a 'napsugár' az ábrán. Az azonos színek az azonos dimenzióba (oktatás és tanulás, kutatás, tudástranszfer, nemzetközi orientáció, regionális szerepvállalás) tartozó indikátorokat jelölik (van Vught – Ziegele 2013: 265). Az 1. sz. ábrán az Eötvös Loránd Tudományegyetem U-Multirank által készített teljesítményprofilja látható.

1. ábra. Az ELTE U-Multirank által készített teljesítményprofilja

Forrás: U-Multirank (é. n.)

Összegzés – Alternatívák és lehetőségek

A globális egyetemi rangsorok az elmúlt mintegy két évtized alatt megkerülhetetlenül váltak a felsőoktatásban (Marginson 2017: 6; Gadd 2021: 4; Gadd et al. 2021: 2). A rangsorok nagymértékben meghatározzák az érdekelt felek viselkedését, legyen szó akár a hallgatók, az oktatók, az egyetemi vezetés, a fenntartó vagy épp az oktatási kormányzat döntéseiről (Marginson 2017: 6; Gadd 2020: 523). A kritikusok mellett természetesen vannak, akik a rangsorok felsőoktatásra gyakorolt pozitív hatásait emelik ki (Gadd et al. 2021: 3). Boudard és Westerheijden (2017: 161, 164) például kiemeli, hogy a 2003-as 'Sanghaj-sokk' (vagyis az, hogy az újonnan megjelenő ARWU rangsorban mindössze három francia egyetem került be a száz legjobb intézmény közé) mélyreható strukturális reformokhoz vezetett a francia felsőokta-

NÉZŐPONT

tásban. Elvileg nem kizárt, hogy az egyetemek közötti verseny növelésével a rangsorok az intézményi teljesítmény növeléséhez is hozzájáruljanak, azonban Marginson (2017: 7) szerint ez a gyakorlatban csak részben valósul meg. A rangsorok, ahogy korábban említettem, leginkább az egyetemek kutatási tevékenységét mérik, vagyis az oktatás minőségére a rangsorolás nincs igazán hatással. A kutatás mértékét és minőségét a rangsorolás ugyan növelheti, de ez nem biztos, hogy javítja az egyetem rangsorbeli pozícióját, mert a növekedés hatását más indikátorok (pl. a reputációs felmérések a QS-WUR és THE-WUR rangsorok esetén) leronthatják. Az egyetemi rangsorokkal foglalkozó több szakember (Altbach – Hazelkorn 2017: 8–9; Badat 2010: 15; Bekhradnia 2016: 24–25; McKenna 2020) is úgy látja, hogy a rangsorok pozitív hatásai elenyésző a negatív hatásokhoz képest és azt javasolják, hogy az egyetemek ne vegyenek részt a jelenlegi rangsorokban, vagy ha mégis, akkor kezeljék fenntartásokkal azok eredményeit, és ne akarjanak mindenáron megfelelni a rangsorok által sugallt 'ideális' egyetemképnek. Altbach és Hazelkorn (2017: 9) rámutat, hogy jelenleg 18 000-nél is több felsőoktatási intézmény van világszerte és ezek jelentős része valószínűleg soha nem lesz képes olyan kutatási profilt kialakítani, amellyel globálisan kiemelkedővé válhat, még akkor sem, ha aránytalanul nagy erőfeszítéseket tesz ennek érdekében.

A kritikákból két lehetséges irány rajzolódik ki a rangsorok jövőjével kapcsolatban. Az egyik a már létező rangsorok 'megjavítását', illetve olyan új rangsorok létrehozását tűzi ki célul, amelyek kevésbé terheltek a jelenlegi rangsorokat érintő koncepcionális és metodológiai problémákkal. Ehhez elengedhetetlen egy olyan normatív szempontrendszer kidolgozása, amelynek segítségével egyrészt értékelhetők a jelenlegi globális rangsorok, másrészt felhasználható új rangsorok létrehozásakor is. Elizabeth Gadd és munkatársai (Gadd 2020: 523) egy húsz szempontból álló értékelési rendszert dolgoztak ki a rendelkezésre álló szakirodalom és az akadémiai közösség visszajelzése alapján. A rangsorokkal szemben megfogalmazott húsz 'elvárás' négy csoportba sorolható (Gadd et al. 2021: 6–11). (1) A 'jó kormányzással' kapcsolatos elvárások közé tartozik például, hogy a rangsorok készítői tartsanak kapcsolatot a rangsoroltakkal és vonják be őket a tevékenységükbe, legyenek nyitottak a korrrekcióra, és lépjenek fel a 'trükközőkkel' szemben. A visszaélések elkerülése érdekében Barnett (2023) például 'kutatási detektívek' alkalmazását javasolja, akiknek feladata véletlenszerűen kiválasztott tanulmányok minőségének ellenőrzése lenne. Feltételezése szerint ezek a közösségi finanszírozású 'nyomozók' a pontatlan automatizált szűrések helyett jobban meg tudnák ítélni a kutatási eredmények alapvető tudományossági kritériumoknak való megfelelését. (2) A 'transzparencia' követelménye többek között a rangsorok céljának és metodológiájának transzparenciáját, az adatokhoz való szabad hozzáférést és a rangsoroló cégek pénzügyi transzparenciáját jelenti. (3) A harmadik elváráscsoport arra vonatkozik, hogy a rangsor valóban 'azt mérje, ami számít', vagyis legyen összhangban a rangsorolt egyetem küldetésével és ne egyetlen szempontrendszer alapján akarjon teljesen eltérő feladatokkal és

NÉZŐPONT

célokkal rendelkező intézményeket megítélni. (4) A 'szigor' követelménye egyszerre jelent metodológiai szigort, a hanyagul összeállított felmérések alkalmazásának tilalmát, és azt, hogy a használt indikátor alkalmas legyen a vizsgálni kívánt minőség mérésére. A kidolgozott szempontrendszert hat globális rangsorra alkalmazva, a 'rangsorolókat rangsorolva' azt látjuk, hogy a legismertebb és legbefolyásosabb rangsorok (THE-WUR, QS-WUR, ARWU) rosszabbul teljesítenek, mint a U-Multirank vagy a CWTS Leiden (Gadd 2020: 523; Gadd et al. 2021: 16). Ez a következtetés önmagában persze kevés ahhoz, hogy megtörje a legnagyobb rangsorok dominanciáját; ehhez kollektív fellépésre lenne szükség az egyetemek részéről, azonban a rangsorokon rendszeresen jól szereplő 'elitegyetemeknek' – bár az utóbbi néhány évben erre is látunk példát – aligha áll érdekében a *status quo* felrúgása (Gadd 2021: 6).

A másik, radikálisabb kritikai irány szerint a felsőoktatási intézmények akkor járnak el helyesen, ha egyáltalán nem vesznek részt a rangsorolásokban, mivel a rangsorok olyan alapvető koncepcionális hibákkal terheltek, amelyeket még a metodológiák teljes átalakításával sem lehet kiküszöbölni (Hazelkorn 2021: 297). Az egyik ilyen probléma a 'tökéletes' egyetem meghatározásával kapcsolatos és abban gyökerezik, hogy minden rangsor egy 'ideális egyetemkép' feltételez, amelynek meghatározása bizonyos mértékben szükségszerűen önkényes és hiányos lesz. A jelenlegi rangsorok metodológiájából kirajzolódó egyetemkép többek szerint nem megfelelő, mivel figyelmen kívül hagy olyan fontos szempontokat, mint a hallgatói diverzitás, társadalmi mobilitás, fenntarthatóság vagy a közösség életéhez és a közjóhoz való hozzájárulás mértéke (Hazelkorn 2021: 297). Részben ezen megfontolások hatására az utóbbi években több felsőoktatási intézmény is úgy döntött, hogy szakít az egyetemi rangsorokkal: az egyik, viszonylag nagy visszhangot kiváltó esetben több vezető amerikai egyetem jogi és orvosi fakultása, a Harvarddal és a Yale-lel az élen, jelezte, hogy nem kíván többé részt venni a U.S. News and World Report rangsorában és nem szolgáltat adatot a cég számára a rangsor elkészítéséhez (Herszenhorn – Orakwue 2023). A Yale jogi karának dékánja (Gerken 2022) éppen a korábban említett hiányosságokra utal a U.S. News módszertanával kapcsolatban, amennyiben a rangsor nem veszi figyelembe a közérdekű pályákat támogató programokat, a rászorultsági alapú támogatásokat, és ezzel akadályozza a hátrányos helyzetű diákok jogásszá válását. A rangsorolás elutasítása a globális egyetemi rangsorokat is érinti. Nemrégiben a zürichi és az utrechti egyetemek, a dél-afrikai Rhodes Egyetem, illetve több indiai műszaki felsőoktatási intézmény is úgy döntött, hogy nem szolgáltat adatot az THE-WUR rangsor számára (Holmes 2024). A THE-WUR szakértői (Watkins – Caddow 2024) szerint a rangsorolásból való kilépés az intézményi reputáció csökkenését eredményezi, Holmes (2024) ugyanakkor kimutatja, hogy nincs egyértelmű ok-okozati kapcsolat a kilépés ténye és az intézményi hírnév csökkenése között. A THE reputációs felmérése nem tiltja, hogy a felmérésben részt vevők a saját intézményeikre szavazzanak, és mivel a rangsorolásból kilépő egyetemek vélhetően a re-

NÉZŐPONT

putációs felmérésben sem vesznek részt, így elesnek saját oktatóik szavazataitól, ami már önmagában magyarázhatja a reputációs felmérésben való rosszabb eredményt. Szintén érdemes figyelembe venni, hogy a rangsorolásban való részvétel elutasítása inkább következménye, mintsem oka egy adott intézmény hanyatlásának, vagyis a reputáció csökkenése nem feltétlenül a kilépéssel van okozati kapcsolatban. Azok a félelmek tehát, hogy a rangsorolásokban való részvétel elutasítása negatív hatással lesz egy intézmény 'népszerűségére', nem tűnnek megalapozottnak. A rangsorokból való kilépés esetleges negatív hatásai tovább mérsékelhetők a társadalmi percepció megváltoztatásával, különösen a rangsorok elsődleges célcsoportjának, vagyis a leendő egyetemi hallgatók és családjuk tájékoztatásával a rangsorok hiányosságait illetően (Kisley 2023). A 'More than our rank' kezdeményezés (INORMS é.n.; Kisley 2023) hangsúlyozza, hogy egyetlen intézmény sem redukálható le rangsorbeli helyezésére és arra hívja fel a továbbtanulás előtt állók figyelmét, hogy ne (csak) a rangsorok alapján válasszanak maguknak egyetemet. Végezetül azok a félelmek sem tűnnek megalapozottnak, amelyek szerint rangsorolás feladása szükségszerűen az felsőoktatás minőségének rovására megy. A globális egyetemi rangsorok nem minőségbiztosítási céllal lettek létrehozva, annak sokkal hatékonyabb és elterjedtebb eszközeinek számít például az intézményi akkreditáció és a benchmarking (Hazelkorn 2015: 38; Érdi 2020: 132; Sarrico – Godonoga 2021: 199). Míg az akkreditáció régóta bevett eszköz a felsőoktatásban, a benchmarking az utóbbi években kezdett elterjedni ezen a területen: lényegében egy olyan intézményi önértékelési folyamatot jelent, amely során hasonló szervezetekkel való szisztematikus összehasonlítás révén azonosítják a felsőoktatási intézmény erősségeit és gyengeségeit, a szervezeti folyamatok javítása érdekében (Sarrico – Godonoga 2021: 201).

Az eddigiek során ismertetett kritikák és megoldási javaslatok alapján két következtetést lehet levonni összegzésként. Egyrészt megállapítható, hogy ha nem is feltétlenül szükséges az egyetemi rangsorolás feladása, annak 'fetisizálásától' mindenképp óvakodni kell. A továbbtanulás előtt álló diákoknak, de maguknak a felsőoktatási intézményeknek és a politikai döntéshozóknak is érdemes fenntartásokkal kezelnie a globális rangsorok eredményeit, folyamatosan szem előtt tartva a rangsorok korábbi fejezetekben bemutatott hiányosságait. Ehhez szemléletváltás és szemléletformálás szükséges, vagyis az akadémiai közösség, a felsőoktatási intézmények, az állami szervek, de a rangsorokat készítő vállalkozásoknak is feladata, hogy felhívják a 'laikusok' figyelmét az egyetemi rangsorolás korlátjaira. Másrészt érdemes azt is hangsúlyozni, hogy minden szempontból tökéletes rangsor és problémamentes metodológia valószínűleg nem létezik, azonban ez nem feltétlenül zárja ki azt a lehetőséget, hogy néhány alapvető probléma kiküszöbölésével pontosabbá, informatívabbá és jobban használhatóbbá tegyünk az egyetemi rangsorokat.

NÉZŐPONT

Irodalom

- Altbach, P. G. (2013): *The International Imperative in Higher Education*. Sense Publishers, Rotterdam, Boston, Taipei. <https://doi.org/10.1007/978-94-6209-338-6>
- Altbach, P. G. – Hazelkorn, E. (2017): Pursuing Rankings in the Age of Massification: For Most—Forget About It. *International Higher Education* 89: 8–10. <https://doi.org/10.6017/ihe.2017.89.9834>
- Badat, S. (2010): Global Rankings of Universities. A Perverse and Present Burden. In: Unterhalter, E. – Carpentier, V. (eds.): *Whose Interests are we Serving? Global Inequalities and Higher Education*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1007/978-0-230-36507-0_5
- Barnett, A. (2023): *Scientific fraud is rising, and automated systems won't stop it. We need research detectives*. The Conversation. <https://theconversation.com/scientific-fraud-is-rising-and-automated-systems-wont-stop-it-we-need-research-detectives-206235> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 27.)
- Bekhradnia, B. (2016): *International university rankings: For good or ill?* HEPI Report 89, Higher Education Policy Institute, Oxford. https://www.hepi.ac.uk/wp-content/uploads/2016/12/Hepi_International-university-rankings-For-good-or-for-ill-REPORT-89-10_12_16_Screen.pdf
- Berdahl, R. M. (2008): Developed Universities and the Developing World: Opportunities and Obligations. In: Weber, L. E. – Duderstadt, J. J. (eds.): *The Globalization of Higher Education*, Economica, Paris.
- Boudard, E. – Westerheijden, D. F. (2017): France: Initiatives for Excellence. In: de Boer, H. – File, J. – Huisman, J. – Seeber, M. – Vukasovic, M. – Westerheijden, D. F. (eds.): *Policy Analysis of Structural Reforms in Higher Education*, Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-42237-4_8
- Cattell, McKeen J. (1906): *American Men of Science. A Biographical Directory*. The Science Press, New York.
- Cattell, McKeen J. (1910): *American Men of Science. A Biographical Directory*. Second Edition, The Science Press, New York.
- Challenge Success White Paper (2018): *A 'Fit' Over Rankings. Why College Engagement Matters More Than Selectivity*. Stanford Graduate School of Education. https://ed.stanford.edu/sites/default/files/challenge_success_white_paper_on_college_admissions_10.1.2018-reduced.pdf
- Chirikov, I. (2021): Does Conflict of Interest Distort Global University Rankings? *UC Berkeley Center for Studies in Higher Education, Research and Occasional Papers Series* CSHE.5.2021. <https://escholarship.org/uc/item/8hk672nh>
- Dechsling, A. – Sütterlin, S. – Lugo, R. G. – Halvorsen, L. R. (2021): A critical view of The National Student Survey as a quality indicator in Norwegian higher

NÉZŐPONT

- education. *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk*, 7: 362–375. <http://dx.doi.org/10.23865/ntpk.v7.2306>
- Downing, K. – Looock, P. J. – Gravett, S. (2021): *The Impact of Higher Education Ranking Systems on Universities*. Routledge, Abingdon, Oxon.
- Érdi P. (2020): *Ranking. The Unwritten Rules of the Social Game We All Play*. Oxford University Press, New York. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190935467.001.0001>
- Érdi P. (2021): *Rangsorolás. Egy össznépi társasjáték íratlan szabályai*. (Ford.): Boross Ottilia, Typotex, Budapest.
- Espeland, W. N. – Sauder, M. (2007): Rankings and Reactivity: How Public Measures Recreate Social Worlds. *American Journal of Sociology*, 113 (1): 1–40. <https://doi.org/10.1086/517897>
- Fauzi, M. A. – Tan, C. N-L. – Daud, M. – Awalludin, M. M. N. (2020): University rankings: A review of methodological flaws. *Issues in Educational Research*, 30(1): 79–96. <http://www.iier.org.au/iier30/fauzi.pdf>
- Gadd, E. (2020): University rankings need a rethink. *Nature*, 587: 523. <https://doi.org/10.1038/d41586-020-03312-2>
- Gadd, E. (2021): Mis-Measuring Our Universities: Why Global University Rankings Don't Add Up. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 6. <https://doi.org/10.3389/frma.2021.680023>
- Gadd, E. – Holmes, R. – Shearer, J. (2021): Developing a Method for Evaluating Global University Rankings. *Scholarly Assessment Reports*, 3(1): 1–19. <https://doi.org/10.29024/sar.31>
- Gerken, H. (2022): *Dean Gerken: Why Yale Law School Is Leaving the U.S. News & World Report Rankings*. <https://law.yale.edu/yls-today/news/dean-gerken-why-yale-law-school-leaving-us-news-world-report-rankings> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 20.)
- Hazelkorn, E. (2015): *Rankings and the Reshaping of Higher Education. The Battle for World-Class Excellence*. 2nd edition, Palgrave MacMillan, London.
- Hazelkorn, E. (2021): Are Rankings (Still) Fit for Purpose? In: van't Land, H. – Corcoran, A. – Iancu, D. (eds.): *The Promise of Higher Education. Essays in Honour of 70 Years of IAU*. Springer Nature.
- Herszenhorn, M. J. – Orakwue N. L. (2023): *Rejecting the Rankings: Why Harvard and Yale Led a Widespread Boycott of U.S. News After Decades-Long Criticism*. The Harvard Crimson. <https://www.thecrimson.com/article/2023/5/25/us-news-rankings-harvard-feature/> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 20.)

NÉZŐPONT

- Holmes, R. (2024): *‘THE’ rankings: What happens to universities that leave?* University World News. <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20240423081048420> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 20.)
- INORMS (é. n.): *More Than Our Rank*. <https://inorms.net/more-than-our-rank/> (Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.)
- Kehm, B. M. (2020): Global University Rankings: Impacts and Applications. In: Biagioli, M. – Lippman, A. (eds.): *Gaming the Metrics. Misconduct and Manipulation in Academic Research*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Kisley, M. (2023): *Abandon Your University Rankings, It’s a Flawed System. The Scoop – Updates from Litmaps*. <https://blog.litmaps.com/p/abandon-your-university-rankings> (Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.)
- League of European Research Universities (LERU) (2021): *Statement – Concerns and recommendations on the use of student satisfaction in measuring teaching quality*. Leuven. https://www.leru.org/files/Publications/Student-Satisfaction-Surveys-Statement_12.2021.pdf
- Marginson, S. – van der Wende, M. (2007): To Rank or To Be Ranked: The Impact of Global Rankings in Higher Education. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4): 306–329. <https://doi.org/10.1177/1028315307303544>
- Marginson, S. (2017): Do Rankings Drive Better Performance? *International Higher Education*, 89: 6–8. <https://doi.org/10.6017/ihe.2017.89.9833>
- McKenna, S. (2020): University rankings don’t measure what matters. *The Conversation*. <https://theconversation.com/university-rankings-dont-measure-what-matters-145425>
- Meho, L. I. (2020): Highly prestigious international academic awards and their impact on university rankings. *Quantitative Science Studies*, 1(2): 824–848. https://doi.org/10.1162/qss_a_00045
- Morson, G. S. – Schapiro, M. (2017): Oh what a tangled web schools weave: The college rankings game.” *Chicago Tribune*. <https://www.chicagotribune.com/opinion/commentary/ct-perspec-college-rankings-0828-story.html>
- O’Callaghan, C. (n.d.). QS World University Rankings methodology: Using rankings to start your university search. (Utolsó letöltés: 2024.06.10.) <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology>
- Olçay, G. A. – Bulu, M. (2016): Is measuring the knowledge creation of universities possible?: A review of university rankings. *Technological Forecasting and Social Change*, 123: 153–160. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.03.029>
- Pléh Cs. (2015): A tudománypolitika és a menedzserek. *Századvég* 20(77): 61–79. <https://szazadvegfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2023/09/szazadveg-77-tudomanypolitika.pdf>

NÉZŐPONT

- Pusser, B. – Marginson, S. (2013): University Rankings in Critical Perspective. *The Journal of Higher Education*, 84(4): 544–568. <https://doi.org/10.1080/00221546.2013.11777301>
- QS Quacquarelli Symonds (é.n.a): *Academic Reputation*. <https://support.qs.com/hc/en-gb/articles/4405952675346-Academic-Reputation> (Utolsó letöltés: 2024. 05. 01.)
- QS Quacquarelli Symonds (é.n.b): *Faculty Area Normalization*. május 1. <https://support.qs.com/hc/en-gb/articles/360021456540-Faculty-Area-Normalization> (Utolsó letöltés: 2024. 05. 01.)
- QS Quacquarelli Symonds (é.n.c): *Faculty-Student Ratio*. <https://support.qs.com/hc/en-gb/articles/360019108240> (Utolsó letöltés: 2024. 05. 03.)
- QS Quacquarelli Symonds (é.n.d): *Processing of citations and papers*. <https://support.qs.com/hc/en-gb/articles/4411823040018> (Utolsó letöltés: 2024. 05. 04.)
- Rauhvargers, A. (2011): *Global University Rankings and their Impact*. EUA Report on Rankings. European University Association, Brussels. <https://eua.eu/downloads/publications/global%20university%20rankings%20and%20their%20impact.pdf>
- Sarrico, C. S. – Godonoga, A. (2021): Higher education system rankings and benchmarking. In: Hazelkorn, E. – Mihut, G. (eds.): *Research Handbook on University Rankings. Theory, Methodology, Influence and Impact*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA. <https://doi.org/10.4337/9781788974981>
- Schüttler T. (2003): Szerkesztés közben. *Új Pedagógiai Szemle*, 12. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/szerkesztes-kozben-35>
- Shanghai Ranking (2023a): *About Academic Ranking of World Universities*. <https://www.shanghairanking.com/about-arwu> (Utolsó letöltés: 2024. 05. 04.)
- Shanghai Ranking (2023b): *Shanghai Ranking's Academic Ranking of World Universities Methodology 2023*. <https://www.shanghairanking.com/methodology/arwu/2023> (Utolsó letöltés: 2024. 05. 04.)
- Statement on Global University Rankings. Independent Expert Group (IEG) convened by the United Nations University International Institute for Global Health. Kuala Lumpur: United Nations University, International Institute for Global Health. <https://doi.org/10.37941/PB/2023/2>.
- THE World University Rankings (2023): *Methodology for overall and subject rankings for the Times Higher Education World University Rankings 2024*. https://www.timeshighereducation.com/sites/default/files/the_2024_world_university_rankings_methodology.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 05. 04.)

NÉZŐPONT

- U-Multirank (é. n.): *Eötvös Loránd University*. <https://www.umultirank.org/study-at/eotvos-lorand-university-rankings/> (Utolsó letöltés: 2025. 05. 04.)
- U.S. News and World Report (2023): *Best Colleges 2024: About the Rankings/Methodology*. <https://www.usnews.com/education/best-colleges/articles/rankings-methodologies> (Utolsó letöltés: 2024. 05. 15.)
- van Vught, F. – Ziegele, F. (2013): U-Multirank: a user-driven and multi-dimensional ranking tool in global higher education and research. In: Marope, M. – Wells, P. – Hazelkorn, E. (eds.): *Rankings and Accountability in Higher Education. Uses and Misuses*. UNESCO, Paris. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000220789>
- Watkins, D. – Caddow, M. (2024): *Why participate in our rankings? For one thing, your reputation*. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/why-participate-our-rankings-one-thing-your-reputation> (Utolsó letöltés: 2024. 03. 20.)

Abstracts

Housing trajectories of Ukrainian refugees in Hungary

RÓBERT SCHUMANN – JUDIT ZATYKÓ

Our analysis traces the complex and fragmented housing trajectories of Ukrainian refugees in Hungary. Our starting point is that the refugees fleeing the Russian-Ukrainian war form a group with somewhat different composition in Hungary than in other EU member states, which could justify the development of a different refugee care strategy in the countries concerned. We draw the domestic aspect of the phenomenon based on our mixed-methodology research with Ukrainian refugees (interviews - N=11, quantitative online survey - N=460). The fieldwork not only provides a snapshot of housing in December 2023 but also looks back to the refugees' first housing after arrival and traces their subsequent moves. The paper tries to look behind the housing trajectories, the housing rearrangements over a period of almost two years, and to provide clues regarding other factors determining the housing impact of Ukrainian refugees. Among these factors, we focus on the impact of the offer of solidarity housing by citizens that is not part of the national refugee assistance strategy. Our related results detail the added value of private solidarity housing but also highlight that it can be risky and unsustainable without adequate support.

KEYWORDS: Ukrainian refugees, refugee care, housing trajectories, housing reallocation, solidarity housing, host – hosted relationship

Protest outcomes in non-democratic regimes

Educational protests in Hungary

PÁL SUSÁNSZKY

In 2022–23, Hungary witnessed the largest wave of protests since the fall of communism in 1990. Teachers, students and parents rallied to demand better school conditions and reforms within the educational system. In this study, I analyse the outcomes of these protests using data from the Hungarian Protest Event Database (HuPED) and 47 online news portals. I empirically examine the changes in the number of education-related protests and assess how demonstrations and strikes have influenced media discourse on the issue of education and the protesters' demands. The results show that the protesters were clearly successful in mobilising the masses and shaping public discourse, but they were unable to achieve significant policy changes. In the second part of the paper, I explain the failure of the protests by the authorities' protest and dissent management techniques applied against the movement.

KEYWORDS: protest outcomes, movement for better education, agenda-setting, polarized media system, non-democratic regimes, Hungary

Asbóth on the decline of the „landowning class”

GERGELY EGEDY

The study examines the concept of the political elite of János Asbóth, the first major theorist of the Hungarian conservative thought. In line with the tradition of European conservatism, Asbóth assumed that the ‚historical’ ruling class, the landowning nobility, had to maintain its former dominant position after the Compromise of 1867, even in the context of rapidly strengthening capitalism. In his view, only this class had historical roots. The paper also points out that while in the 1870s and 1880s Asbóth saw the ‚gentry’ as the key players, by the turn of the century he turned his attention toward the landed aristocracy as the major conservative force. His historicist-defensive conservatism sharply rejected a focus on free competition, but also radical agrarian socialist aspirations. This work aims to contribute to a more nuanced understanding of the development of Hungarian conservative thought.

KEYWORDS: Hungarian conservative thought, „historical” ruling class, „landowning” class, gentry, landed aristocracy

Global University Rankings Challenges and Prospects

ANTAL SZERLETICS

The aim of this study is to provide a systematic review of the various criticisms concerning global university rankings. To understand these criticisms, it seems essential to outline the methodology of different global rankings. Subsequently, the paper proceeds by discussing the challenges related to measuring the teaching activity, research performance and institutional reputation of HEIs, including the problems of data collection and presentation of results. The final part of the paper outlines two possible directions for the future of university rankings. It discusses the possibility of ‘fixing’ the rankings and it also examines the more radical, but increasingly widespread solution, i.e. the possibility of abandoning the ranking of HEIs altogether.

KEYWORDS: global university rankings, rankings, higher education, excellence, performance measurement